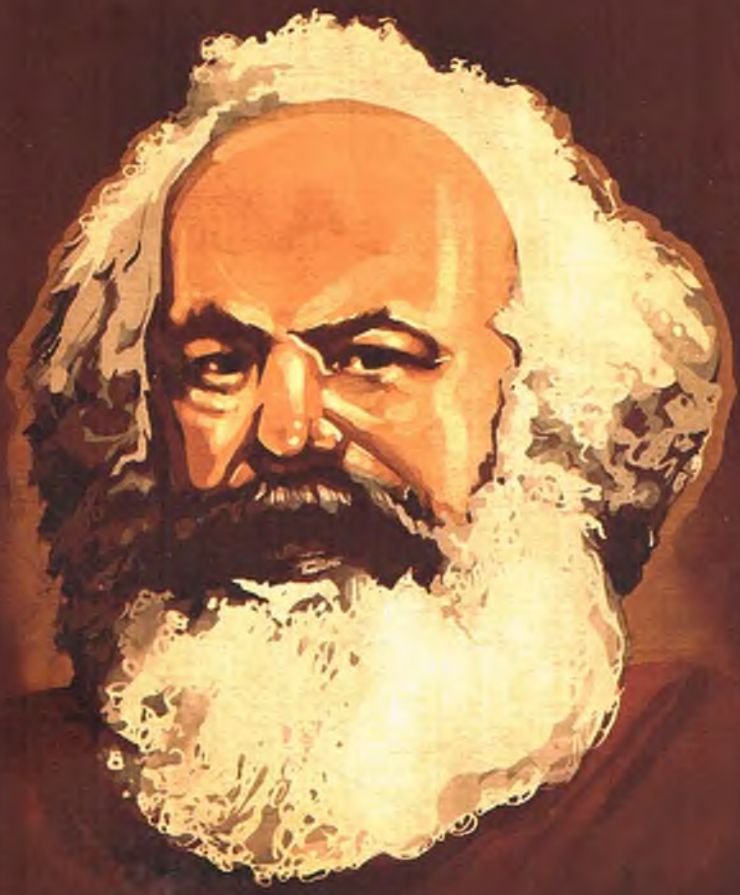
Suzanne De Brunhoff

Marx'ın Para Teorisi

Türkçesi: Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın

KALKEDON

MARX'IN PARA TEORİSİ

MARX'IN PARA TEORİSİ

Suzanne De Brunhoff

Kalkedon Yayıncılık: 78
Siyaset ve Ekonomi: 17

Hocapaşa Mah, Kargili Sok, Celal Orman İşhanı, No 1/ Kat 3, Daire 32
Sirkeci-İstanbul
Telefon ve Fax: 0212 512 43 56
Web: www.kalkedonyayinlari.com
e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Yayına Hazırlayan: **Hakan Tanıtturan**
Kapak Tasarım: **Sinan Acıoğlu**

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır
Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.
Tel: 0 212 613 10 77

Copyright© Kalkedon Yayınları 2009
isbn: 978-605-5679-04-0

MARX'IN PARA TEORİSİ

Suzanne De Brunhoff

Türkçesi

Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın

KALKEDON

İçindekiler

Önsöz 7

Giriş: 13

Birinci Kısım: Marksist Para Teorisi 17

A) GENEL PARA TEORİSİ 17

B) 'PÜR' BİR PARA TEORİSİ 25

a. Para, Değer Ölçüsü 26

b. Para, Dolaşım Aracı 31

c. Para, İddihar Aracı 42

1. İddihar 42

2. 'Ödeme Aracı' ve 'Evrensel Para' Olarak Para 48

d. Para ve Sosyal Güç 50

İkinci Kısım: Para ve Kapitalizm 55

I. KAPİTALİST ÜRETİMİN FİNANSMANI 56

A. PARA VE SERMAYE ÇEVRİMİ 57

B. PARA VE TOPLUMSAL ÜRÜNÜN YENİDENÜRETİMİ 65

a. Artı Değerin Dolaşımı 67

b. Dengeye Yönelik Finansal Gereksinimler 71

II. KREDİ: YAPILAR ve ÇEVRİM 81

A. KREDİ YAPILARI 83

a. Parasal Kredi Teorisi 86

1. Marx'ın Yöntemi 86

2. 'Kaydî Para' 90

b. Genel Kredi Kavramı 97

1. Sermaye Piyasalarının ve Faiz Oranının Uyumu 97

2. Finansal Devrelerin Başlangıcı. Bankalar 103

c. Ödemeler Dengesi ve 'Dünya Para Talebi' 114

B. KREDİ ve İŞ ÇEVRİMİ 125
a. Finansal Çevrim 127
b. Kriz ve Kredi Sistemi 133
c. Bankacılık Politikası ve Para Gücü 139

ÖNSÖZ

Elinizdeki bu kitap, Marx'ın para ile ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır. Çalışma, para teorisi ve politikasıyla ilgili yirminci yüzyılda yapılan tartışmalarda büyük ölçüde ihmâl edilen fikirlere bir giriş niteliğinde olmakla birlikte, söz konusu tartışmalarda hâkim olan görüşlere değerli ve akla yaktın bilimsel alternatifler sağlamaktadır.

Para dersini alan bir öğrencinin dikkatini çeken ilk şey, parasal bir ekonomide para ve emtia hareketlerinin birbirine karıştırılmış olduğudur. Tek bir işlem düzeyinde ele alındığında, kimi ödeme araçları bir yönde ve kimileri de bunun aksi yönde hareket etmektedir. İşte bu durumda, bunlardan hangisinin belirleyici unsur olduğuna ilişkin teorik bir soru ortaya çıkmaktadır. Emtia hareketi para hareketini mi yoksa para hareketi emtia hareketini mi belirlemektedir? Para ve emtia hareketlerinin karşılıklı belirlenişini önemli bir ölçü olarak kabul etme noktasına erişsek bile, bu soru, para teorilerinin başlangıç noktası olmaya devam edecek ve sonunda da teorimizden, hangi görüşün öncelikli olarak belirleyici unsur olduğunu öğrenme durumuna geleceğiz.

Örneğin, Paranın Miktar Teorisi'nin ilk şeklini düşünün. Her işlemde, belli bir para miktarı, belli bir fiyattan emtiayla mübadele edildiğinden, belli bir dönemde veri bir para miktarıyla mübadele edilebilecek emtianın toplam parasal fiyatının, söz ko-

nusu dönemde her bir birim paranın ortalama devir sayısıyla, paranın devir hızı, orantılı olacağı açıktır. Bu özdeşlik, paranın miktar denklemidir (mübadele denklemi, ç.n.). Miktar teorisi, mevcut tüm paranın bu dolaşımda eşit bir biçimde yer alacağını ve dolayısıyla da, parasal alan dışında bulunan toplumsal ve teknik unsurlara bağlı olan mevcut para miktarının ve hızının, belli bir dönemde mübadele edilen emtianın toplam fiyatını belirleyeceğini ileri sürmektedir. Bu teoride, emtia miktarlarındaki değişmelerin en önemli belirleyicisi, bireylerin para kazanma ya da paradan uzak durma gayretleridir. Miktar teorisi genellikle uzun dönem dengesinde emtianın parasal fiyatlarının orantılı bir biçimde mevcut para miktarına göre ayarlanacağı ve dolayısıyla da, uzun dönem dengesinde mübadele edilen fiilî emtia miktarlarının, zevkler ve teknoloji gibi parasal olmayan unsurlar tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir. Miktar teorisin ilk şeklinin başlangıç noktasının, para hareketlerinin emtia hareketlerini belirlediği düşüncesi olduğu açıktır. Keynes ve bir ölçüde değiştirilmiş haliyle olsa da, büyük ölçüde onun para teorisini uyarlayanlar benzer düşünceyi kabul etmiştir. Keynes'in teorik çerçevesi dâhilinde, varlıklarda, faiz oranlarında ve sonuç itibarıyla da harcamalarda meydana gelen değişmeler, bireysel servet sahiplerinin, ellerinde tuttukları para miktarını arzuladıkları düzeye getirmek için yaptıkları girişimlerin bir sonucudur. Yine, meta akımlarında meydana gelen değişmeler, büyük ölçüde parasal değişmeler tarafından belirlenir.

Bu kitabın da açıklığa kavuşturacağı gibi, Marx, emtia hareketlerinin büyük ölçüde parasal alan dışında saptandığı ve çoğu zaman para hareketlerinin meta hareketleri tarafından belirlediği biçimindeki tam da zıt bir görüşle işe başlamıştır. Böylelikle, Marx, paranın meta mübadelesinde kullanılan bir araç, aktarım aracı, olmakla birlikte, birçok durumda da, kendi dışında kaynaklanan bir harcama itkisi yaratmayan bir araç olduğu görüşünü vurgulamaktadır. Su moleküllerinin bir gölde yayılan dalga-

nın yerini alması gibi, emtia mübadelesi de para birimlerinin hareket etmesini sağlar. Bu genel bakış açısı, De Brunhoff'un kitabın ilk kısmında da gösterdiği gibi, Marx'ın, dolaşım kanununu dayandırdığı miktar eşitliği tartışmasıyla çok güzel ortaya konmuştur. Üretilen ve mübadele edilen emtia miktarları ve paranın işlem hızının yanı sıra parasal emtia fiyatları Marx tarafından dolaşım sürecinin dışında belirlenen unsurlar olarak ele alınmıştır. Marx'a göre dolaşımdaki para miktarı, miktar eşitliğini sağlar. Bu, miktar teorisi yorumunun tam da tersi bir görüştür.

Paranın ekonomide aktif olarak sorun yaratan bir unsur olmaktan ziyade öncelikle bir aktarım aracı olduğu görüşü aynı zamanda Marx'ın kredi ve faizle ilgili karmaşık ve tamamlanmamış tartışmasına da aktarılmıştır. Burada faiz, kâr oranını ya da yatırım oranını belirleme gücü olmayan, toplam kârın basit bir niceliksel kısmı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu, Keynes'in, faiz oranının 'sermayenin marjinal etkinliği' (carî yatırımdan elde edilecek kâr oranı) üzerinde yarattığı etkiyle yatırımı belirleyen önemli bir unsur olduğu görüşüyle taban tabana zıttır.

Marx, emtia hareketlerini, para hareketlerini belirleyen unsur olarak görse de, paranın 'nötr' ya da 'bir örtü' ya da 'etkisi olmayan' şey olduğu iddiasında bulunmamıştır. Örneğin, Marx, paranın bulunmasının ve iddihar (gömüleme) edilme ihtimâlinin, kapitalist bir ekonomide genel bir aşırıüretim krizinin önkoşulları olduğunu vurgulamaktadır. Bu, Marx'm 'makroiktisadı' ve 'mikroiktisadı' birleştirerek ele almasının açıkça avantaj sağladığı bir durumdur. Marx, belli sermayelerin yenidenüretimini ele alırken kullandığı teorik kavramları, kapitalist sistemin yenidenüretimini bir bütün olarak ele alırken kullandığı kavramlardan hiçbir zaman ayırmamıştır. Marx paranın rolü ve hareketini her düzeyde açık seçik analiz etmekte ve niteliksel önemini açıklığa kavuşturmakta, bu yolla da, farklı ve birbirine uymayan makroiktisat ve mikroiktisat teorilerine sahip olmanın yaratacağı teorik utançtan uzak durmaktadır. Modern burjuva iktisadı, paranın varlığından

soyutlanmış bir firma ve tüketici davranışları teorisiyle işe başlamakta ve emtianın, paranın hiçbir müdahalesi olmaksızın, birbirleriyle doğrudan mübadele edilebileceğini varsaymaktadır. Bu tür bir teori insanı, ekonominin bütünü açısından aşırıüretim krizlerinin ve emeğin yaygın bir biçimde işsizlikle karşı karşıya kalmasının önlendiği bir denge mefhumuna götürmektedir. Burjuva iktisadı, kapitalist iktisadî gelişmenin bu önemli veçhelerini açıklamak için, Keynes'in ne yazık ki burjuva mikroiktisadî firma ve tüketici davranışı teorileriyle birkaç açıdan uyumlu olmayan çalışmasından geliştirilen oldukça farklı bir teoriyi benimsemektedir. Modern burjuva iktisadının önde gelen teorik sorunu, bu iki teoriyi birbiriyle uygun bir biçimde uzlaştırma temelinde ortaya çıkmaktadır. Marx, bireysel sermaye ve kapitalist sistemi, her düzeyde paranın oynadığı rolü dikkate alan bir tarzda bir bütün olarak değerlendirerek bu sorunun uzağında durmuştur. Bu veçhe, parasal sorunlarla ilgilenen günümüz öğrencilerine, Marx'ın teorisini öğrenmeleri konusunda salık verilmelidir.

Suzanne De Brunhoff'un da göstermiş olduğu gibi, Marx'ın parayı ele alışı, onun para konusunda çalışan önde gelen yazarların yazdıklarını okuduğunu ve eleştirdiğini, parasal ekonomilerin önde gelen olgularına bilimsel açıklama getirdiğini göstermektedir. Bunun ötesinde, bu açıklama, yirminci yüzyıl para teorisinde hâkim olan durumlardan açık bir biçimde farklıdır ve belli tarihî olayların farklı açıklamasını ortaya koymaktadır. Bunun bir örneği, devletin para politikasının sermaye birikiminde krizleri yaratabilme ya da yumuşatabilme sorunudur. Keynes'in soruna ilişkin olarak, para politikasının oldukça geniş sınırları içinde yatırım oranını değiştirebileceği ve derneşik talebi belirleyebileceği biçiminde ortaya koyduğu analiz, Marx'ın, para politikasının etkilerini para ve kredi alanıyla sınırladığı ve söz konusu politikanın temel etkisinin, kriz dönemlerinde sermayenin yoğunlaşması olarak gördüğü tartışma temelinde ulaştığımız varsayımla kesinlikle uyuşmamaktadır.

Bu farklılıkları, istatistikî ve tarihî çalışmalarda tam anlamıyla kullanılabilecek bir biçimde ortaya koymak ve formüle etmek önemli bir teorik görevdir. Marx'ın para konusunda yazdıkları bir 'ön model' olma özelliğini taşımaktadır ve bu teorik durumu bir dizi model biçiminde tam anlamıyla ifade etme noktasına getirmek bizim için gereklidir. De Brunhoff'un bu kitaptaki çalışması, bu sorun üzerinde gerçekleştirilmiş ve bu konuda yapılacak daha öte çalışmalara temel teşkil edecek ilk paha biçilmez bir araştırmadır.

De Brunhoff'un da göstermiş olduğu gibi, para sorunu, Marx'ın kapitalist üretim analizinde temel alınan düşünce çizgilerinden bir tanesidir. Bu kitap, Marx'ın para ile ilgili düşüncelerinin ana çizgilerini ortaya koyma konusunda, onun kapitalizmi ele aldığı yapıya ilişkin oldukça değerli görüşleri belirtmekte ve Marksist yorumun belli bir takım çok zor sorunlarını aydınlatıcı özellik taşımaktadır. Bunun iyi bir örneği, *Kapital*'in hareket noktasına ilişkin can sıkıcı sorudur yani Marx'ın kapitalizmle ilgili çalışmasına neden meta ve para şeklinin analiziyle başlamış olduğudur. *Marx'ın Para Teorisi* adlı elinizdeki bu çalışma, sorunla ilgili aydınlatıcı bir tartışmayı ortaya koymaktadır. De Brunhoff'un analiz yöntemi, *Kapital*'in üç cildinin yapısı ve yer verdiği argümanlara ilişkin tam anlamıyla bir gözden geçirme imkânını sağlamaktadır.

Modern para teorisinin büyük bir kısmı, günümüz kapitalizminde devletin para politikalarının düzenlenmesi biçiminde belirlenen açık bir amaç çerçevesinde geliştirilmiştir. Marx'ın para teorisine ilişkin olarak yapılan bu çalışma, onun bu konu üzerinde ne kadar az durmuş olduğunu göstermektedir. Marx, kapitalizmle ilgili olarak yapmış olduğu analitik çalışmanın birçoğunda olduğu gibi, para teorisinde de, ilk önce toplumsal olguların nesnel belirleyicilerini yani sistemin hareket kanunlarını ortaya koymak istemiştir. Marx'ın yapmış olduğu katkının çok açık bir amacı olma niteliğini taşıyan, paranın emtia üretimi ve

mübadelesi arasındaki ilişkinin doğru anlaşılması, kapitalist toplumda uygulanan para politikasının potansiyel ve performansına ilişkin doğru bir değerlendirme yapılmasının önkoşuludur. Ancak, Marx'ın yaklaşımı, para politikasını oluşturanların karşılaştıkları sorunlara ister istemez yardımcı olacak doğrudan çözümler getirmez.

Bu, Marx'm para teorisinin siyasî sonuçları olmadığı anlamına gelmemektedir. Gelişmiş kapitalist toplumlarda, para mekanizması devlete sıkı sıkıya bağlanmıştır ve siyasî mücadeleler çoğu kez para politikası ve yönetimi temelinde sürdürülmektedir. Enflasyon ve işsizlik, gelişmiş kapitalist ülkelerde, sınıf mücadelesinin sürdürüldüğü temel konulardır. Enflasyona karşı sürdürülen ulusal politikanın bir uygulaması olarak işçilerin mütamadiyen düşük ya da çok yavaş artan bir ücret ya da işsizliği kabul etmesinin istenmesi ve buna zorlanması bu durumu ispatlamaktadır. Bu konular, para teorisi ve politikasıyla yakından ilgilidir. Para politikasının doğasının ve sonuçlarının bilimsel olarak anlaşılması, siyasî mücadelede sürdürülecek doğru bir strateji temelinde ve ulusal iktisadî politikanın bu sorunlarına ilişkin olarak yapılacak tartışma açısından gereklidir. İşçi sınıfının safında bu mücadeleleri sürdürenler sadece doğru bir analiz niteliğinde olmayan ve Keynes ya da diğer burjuva iktisatçılarından uyarlanan parasal analize itibar edilerek zayıflatılabilir. Gerekli olan, sıkı sıkıya materyalist tarih düşüncesine dayanan doğru bir para teorisidir. Marx, bu tür temellere sahip bir teori formüle etmeye çalışmıştır ve Suzanne De Brunhoff bu kitapta böylesi bir teoriyi geliştirme ve tamamlama yolunda ilk adımı atmıştır. *Marx'ın Para Teorisi* adlı bu kitap, bu anlamda, siyasî mücadeleye önemli bir entelektüel katkıdır.

Duncan K. Foley

GİRİŞ[1]

Kapital'in başlangıcında yer alan para analizleriyle karşılaşıldığında, insan ilk bakışta ne yapacağını bilemez. Marx kapitalist üretimle ilgili çalışmasına, toplumsal olarak belirlenmiş koşulları işin içine katmaksızın, meta üretim süreci cinsinden emtia, mübadele ve dolaşım analiziyle başlamıştır: para ilk önce kapitalist bir çerçeve içinde ortaya çıkmamaktadır. Marx, meta üretiminin toplumsal koşulları temelinde bir meta standardının tercih edilmesini teklif eden Ricardo'yu neden izlememiştir?[2] Schumpeter, para teorisinin *Kapital*'in zayıf noktalarından bir tanesi olduğunu düşünmüş ve Marx'ın bu konuda Ricardo'dan daha zayıf olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

Kapital'in bu kısmı üzerinde yeterli dikkatin gösterilmemesi, Marx'ın şaşırtıcı yaklaşımının kabul edilmesi gibi görünmektedir.

---

1. *Revue économique*, Jan. 1967.

2. David Ricardo, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Vol. I, *The Principles of Political Economy and Taxation*, *Piero Sraffa*, ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1961).

Bazı Marksistler için para, hiçbir bilimsel anlamı olmaksızın, üreticiler arasındaki toplumsal ilişkilerin 'maddileştirilmesinin' sembolü haline gelmiştir. Diğerleri ise söz konusu analizlerin neden *Kapital*'in başlangıcında yer aldığına ilişkin tarihî olmasa da mantıkî nedenler bile aramaksızın, Marx'ın analizlerinin peşinden yollarına devam etmişlerdir. Ancak, bu, ticarete dayalı bir ekonominin kapitalizmden önce de var olduğu gerçeği nedeniyle değildir. Yoksa Marx'ın analizi tümüyle farklı olurdu. Kapitalizmin hâlihazırda da ticarete dayalı bir ekonomi olduğu gerçeği hesaba katılmalı ve paranın parasal niteliği, üretim şeklinin gereksinimlerine bağlanmalıdır. Örneğin, Ricardo'nun, emek ve sermayenin ortalama oranlarının para seçeneğini belirleyeceği, dolayısıyla da, paranın belli bir meta üretim şeklinin standart metası olması gerektiği biçimde ortaya koyduğu teklif kabul edilmelidir.

Aksine Marx, kapitalizmde krediyi incelemeden önce, para konusunda sermayenin organik bileşimini göz önüne almayan bir çalışma ortaya koymaktadır. Paranın parasal niteliğine ilişkin bu soyut çalışma bizi, kapitalist üretimin finansmanının analizine götürür. Paranın kapitalizmden soyutlanarak incelenmesinin yanı sıra *Kapital*'in başlangıcında yer alması, kapitalizm öncesi ekonomilerin önceliği temelinde gerçekleşmiş değildir. Soru, bu yöntemin, tarihten ayrı tutularak, paranın iktisadî rolünün anlaşılmasını nasıl mümkün kılmış olduğudur.

Marx yaptığı analizin, diğer iktisatçıların yaptıklarından büyük ölçüde farklılık gösterdiğini bilmekte ve bunun nedenini de şu şekilde ifade etmektedir. 'Klâsik iktisadın başlıca kusurlarından bir tanesi de, emtia özellikle de emtianın değerinin analiziyle, değerin, mübadele değeri haline geldiği şekli açıklamada başarılı olamayışıdır ... Sonuç itibariyle, emek zamanının, değerin büyüklüğünün ölçüsü olduğu konusunda tümüyle hemfikir olan iktisatçıların, genel eşdeğerin en mükemmel şekli olan para konusunda en acayip ve çelişkili düşünceleriyle karşılaşıyoruz. Bu durum en çarpıcı bir biçimde paranın bilinen tanımları-

nın artık geçerli olmadığı bankacılığı ele almadıkları zaman ortaya çıkmaktadır'.[3]

Paranın doğasını belirlemek amacıyla hareket noktamız, paranın kapitalizmdeki somut şekillerine ve rolüne bakmaksızın, bir 'tümdengelim' analizi olmalıdır. Bu bizim, paranın rolüne ilişkin anlayışımızı engelleyecek olan ve parayı emtia ve sermayeyle birbirine karıştırmamızı beraberinde getirecek iki hatanın önüne geçmemizi mümkün kılmalıdır.

Kapital'in birinci cildinin başlangıç sayfalarında yer alan ve ikinci cildin 3. kısmındaki kredi üzerine notların çerçevesini oluşturan bu para teorinin anlamını bir bütün olarak açıklamak için öncelikle *Kapital*'in tümüyle okunması gerekir. L. Althusser[4] Marx'ın *Kapital*'deki teorileri ve klâsik iktisatçıların teorileri arasındaki farklılıkları göstermiş, bu surette Marx'ın teorilerinin hepsinin birbiriyle nasıl uyumlu olduğunu anlamamızı sağlayacak bir donanım geliştirmiştir. Marx'ın para teorisindeki önermelerin yanlış anlaşılması, bunu izleyen aşamalarda her şeyin özellikle de para ve kredi arasındaki ilişkinin anlaşılmasını önleyecektir. Bu yolla, *Kapital*'in ikinci cildinin 2. ve 3. kısımlarını oluşturan birikimin finansmanı ve kredinin rolüne ilişkin analizlerin büyük bir kısmı kaybolup gidecektir. (Böylelikle, Marx'tan ziyade Ricardo'ya daha yakın duran bir paranın emek-değer teorisini destekleyen H. Denis'in bunlarla ilgili söyleyecek fazlaca bir şeyi kalmayacaktır.[5]) Ya da bir başka örnek verecek olursak, bu analizler kredi ve bankaların incelenmesinde, *Kapital*'in ikinci cildinin 1. kısımda yer alan para teorisiyle organik bir bağ kurulmaksızın kullanılmıştır. Aradaki bu ilişkinin ortadan kalkması, Hilferding'in 'finanskapitalin' rolünü aşırı derecede ön plâna

3. Karl Marx, *Capital*, (New York: International Publishers, 1970), I, s. 80-81. Bundan sonra *Capital*'in bu baskısına atıf yapılacaktır.

4. Louis Althusser and Etienne Balibar, *Reading Capital* (New York: Pantheon, 1970).

5. H. Denis, *La Monnaie* (Paris: Editions sociales, 1951).

çıkarmasının nedenlerinden muhtemelen bir tanesidir. Bu, her iki örnekte de kendini göstermekte ve *Kapital*'in değişik kısımları arasındaki ilişkinin doğru anlaşılmamasını beraberinde getirmektedir.

Ancak, teori anlamlı değilse, tutarlığına ilişkin girişimde bulunmaya ne gerek var? Geçmiş elli yılda para sistemlerinde böylesi radikal değişmeler olmadı mı ki para konusu tartışılırken Marx'ın ele aldığından tümüyle farklı bir şeyden söz edilebilmektedir? Sadece 'düşüncelerin tarihi' göz önüne alınarak yapılan bir açıklama bile yanlış anlamalara neden olacak bir risk taşımaktadır.

Ancak, yapılan bu karşı çıkış para teorisinin içeriği temelde kullanılan (madenî para ya da konvertibl olan ya da olmayan kâğıt) 'belli bir tür paraya' dayanmadığından geçerli değildir. Açıklanması gereken, değer ölçüsü ve dolaşım aracı olmasının yanı sıra ağır basan şekli konvertibl olmayan kağıt olduğunda bile belli bir talep için gerekli nesne olması açısından paranın var olmasının iktisadî temelleridir. Bu, paranın iktisadî olarak var olmasının temeli olan parasal niteliğidir; 'altın ve gümüş ve kanunî ödeme araçlarını ortadan kaldırarak parayı başımızdan defedemeyiz'.[6] Marx bunu Keynes'ten seksen yıl önce ortaya koymuştur. Şimdi bunun nasıl ve neden böyle olduğunu hatırlamak gerekmektedir.

6. John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1936). Türkçesi, *Genel Teori*, Kalkedon Yayınları, 2008, İstanbul.

BİRİNCİ KISIM

MARKSİST PARA TEORİSİ

A) 'GENEL' BİR PARA TEORİSİ

Marksist para teorisi bizi öncelikle kapitalist üretim şeklinin teorisiyle bütünleşmesi nedeniyle ilgilendirmektedir. Para kapitalizm düzeneğinin bir kısmını oluşturduğundan, oynadığı rol de, tüm kapitalist iktisadî ilişkiler kalıbının içindeki işlevleri tarafından belirlenir. Marx'a göre para, 'toplumsal bir üretim ilişkisidir'; bu nedenle, kapitalizmde, kapitalist üretim ilişkileri sisteminin bir bölümünü oluşturur. Ancak, söz konusu ilişkiler sistemine, para şeklindeki kendine özgü özel haliyle dâhil olur ve para sorunu, kapitalizme özgü diğer ilişkilerden farklı olmakla birlikte kapitalizmden ayrı tutulamaz özelliğe sahip olan paranın bu oluşumda yer almasının anlamının kesinlikle bilinmesine bağlıdır. Çoğu çağdaşımızın 'gerçek anlamdaki' analizlerde çoğu kez unuttuğu ya da parantez içinde belirttiği husus, sistemin diğer 'değişkenlerine' indirgemeyi başaramadıklarında paranın birden bire yeniden ortaya çıkmasıdır. İş uzmanlara bırakıldığında, para herkesi huzursuz ettikten ve çok sayıda iyi plân ve

projenin bozulmasına neden olduktan sonra yeniden gözden kaybolur. Paranın kapitalist üretim ilişkilerinin mütemmim bir cüzü olarak analiz edilmesi, birikimin finansmanı ve bunun çevrimsel başkalaşımı çerçevesinde 'reel' ve 'parasal' unsurlar arasındaki uyum ve uyumsuzluğun temel ilişkilerinin açıklanması imkânını sağlayabilir. Ancak, bu, *kendine özgü para şekli teorisi*'nin yani diğer iktisadî olguların zıddı olacak bir biçimde sürüp giden ya da yinelenen parasal olgulara ilişkin bir teorinin formüle edilmesi için yeterli değildir.

Bu nedenle, kapitalist sistemde geçerli olabilecek bir para teorisi, her parasal ekonomide geçerli olabilecek genel bir para teorisi, bir başka deyişle, genel bir para teorisi biçiminde olmalıdır. Marx'ın bu sorunu incelemesi, *Kapital*'in birinci kısmının ilk kısmında açıklanan *Marksist para teorisinde* tatmin edici bir sonuca ulaşmıştır. Böylelikle Marx, her şeyden önce, paranın kapitalist üretim şeklindeki rolünü belirlemek için, kapitalist üretim şeklinden bağımsız olarak genel yönüyle incelenmeye başlanmasının gerekli olduğunu düşünmüştür.

Para teorisinin amacı doğru anlaşılmazsa ve Marksizme sadık görünürken, kapitalist üretim şeklindeki işlevi nedeniyle parayla işe başlamanın Marx'ın para teorisini, kapitalist üretim ilişkilerinden ayrı bir 'parasal ilişki' biçiminde bir yanlış yorumlama olacağı ve para ve kredi arasındaki ilişkiyi anlaşılmaz hale sokacağı görülmezse, bu yöntem saf dışı bırakılabilir. Bu nedenle, para sorununu bir başka yerde üretim teorisiyle çözmek üzere bir yana bırakarak *Kapital*'in ilk kesimini, para ve emtiaya ilişkin sağduyulu görüşlerin ya da sıradan kavramların teorik analizin unsurları haline geldiği hipotetik bir yapının[1] ayrıntılı bir biçimde ele alınışı olarak görmek yanlış olacaktır. Bu husus *Kapital*'in birinci kesimini, teorisi olmayan paranın bir tür teorisi olarak göstermektedir. Böylesi bir yorum hatalıdır; *Kapital*'in birinci kesiminde Marx, genel bir emtia ve para dolaşımı teorisi ortaya

1. R. Establet, *Reading Capital*, op. cit.

koymaktadır. Bu hatanın nedenleri ise doğası, kaynağı ve davranış şekli açısından birbirinden farklı olan iktisadî unsurları bir araya getiren kapitalist üretim şeklinin yapısını tam manasıyla anlamamaktan doğmaktadır; bunun ortaya çıkardığı sonuç ise bu yanlış anlamanın daha da katmerli hale gelmesidir. Para dolaşımının *genel* kanunlarının, kendine *özgü* para dolaşımının yani kredinin yer aldığı kapitalist üretim şekli içinde işlevini nasıl sürdüğü anlaşılmayabilir.

Aynı hatanın bir başka yönü, gerçekleştirilen sunum para teorisini oluşturduğu halde, *Kapital*'in birinci cildinin, birinci kısmının, üçüncü kesiminde Marx'ın paranın işlevlerini kısmî olarak hesaba katarak gerçekleştirmiş olduğu analizi, tam anlamıyla yapılmış bir analiz biçiminde kabul etmeye dayanmaktadır. Bu nokta daha ileride tartışılacak olmakla birlikte, böylesi bir analizin, Hilferding'in yapmış olduğu analiz gibi yetersiz olduğunu burada belirtmek gerekmektedir. Hilferding *Finance Capital*[2] adlı kitabında işe, *Kapital*'de yer alan sunum sıralamasını izlemiş olduğu görünümünü veren üç kesimle başlamaktadır: 1) Paraya duyulan ihtiyaç; 2) Dolaşımdaki para; 3) Ödeme aracı olarak para, kaydî para. Ancak, Hilferding, kendi bütünlüğü içinde para teorisini oluşturan paranın işlevlerinin tümünü açıklamadan, kendisini ilk olarak kapitalist üretim şekline bağlanan günümüz para şekilleri olan konvertıbl olmayan kâğıt para ve kaydî paraya vakfetmiştir. Bir iddihar aracı olarak para, kitabının ilk kesimlerinde yer almamaktadır. Krediye ilişkin olarak ortaya konan para teorisinde iddiharm rolüne ilişkin bir bilginin de bulunması gerektiğinden, genelde para teorisine ilişkin bu unsurun dışarıda tutulmasının vahim sonuçları vardır. Hilferding'in yapmış olduğu hata, yukarıda belirtilenlerden biriyle aynı temellere sahiptir. İlk olarak genel para teorisinin tümü orta-

2. Hilferding'in çalışmasının tümüne ilişkin tartışma, daha sonra yapılacak bir çalışmanın konusu olacaktır.

ya konmadan kapitalist koşullarda paranın işlevlerini tanımlamayı istemek, bu işlevlerin anlamını gözden kaçırmak demektir.

Bununla birlikte, Marx, yöntemine ilişkin çok sayıda gösterge ortaya koymuştur. Bunlar üç başlık altında toplanabilir:

1) Emtia ve para dolaşımı, tümüyle genel toplumsal ilişki tarafından tanımlanan 'meta üretiminin' niteliğidir: 'özel mübadele için özel üretimin olması gerekir'. Para, özel iktisadî ajanlar arasındaki genel bir mübadele ilişkisinin ifadesi olduğundan, 'para ekonomisi, tüm meta üretimi için geçerlidir'.[3]

Meta üretimi mefhumu, kapitalist üretimin araştırılmasında başlangıç noktası olarak ele alınamayacak kadar genel bir bileşim olan, mübadele ve değer teorisi analizinin basit bir bileşiminin sonucu değil midir? sorusu sorulabilir. Ancak, üretim bilimi, iktisadî statüsü daha önceden tanımlanmamış para tarafından engellenmemişse, para mübadelelerine ilişkin uygun bir analizin yapılmasını gerektirir. Kapitalist ekonomi, ister istemez bir para ekonomisidir. Ve üretimle ilgili çalışmalara zarar vermeden, trampa ekonomisini para ekonomisinden ayırmak ancak paraya belli bir iktisadî mevcudiyet atfedildiğinde mümkündür. Ancak o zaman, iddiharın bir gereksinim olduğu ve para ve trampa ekonomileri arasında, kapitalist üretimdeki mübadele dengelerini sanki paranın hiçbir rolü yokmuşçasına 'reel anlamda' analiz etmeyi imkânsız hale getiren bir ayırım yaparak, iktisadî ajanların gerçekleştirdiği bir değer değişimini ifade ettiği anlaşılır. Para mübadelelerine ilişkin olarak yapılacak ön analiz, *Kapital*'in muhteşem düzenlemesiyle yakından ilintilidir.

2) Sonuçta, paraya para, 'emtiaya emtia niteliğini veren belli özellik ve işlevleri, para ve emtianın sermaye olma niteliğinden elde etmeye teşebbüs etmek yanlıştır...'[4]

3) (Genel) para teorisini oluşturmada, kapitalist üretim şeklin-

3. *Capital*, II, s. 116.

4. Ibid., II,s. 81.

de yer alan krediden başlamak yerine, basit madenî para dolaşımından başlamak işte bu nedenle gereklidir. Marx, *Kapital*'de bunun tarihî nedenini ortaya koymaktadır. '... bu tarihî bir düzendir; kaydî para, kapitalist üretimin ilk dönemi boyunca ya çok küçük bir rol oynar ya da hiçbir rolü yoktur'.

Bununla birlikte, bunun nedeninin şu ifadeler olduğuna inanıyorum: 'İkinci olarak, bu düzenin gerekliliği, Tooke ve diğerlerinin o zamana kadar kaydî paranın dolaşımı ile ilgili olarak yaptıkları eleştirel nitelikteki bütün yorumların, onları, tekrar ve tekrar, dolaşımda sadece madenî para olsaydı, işin renginin ne olacağı sorusunun sorulması gerçeğiyle teorik olarak kanıtlanmıştır'.[5] Marx bu noktaya MacLeod'u, genelde parayı en gelişmiş şeklinden, krediden, türetmeyi isteğinde eleştirdiğinde ya da 'basit meta dolaşımı çerçevesinde gelişen ve dolaşımdaki emtia ilişkileriyle serpilen parayı her şeyden önce soyut şekliyle incelemeyi bilmiyorlar'[6] diyerek Tooke ve Fullarton'nun parayı sermayeyle ya da emtiayla karıştırdıklarını belirtmesi vesilesiyle yeniden dönmektedir.

Marx, kapitalist üretim şeklindeki parayı anlamak için, 'basit' yani soyut dolaşımla işe başlanması gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle, sadece bu yolla genel bir para teorisi oluşturmak mümkündür. İşe madenî parayla başlayarak basitleştirmeye gidilmesi önemli olmamakla birlikte, her 'para ilişkisinin' kendine özgü niteliğini belirlemek için 'iyi bir soyutlamanın' yapılması gerekir.

Yeni bir paradoksun kurbanı olmamak için, bu noktada spesifik olmak gerekir. Basit dolaşımda, diğer emtiayla ilintili olarak, paranın geri çekilmesi ve akımı ele alınır; bu soyutlama, gözle görülebilir bir veri olan madenin tüm parlaklığı ve sağlamlığıyla

5. Ibid., II, s. 112.

6. Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (New York: New World Paperbacks, 1970), s. 187. Bundan sonra *Critique*'in bu baskısına atıf yapılacaktır.

ortaya çıkmasıdır. Aksine, Marx'ın paranın analizi konusunda başlangıç noktası olarak reddettiği borç ve kredi ağı, iki yanlı yükümlülüklerin ve hakların karşı karşıya geldikleri ve karşılıklı olarak birbirleri dengeledikleri önemsiz bir devredir. 'İyi bir soyutlama', tam da parasal dolaşım sürecinde kendiliğinden soyutlanan unsurları değil de, paranın madenî şeklini neden ilk hedef olarak seçmiştir? Bir başka şekilde, bu soru, Marx krediyi kapitalist üretim şekliyle ilişkilendirdiğinde ve genel para kavramıyla olan farklılığını belirttiğinde, başlangıç noktasına ilişkin olarak yeniden ortaya çıkan sorunun aynısıdır. Ancak, bu sorunun cevabı, paranın kendine özgü şeklinin neden altının parasal rolünün kavranmasıyla mümkün olabildiği konusuna dönmemizi gerektirmektedir.

Marx'ın, 'basit meta şekli ... para şeklinin kaynağıdır'[7] demesi ve para meta şeklinin kaynağını keşfetmenin meta madenin nasıl para meta haline geldiğini göstermesi nedeniyle, maden dolaşımı başlangıç noktası olma işlevini yerine getirmektedir. Altın, diğer emtiaya göre hâlihazırda meta rolünü oynadığından, diğer emtiaya göre para rolünü de oynama yeteneğine sahiptir. Marx'ın yapmış olduğu sunumun en iyi bilinen noktası budur. Bu nokta şüphesiz gerekli bir bağ olmasına rağmen peşi sıra ortaya çıkacak olandan ayrı tutulursa, para şeklinin kendine özgü şeklinin niteliği yine de anlaşılamayacaktır. Metanın, 'genel bir eşdeğer ya da para' olarak bir dizi emtianın dışında tutulması eşanlı olarak diğer tüm emtiayı da genel eşdeğer niteliğinden uzaklaştırır. Altın, toplumsal olarak kabul edilmiş bir eşdeğerdir ve toplumsal işlevi de, para olarak iş görmesi biçiminde nitelendirilir; *bunun ötesinde, farklı şekli çerçevesinde kendini sürekli olarak korur ve yenidenüretir*. Bu nokta açıklığa kavuşturulmadan, parayı bir meta olarak ele alma görüşü, altının da, diğer emtianın basit bir sembolü olduğu biçiminde ifade edilebilecek aksi

7. Ibid. s. 65.

bir görüşün doğmasına neden olabilir. Zira altın da, diğer emtia gibi meta olarak ele alınırsa, işte o zaman bunun aksi gerçekleşerek 'Her meta hemen para haline gelir'[8] ve altına parasal bir ayrıcalığın sağlanmış olması keyfî ve temelsiz bir hâl alır. Değerin özü emek zamanıyla ölçüldüğünden, para, farklı emtia üretimi için kullanılan emek zamanının sağladığı getiriyi elde etme hakkının basitçe kayıt altına alınması olarak karşımıza çıkacaktır. Marx bunun, Gray'ın yapmış olduğu eksik ve dolayısıyla da, yanlış emtia analizinden çıkarmış olduğu bir teori olduğunu söylemektedir. Tam anlamıyla gerçekleştirilmiş bir emtia analizi, para şeklinin kaynağını yani bir metanın, tüm emtiadan farklı genel bir eşdeğere dönüşmesini içinde barındırması gerekir. Böylesi bir analiz, emtiadan *farklı* ve emtiaya karşı bir para oluşum sürecini kapsamalıdır. Bu yapılmadan, her meta para ve her para da basit bir meta haline gelecek, böylece, 'mübadele için üretimin gerçekleştiği' ne para ve ne de meta üretimi söz konusu olacaktır.

Bu nedenle, para teorisinin neden ilk önce madenî parayı göz önüne alması gerektiğinin tarihî nedenleri, mantıken 'genel eşdeğer ya da para' şeklinin kaynağından hareket ederek paranın tüm meta üretiminde gerekli olduğunu ifade eden teorik nedenler kadar önemli değildir. Marx'ın bu düşüncesi, Marksist para teorisi ile MacLeod ve Fullarton'un yanı sıra Ricardo'nun da ortaya koyduğu teoriler arasındaki temel farklılığı oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, Ricardo da Marx gibi aynı önermeleri kullanmaktadır; altını, meta para olarak ele alıp işe başlamakta, değerini diğer emtianın değerini belirlediği gibi belirlemektedir. 'Ricardo, diğer tüm emtianın değeri gibi, altın ve gümüşün değerini de önce, söz konusu madenlerde maddileşen emek zamanı miktarıyla belirlemektedir. Diğer emtianın değeri, belli bir değere sahip emtia olan değerli madenler cinsinden ölçülür'.[9]

8. Ibid. s. 85.

Bu noktada büyük bir benzerlik görülebilir ve Marx'm parayı, Ricardo'nun daha önceden yaptığı gibi, para meta geleneğini emek cinsinden değer teorisiyle birleştirmek için madenî para analiziyle incelemeye başladığını düşünmek çekici gelmektedir. Ancak, böylesi bir yorum, Marx'a göre, Ricardo'nun kendi önermeleri çerçevesinde kendini neden güvenilmez olarak gösterdiğini ya da Marx'ın, parayı basit bir meta olarak ele alıp, parayı emtiadan ayıran şeyin ne olduğunu anlamadan değerini meta olarak belirleyenlerin hatalarını neden eleştirdiğini anlamayı imkânsız hale getirir. *Kapital*'de, metal dolaşımının incelenmesinden etkilenen ilk basitleştirme, Ricardo'nun önermelerine bir dönüş anlamına gelmemektedir. Bu daha ziyade, bir madenî meta olarak para, diğer emtia gibi aynı doğaya sahip olduğundan, ilk bakışta temel farklılıkları göstermenin imkânsız olduğu noktada, Marx'ın bu önermeleri alıp değiştirmesine ve paranın, onu diğer emtiadan farklı kılan özel anlamını soyutlamasına izin vermektedir. Bunun nedeni, 'Zorluk, paranın bir meta olarak kavranmasında değil de, bir metanın nasıl, neden ve hangi yollarla para haline geldiğinin keşfedilmesi noktasında ortaya çıkmaktadır'[10] ifadesi yani genel para teorisi ortaya koymak için başlanması gereken noktanın, yararlı bir basitleştirme ya da soyutlama olan 'basit' dolaşımın ele alınmasıdır.

Bu nedenle, Marksist para teorisi işe, bir metayı diğer tüm emtiadan ve diğer tüm emtiayı paradan ayıran 'genel eşdeğer şeklinin ya da paranın' teşhis edilmesiyle başlamaktadır. Analiz edilen şekil, her 'parasal ekonomide', paranın temel anlamını ortaya koyan analiz olduğundan, bu gerçekten bir genel para teorisidir. Ancak, bu para 'şekli' ve paranın çoklu işlevi ve yönleri arasındaki ilişkiyi tanımlamak için ikinci bir adım gereklidir. Paranın çoklu işlevi ve yönleri, para şeklinin tüm şekillerine ben-

9. Ibid. s. 170.

10. *Capital*, I, s. 92.

zemelidir. Ancak, Marx tarafından kurulan ilişki, paranın 'temel' niteliği ve bu temel ilişkiyi ifade eden 'olgu' arasında olabilecek ilişkinin tümü değildir. Analiz ettiği 'genel eşdeğer şeklinin' tüm şekilleri, paranın, *sadece bir araya geldiğinde genel eşdeğer şeklini koruyan ve yenidenüreten*, birbirlerine kaçınılmaz bir biçimde farklı bağlansa da, birbirini tamamlayan işlevleridir. Bunlardan bir tanesini dışarıda bırakmak ya da diğerleriyle ilintili olarak yanlış bir yere oturtmak, paranın kendine özgü niteliğini ve para teorisinin genel anlamını kuşkulu hale getirmektir. Bir başka deyişle, paranın işlevlerine ilişkin olarak tam anlamıyla geliştirilmiş bir teori, paranın kendine özgü şeklinin tümüyle tanımlanmasını ve genel bir para teorisine ulaşılmasını mümkün hale getirir. Paranın işlevlerinin birbirleriyle olan ilişkileri çerçevesinde ve para şeklinin tam bir tanımının yapılabilmesi için duyulan gereksinim temelinde söz konusu işlevlerin bir düzen içinde analiz edilmesine bu nedenle ihtiyaç duyulmaktadır-aynı düzen, *Kapital*'in birinci cildinin üçüncü kesiminin ilk alt kesiminde Marx tarafından yapılmıştır.

B) "PÜR' BİR PARA TEORİSİ

1) 'Değer Ölçüsü'; 2) 'Dolaşım Aracı; '3) 'Para'. Bunlar, Marx'ın sırasıyla izlemiş olduğu üç temel noktadır. 'Para' başlığı altında tümüyle para ve işlevlerine ayrılmış kesimde üçüncü nokta üzerine yapılan tartışma hemen göze çarpar. Bununla birlikte, paranın 'değer ölçüsü' ve 'dolaşım aracı' olma işlevlerinin, 'para şeklinden ya da genel eşdeğerden' bağımsız bir anlamı yoktur. Ancak, bu işlevler, paranın genel eşdeğer şeklinin daima somut olarak 'mevcut olduğunu' göstermez. Bu nedenle, izlenen sıra, 'kelimenin tam manasıyla' paranın nihaî olarak ortaya çıkması da dâhil olmak üzere, birbirine bağlı tüm adımları saptayan 'para şekli' cinsinden düzenlenmiş bir girişimdir. Ancak, paranın genel eşdeğerinin niteliği, paranın tüm işlevlerine ve bu işlevlerin eklemlenmesine hayat veren ilke olmasına rağmen, *paranın 'ikti-*

sadî anlamda mevcudiyetinin' tam anlamıyla tanımlanabilmesi sadece *söz konusu üç adımın atılmasının sonucunda mümkün hale gelir.*

a. Para, Değer Ölçüsü

Para, 'değer ölçüsü' ya da 'emtia fiyatı olarak para şekli', doğrudan doğruya genel eşdeğerin kaynağından elde edilir. '*Tüm* emtianın mübadele değeri, eşit miktarlarda emek zamanı içeren belli bir miktarda altın ve belli bir miktarda meta arasındaki ilişkiyle ifade edildiğinden, altın *değerin ölçüsü* haline gelir'.[11] Daha sonraları Wicksell'in ifadeleriyle, 'ziyadesiyle parasal sorun' olarak ortaya çıkacak olan ürünlerin birbirleriyle mübadelesinde belirlenen nispî fiyatların aksine 'genel fiyat düzeyinin' nasıl belirleneceğinin bilinmesi, *burada parasal bir sorun olarak yer almamaktadır.* Ortada, sağladıkları fayda birbirine taban tabana zıt, değeri belirlenmemiş bir paraya bağlı olan parasal fiyatlardan bağımsız 'kullanım değerleri dolaşmamaktadır'. Dolaşımda olan sadece emtiadır; hemen kendi aralarında mübadele edilemeyeceklerinden, dolaşımları parayı ifade etmektedir.[12] Emtia dolaşıma bir fiyatla ve para da değerle başlar; 'parasal sorun' değerin 'nispî' şeklinden genel eşdeğer şekline geçişte[13], paranın sahneye çıkmasından önce, parasal fiyatların para şekliyle özdeş olacak bir biçimde sabitlenmesi yoluyla ortaya çıkmış ve çözümlenmiştir.

Bununla birlikte, para şekli, para üretimini meta olarak göstermektedir. Tüm emtianın değerleri değişmeden kaldığında, altının değeri (üretimi için gerekli emek zamanı) değişirse, *ceteris paribus*, genel fiyat düzeyi de değişir. Veri miktarda bir altın üretmek için gerekli emek zamanı iki katma çıkarsa, parasal fiyatlar yarı yarıya düşecektir-ilk önce altın üreticilerinin-satanla-

11. *Critique*, s. 65-66.
12. *Capital*, I, s. 68-69.
13. Ibid., I, s. 67.

rın satın aldıkları emtianın fiyatı, daha sonra da, hipotez değişmediği sürece, tüm emtianın, fiyatlarını nispî değerlerine uyarlamaları nedeniyle fiyatları azar azar değişecektir. Bu nedenle, altının meta olarak nispî değerinde meydana gelen bir değişme sonucunda, sadece parasal fiyatlarda bir değişme gerçekleşecektir. Bu durum bizi, Wicksell'in parasal sorununa ve çağdaşlarımızın 'reel sektör' (emtia) ve 'parasal sektör' (parayla ilgili olarak emtia) 'dikotomisi' (ikiye bölünmüşlük, ç.n.) olarak adlandırdıkları soruna geri götürür mü? Hipotez çerçevesinde böylesi bir gelişme ortaya çıkmaz. Zira Marx'a göre, para, paraya dönüşen özel bir metadır. Ancak, *analizin bu aşamasında* para, eşdeğer emtianın mübadelesinde kullanılmaya devam etmektedir ve Marx'ın analizi, Ricardo'nun analizinden sadece Ricardo'nun para şeklinin tek bir şekil olduğu konusunda ısrar etmesi çerçevesinde farklılık göstermektedir.

Bu metanın üretimi için gerekli emek zamanı değişmedikçe değişmeyen meta *fiyatının* (parayla mübadele oranı) söz konusu metanın *değerinden* olası bir biçimde sapması, *para şeklinin eşdeğer* emtiaya oranında meydana gelen belirli bir değişmeyi ifade eder.

> Ancak, bir metanın değer büyüklüğünün göstergesi olarak fiyat, söz konusu metanın parayla mübadele oranının göstergesi olsa da, buradan, bu mübadele oranının göstergesinin, ister istemez metanın değer büyüklüğünün göstergesi olduğu sonucu çıkmaz. Toplumsal olarak gerekli iki eşit emek miktarının sırasıyla 1 kile buğday ve 2 £ (yaklaşık olarak 1/2 ons altın) ile temsil edildiğini varsayarsak, 2 £ burada 1 kile buğdayın değer büyüklüğünün para olarak ifadesi ya da fiyatıdır. Şimdi, değişen koşullar bu fiyatın 3 £'a yükselmesine ya da 1 £'a düşmesine izin vermişse, o zaman 1 £ ve 3 £, buğdayın değeri büyüklüğünü tam anlamıyla ifade etmede çok düşük ya da çok yüksek olmasına rağmen bu fiyatlar, öncelikle, buğdayın değerinin ortaya çıktığı şekil çerçe-

> vesindeki buğday fiyatlarıdır yani paradır; ve ikinci olarak da, buğdayın parayla mübadele oranının göstergesidir ... Bu nedenle, fiyatla değer büyüklüğü ya da ya da fiyatın değer büyüklüğünden sapma olasılığı arasındaki nicel uyumsuzluk olasılığı, bizatihi fiyat şeklinin özüdür.[14]

Marx'm para ve meta arasında yapmış olduğu ayırım ve bunun fiyat ve metanın değeri arasındaki ilişki çerçevesinde ortaya çıkardığı sonuçlar, 'reel' sektördeki 'nispî fiyatlar' ve 'parasal fiyatlar' arasındaki dikotomiyle benzeştirilemez. Bu dikotomi, tüm fiyatların ve tüm değerlerin piyasa tarafından (mal ve paranın arz ve talebi) belirlenmesine atıf yapmaktadır. Marx'ın sunumunun bu aşamasında, farklı türden piyasalar arasındaki ilişkilerin incelenmesi söz konusu olmamasına rağmen sadece para da dâhil olmak üzere emtia dolaşımının genel koşulları ele alınmıştır. 'Değer ölçüsü' olma rolü çerçevesinde, para meta emtianın mübadele değeri konusunda 'nötrdür'. Ancak, 'klâsik' iktisatçılara atfedilen iki sektörün dikotomisine ilişkin düşünceye ya da para 'talebi' ve para 'arzının' karşılıklı etkileşim içinde olduğu varsayımında bulunarak söz konusu dikotomiyi bastırma girişiminde bulunan yaklaşıma burada yer yoktur. *Kapital*'de, altın fiyatının değer ilişkileri ve metanın meta değeri söz konusu olduğunda, fiyat ve değer arasındaki ayırım sorunu eşanlı olarak para şeklinin tanımı tarafından ortaya konur ve çözümlenir. Meta değerlerinin piyasa fiyatı söz konusu olduğunda, bu sorun kapitalist bir toplumda yer alan piyasaların analizine atıfta bulunduğundan, basit dolaşımın ele alınmasıyla çözümlenemez ve hatta ortaya dahi konamaz. Bu nedenle, emtianın parasal fiyatları ve nispî değerleri arasındaki sapma sorunu, 'önde gelen bir parasal sorun' değildir. Para şekli ve bunun, daha önce de belirtildiği gi-

14. Ibid., I, s. 101-102.

bi, çözümü biçimde belirtilen sorun, farklı piyasaların karşılıklı olarak bağlanmalarına dayanmaması nedeniyle değil, eşdeğerlerin mübadelesi ve genel bir eşdeğerin ortaya çıkması temelindedir. 'Genel anlamıyla, fiyat, para şeklindeki bir değerden başkaca bir şey değildir'.[15]

Fiyat ve değer arasındaki sapma, paranın *değer ölçüsü* olarak işlev görmesini önlemektedir. Paranın değer ölçüsü olma işlevi, emtia ve paranın işlevine ve bunlar arasındaki biçimsel farka dayanmaktadır. İşlediği koşullar, kendisine ait genel sınırları içinde barındırır; bunların bir yönü, fiyat ve değer arasındaki sapmadır.

Değer ölçüsü olarak paranın rolü, iki tamamlayıcı belirlemeyi içerir. Para analizinin başlangıç noktası, eşdeğer emtianın mübadelesi olduğu için, bir meta olarak altın, 'potansiyel olarak değişken bir değere sahiptir'. Altına sabit değer vermek, bir değer ölçüsü olarak altının parasal işlevinin temelini, bir meta olarak doğasını yok edecek ve emtiaya birbirleriyle orantılı bir biçimde anlaşılmaz bir güç atfedecektir. Bununla birlikte, altına değişken bir değer atfedilmesini gerekli kılan aynı neden, altının bir fiyata da sahip olmasının yani kendi eşdeğeri olma görevini yerine getirmesini önler. Bu olabilseydi, altın diğer emtia arasında tek meta olma özelliğini devam ettirecek ve genel eşdeğer olma niteliğini ve değer ölçüsü olma işlevini kaybedecekti. Tartışmaların sırasının neden mercek altına alınması gerektiğini görmek mümkündür; Marx sırasıyla dolaşım aracı olarak paranın 'piyasa fiyatını' ve daha sonra da, kredi analizinde, paranın para piyasasındaki fiyatını ele almıştır. Ancak, *değer ölçüsü olarak paranın* fiyatından söz etmek karışıklığa neden olabilir.

Benzer bir şekilde, Marx, bu karışıklıktan uzak durmak içm, altının *değer ölçüsü* (üretildiği koşullar çerçevesinde değeri değişir) ve altının değeri ne kadar değişirse değişsin, bir metalin ağır-

15. Ibid., III, s. 193.

lığının alışıldık bir biçimde, emtia fiyatlarının birbirleriyle karşılaştırılmasını mümkün kılan bir ölçü birimi olarak sabitlendiği fiyat standardı temelinde sahip olduğu nitelikleri birbirinden ayırmıştır. Bu ayırım, Ricardo'nın *Principles of Political Economy and Taxation* adlı kitabında yaptığı ayırıma çok yakındır. Ancak, Ricardo için bu ayırım, tüm diğer emtia gibi değeri değişken olan bir metanın parasal niteliğini belirleyen para standardının değişmezliği hipotezidir. Ancak, Marx açısından para, standart olarak sabitlenmeden *önce* bile emtiadan farklıdır.

Basit dolaşımda para standardı, anlaşmayla sabitlenmiş bir 'parasal standarda' sahiptir.

> Değerli madenlerden birinin veri ağırlığı, örneğin bir ons altın, kanunlarla verilen pound, dolar v.s., gibi adlarla, resmî olarak tam sayıya bölünebilen alt kısımlara ayrılırlar. Böylece para birimi olarak hizmet eden bu bölümler, şilin, peni, vs., gibi kanunî adlarla bir kez daha küçük birimlere bölünür. Ancak, bu ayırımın yapılmasından önce ve sonra da, madenin belli bir ağırlığı madenî paranın standardıdır ... Emtia değerlerinin ideal bir biçimde değiştirildiği fiyatlar, ya da altın miktarları, şimdi artık, madenî paraların adlarıyla ya da altın standardının alt bölümlerinin kanunî olarak geçerli adlarıyla ifade edilir. Bu nedenle de, bir kile buğday, bir ons altın değerindedir, demek yerine, 3 pound, 17 şilin 10,5 peni değerindedir, diyoruz.[16]

Belli bir miktarda altına verilen ad ya da 'parasal fiyat', hesap birimi olma görevini terine getirir. 'Emtianın mübadele değerinin belli bir şeklinin, emtianın değerlerinin ifade edildiği *paranın değer ölçü birimlerine* dönüştürüldüğü varsayılır. Para, *hesap parası* haline gelir'.[17]

16. Ibid., I, s. 100.

17. *Critique*, s. 73.

Belirtilecek nokta çerçevesinde 'parasal fiyatın' standart hesap birimi olarak altına ait olduğu ve değer ölçüsü olarak fiyatı olmayan altınla hiçbir ilişkisinin olmadığı görülecektir.

Paranın farklı yönlerine ilişkin olarak ortaya çıkan her karmaşa, Marx'ın ortaya koyduğu düzeni bozan her sunum, para şeklinin belli bir niteliğini yani Marksist teorinin tam da özünü yok etme etkisine sahiptir.

Para standardının, devlet müdahalesini ifade eden geleneksel niteliğine daha sonra geri döneceğim. Marx, önemi tanımlanması gereken devletin parasal rolünden tekrar tekrar söz etmektedir. Ancak, bunun yapılabilmesi için, öncelikle para teorisinin tüm unsurlarını bilmek ve bunları bir düzene sokmak gereklidir. Bunun ötesinde, bu yapılmadığı takdirde Marx'ın, *A Contribution to the Critique of Political Economy* adlı kitabının ilk müsveddelerinin bir kısmında ortaya konan 'paranın gücüne' ilişkin düşüncelerinin büyük bir kısmını teorik açıklamalarında neden dışarıda bıraktığını anlamak zorlaşır.[18]

b. Para, Dolaşım Aracı

Altın bir kez değer ölçüsü olarak ele alındığında, tersine döndürülemez bir düzende paranın şekilleri arasında yapılan ayırım ve aralarındaki gerekli bağlantı, altının dolaşım aracı olarak rolünü açıklamaktadır. Bir taraftan, para, bir kez değer ölçüsü ve fiyat standardı olarak benimsendiğinde, dolaşım aracı olarak iş görür. Diğer taraftan, analizin gelişimi çerçevesinde, dolaşım aracı olarak para, değer ölçüsü olarak paranın rolünün açık bir göstergesi ve *pratik* garantisidir. Fiyatların sabitlenmesi, mübadele edilecek emtianın karşılaştırılmasını mümkün kılar; söz konusu emtianın etkin dolaşımını yani alım ve satımın devam etmesini mümkün hale getiren bir para toplamı karşılığında satıl-

18. Ibid., s. 200 ve devamı.

masını garanti etmez. Fiyatların sabitlenmesinin önemini tam anlamıyla sadece, paranın etkin bir biçimde emtianın yerini aldığı dolaşım ortaya koyar. Paranın ilk işlevi, ikinci işlevinin koşulu olmasına rağmen paranın ikinci işlevi, ilk işlevinin gerekli tamamlayıcısıdır. Bu bağlantı olmadan, para, bir dolaşım aracı olarak, sadece tam anlamıyla işlevsel ya da hesap birimi olarak pür 'ideale', bir niteliğe sahiptir. Değerin başlangıçta bir meta olarak altınla ölçülmesi, hiçbir şeyi değiştirmeyecektir. Zira bu sadece başlangıçta yapılan tek bir mübadeleyi ifade etmektedir. Marx, kendine özgü bir ifadeyle, 'dolaşım alanında, altının (ya da genellikle paranın maddî olarak)' veri bir anda sahip olduğu bir değerle 'bir meta olarak girdiği bir gedik bulunmaktadır' demektedir.[19] Ancak, bununla birlikte, dolaşım alanına 'giren' üretilen ve satılan altın stokunun tümü dolaşıma dâhil olmaz.

'Altın ve gümüş bir değere sahipse, sadece belli bir miktarda altın ve gümüşün, diğer tüm dolaşım kanunlarından oldukça bağımsız bir biçimde, emtianın veri derneşik değerinin eşdeğeri olarak dolaştığı açıktır'.[20] Ve fiilen dolaşabilen altın miktarı, emtianın fiilî mübadelelerine dayanır. Burada Marx, çok yakın durduğu Ricardo'dan radikal bir biçimde ayrılmaktadır.

Paraya ait yeni nitelikler, dolaşım aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolaşan altın miktarı, fiyatlara ve işlem hacim ve hızına bağlı bir değişkendir. Paranın ilk işlevi bir koşul olarak, sahip olduğu değerin değişkenliğini elinde bulundurmaktadır; ikinci işlevi, dolaşan para miktarının değişkenliğini ifade eder.

'Dolaşım aracı miktarının, dolaşan emtia fiyatlarının toplamı ve paranın ortalama hızı tarafından belirlendiğini ifade eden kanun şu şekilde de belirtilebilir: emtia değerleri toplamı ve söz konusu emtianın başkalaşımlarının ortalama hızı veri olduğunda, para olarak değerli madenî paranın miktarı, söz konusu de-

19. *Capital*, I, s. 118.

20. *Critique*, s. 164.

ğerli madenin değerine bağlıdır'.[21]

Ancak, şu doğru değildir. 'Dolaşım aracı hacmi ve meta fiyatlarındaki hareketler arasındaki ilişkiye yönelik olarak yapılan herhangi bir akademik araştırma, parasal materyalin değerinin veri olduğu varsayımında bulunmalıdır'.[22]

Paranın değeri, üretiminde ve ilk olarak satıldığında değişmekle birlikte, miktarı değişken olduğu halde, dolaşım aracı olarak hipotez çerçevesinde veri bir değere sahiptir. Toplam altın stoku ve dolaşımdaki altın miktarı arasındaki fark, iddihar edilmiştir. (Paranın üçüncü işlevi daha sonra incelenecektir). Bu noktalar, Marx'ın Paranın Miktar Teorisi'ni çürütüşünün temellerini şekillendirmektedir. Böylelikle, bu işlevler arasındaki kendine özgü bağlantı, söz konusu işlevlerin birbirinden ayrılmasının yanı sıra eskiden yapılmış bir düzen içinde ve birbirleriyle karıştırılacak bir biçimde sunulmasının önüne geçmektedir. Bu nedenle, dolaşımdaki paranın başkalaşımları, genel eşdeğer ve değer ölçüsü olarak altının değerine ilişkin hiçbir soruya mahâl bırakmamaktadır; söz konusu başkalaşımlar sadece dolaşım aracını etkiler. Madenî para basıldığında ve bu nakde dönüştürüldüğünde, dolaşımdaki altın kendini demonetize eder; maden olarak sahip olduğu ağırlığını kaybeder ve kendi madenî varlığının gölgesi haline gelir. Altının önemini kaybetmesi, 'parasal fiyatı' ve 'piyasa fiyatı' arasındaki farkı açıklamaktadır[23]; darphane daima aynı standartta madenî para basmakla birlikte, kullanılan ve kupür şeklinde dolaşımda bulunan para, temsil ettiği değerden daha düşük değerdedir. Değeri düştükçe, daha az miktarda

21. *Capital*, I, s. 123.

22. *Critique*, s. 160.

23. Burada piyasa fiyatı, belli bir miktardaki paranın, madenî para haline getirilmemiş altınla mübadele edilebildiği fiyattır. Bu altın piyasasının, basit dolaşımda, maddî maden mübadelesiyle hiçbir ilişkisi yoktur; krediyle ilişkili olan para piyasasından tümüyle farklıdır.

bir altına tekabül eder ve parasal fiyatı aynı miktarın piyasa fiyatından daha düşüktür. 'Fiyatların standardı biçiminde sabitlenen altın ağırlığı, dolaşım aracı olma işlevini gören ağırlıktan sapar ve dolaşım aracı artık fiyatlarını oluşturduğu emtianın gerçek bir eşdeğeri olmaktan çıkar'.[24]

Bununla birlikte, nakit paranın bu demonetizasyonu, dolaşım aracının altının gerçek değerine olan bağımlılığını azaltmaz. Fiilen dolaşan miktar, toplam altın miktarından farklıdır ve söz konusu miktarın dolaşımı, genel bir eşdeğer olarak para ve emtia fiyatları arasındaki değer ilişkileri tarafından belirlenecek bir biçimde sürüp gider. Madenî paranın değişikliğe uğraması sadece dolaşım aracının kendine özgü şeklini etkiler.

Yine altının, zorunlu para şeklindeki fiyat para niteliğinde olan (kaydi para niteliğindeki banknotlardan farklı olarak) 'değerli kağıtlar gibi, nispi olarak' değersiz şeylerin yerine geçtiği dolaşımda önemsizleşme süreci devam eder. Artık o zaman, dolaşım aracının madenî özünden tümüyle uzaklaşıp, sahip olduğu değerle emtia değerinin ölçüsü olarak iş gördüğü zannedilebilir. Bu durumda, paranın işlevleri arasındaki ayırım, paranın başlangıçtaki önemini ortadan kaldıran ve onu sadece miktarına bağlı bir değer haline getiren bir ayrım haline gelecektir. Kâğıt para, dolaşım aracı olarak veri bir değer ve değişken bir miktar yerine, dolaşım gereksinimlerinden bağımsız olarak basılan miktar ve bu miktarla ters orantılı bir değer tarafından belirlenen bir miktardadır. Para metanın rolüne dayandırılan ve Marx'ın 'dolaşımın kendine özgü kanunları' olarak adlandırdığı husus, kendine özgü bir değeri olmayan dolaşım aracı, basılacak para miktarını belirleyen hükümet kararlarına bağlı olduğunda ortadan kalkacaktır. Kâğıt para söz konusu nicelikselliğin dışında tutulabilmiş olsaydı Marx'ın, Ricardo'nun nicelikselliğini çürütmesi genel niteliğini kaybedebilecekti.

---

24. *Capital*, I, s. 125-126.

Ricardo'ya göre para miktarı veri olduğunda, paranın değeri, para ve emtia hacmi arasındaki ilişkiye bağlıdır; bu, altın da dâhil olmak üzere tüm para türleri için geçerlidir. Dolaşımdaki emtia değerlerinin toplamı azalırsa ya da üretilen altın miktarı artarsa, aynı emtia hacmiyle ve dolayısıyla da, altının değeriyle mübadele edilecek değerle ilintili olarak dolaşımda çok fazla altın bulunacaktır. Dolaşımdaki altının değeri sahip olduğu değere bağlı olarak azalır ve emtia, altının sahip olduğu değerden daha düşük değere sahip bir madenle değerlendirilir. Dolaşımdaki altın miktarı ilk denge durumundaki miktarı aştığı için fiyatı artar ve bu artış, aşırı parayı masseder. Ancak, üretim noktasındaki altın ve emtia arasındaki değer ilişkileri değişmez. Üretim maliyetinin altında dolaşımda bulunan altının fiyatının düşmesi, üretiminde bir azalmanın meydana gelmesine ve dolaşımda bulunan miktarının azalmasına neden olacaktır. Bu da, fiyatları düşürecektir. Bu sürecin sonunda, denge (üretim noktasındaki altının değeri -dolaşımdaki altının değeri-emtianın değeri) yeniden kurulur.[25] Kâğıt para söz konusu olduğunda, devlet kâğıt paranın basılmasına yeterince sınırlarsa, belirtilen durum başka bir şekilde gerçekleşir. Marx, Ricardo'nun bu görüşünü, Proudhon'u eleştirdiği *The Poverty of Philosophy* adlı kitabında kabul etmiştir.

> Dolaşım gereksinimleri ve diyelim ki basılan kâğıt, altın, plâtin ya da bakır para miktarı arasında gözlemlenen bir oran olduğu sürece, paranın esas değeri (üretim maliyeti) ve nominal değeri arasında gözlemlenebilecek orana ilişkin bir sorun olmayabilir ... Ricardo bu gerçeği, tüm sistemini emek zamanı tarafından belirlenen değere dayandırdıktan ve 'Tüm diğer emtia gibi altın ve gümüş, bunları üretmek için gerekli emek miktarıyla ve bunların piyasaya gelmesini sağlamasıyla orantılı olarak

25. Ödemeler dengesi teorisi ve döviz kuru, bu çalışmanın ikinci kısmında incelenecektir.

> değerlidir' dedikten sonra çok iyi anlamış ve şunları eklemiştir. Bununla beraber, paranın değeri, ona harcanan emek zamanı tarafından değil, sadece arz ve talep kanunu tarafından belirlenir.[26]

Marx daha sonra paranın, değerini oluşturan nispî bir kıtlığa sahip olduğuna işaret etmiştir.

Ancak, *The Poverty of Philosophy*'de geliştirdiği tezler, *Kapital*'de reddedilmiş ve çürütülmüştür. H. Bartoli'nin de göstermiş olduğu gibi, Marx *Kapital*'de paranın değerini, ortaya koymuş olduğu genel iktisat teorisiyle bütünleştirmiştir. Kâğıt para söz konusu bütünleşme için elverişli olmamasına rağmen H. Bartoli'nin[27] dediği gibi, madenî para konusunda anti-nicelikselci olan Marx'm kâğıt parayı analiz ettiğinde nicelikselci olduğu söylenebilir mi?

Birkaç nokta bu hususu sorgulanabilir hale getirmektedir (Bununla birlikte, Marx'ın bunların hepsini tüm açıklığıyla ortaya koymamış olduğu kabul edilmelidir). Tooke'un arkasından Marx da, Ricardo tarafından her tür paraya -altın, fiat para ve banknot- aynı rolün biçilmesiyle yaratılan karmaşayı eleştirmiş ve fiyat düzeyindeki değişmelerin, her türden toplam para miktarında meydana gelen değişmeler tarafından belirlendiğini benimsemiştir. Marx, Ricardo değişik para türleri ve bunların farklı şekillerini birbirinden ayırma konusunda başarısızlığa düşmüşse, bu başarısızlığın dolaşım aracı miktarı tarafından oynanan rolün kafasına takılmış olması nedeniyle gerçekleştiğini söylemiştir.[28] Charles Rist, Ricardo'nun paraya ilişkin görüşlerini, Marx'ın söz konusu konuya ilişkin görüşlerine yakın olması çer-

---

26. Karl Marx, *The Poverty of Philosophy* (New York: New World Paperbacks, 1967). s. 87-88.

27. H. Bartoli, *La doctrine économique et sociale de Marx* (Paris, 1950).

28. *Critique*, s. 169 ve devamı.

çevesinde özetlemiştir: 'Ricardo'nun para teorisi tümüyle miktar mefhumunun hâkimiyeti altındadır; fiyat düzeyi, madenî ya da kâğıt para olsun olmasın, para miktarına bağlıdır ... Ricardo'dan önce hiç kimse, ne türden olursa olsun, para ve fiyatlar arasındaki ilişkiye ilişkin bu kadar basitleştirilmiş bir teori formüle edememiştir'.[29]

Marx bu görüşü, münhasıran 'madene dayalı' para mefhumuna sıkı sıkıya bağlı olmasının yanı sıra fiat parayı ve kaydî parayı madenî parayla özdeşleştirilmesi düşüncesinin paranın farklı işlevlerini basit dolaşım aracı şekline indirgeyerek, söz konusu işlevlerin birbirine karıştırılmasını beraberinde getirmesi nedeniyle reddetmektedir. Ricardo'nun hatası, 'paranın akışkan şekli olan nakit parayı diğer para şekillerinden ayrı bir biçimde ele almasıdır'.[30] Marx'ın fiat para ve madenî para arasında yapmış olduğu ayırım, değer ölçüsü olarak para ve dolaşım aracı olarak para arasındaki ayırımın bir kısmını oluşturur. Marx, kâğıt paranın miktar teorisine yönelmek yerine, her tür paranın miktar teorisinden uzak durma yollarını aramıştır. Marx, Paranın Miktar Teorisi'ni tümüyle reddetmiştir; söz konusu teoriyi sınırlı da olsa kabul etmek, kendisine ait para teorisinin mantığına zarar verecektir.

Kâğıt paranın doğasının analizinin, madenî parayı da etkileyen bir süreç olan dolaşımdaki tüm paranın önemsizleşme sürecine dâhil edilmesinin nedeni işte budur. Dolaşımdaki madenî paranın ortadan kalkması, parayı asla sadece dolaşım aracı olma noktasına getirmez. Bu daha ziyade, değer ölçüsü olarak para ve dolaşım aracı olarak para arasındaki işlevsel farkın bir göstergesidir.

Bununla birlikte, kâğıt paranın analizi *Kapital*'de tümüyle açık değildir. Fiat paranın, para olduğu su götürmez. Ancak, fiat pa-

29. C. Rist, *Historie des doctrines relative au crédit et á la monnaie* (Sirey, 1951), s. 170-171.

30. *Critique*, s. 185.

ranın, daha sonraları Pareto'nun da söylediği gibi, 'hayalî para' olup olmadığını ya da parasal rolünün tümüyle altından türetilen gerçek para olup olmadığını söylemek zordur. Her iki durumda da, Charles Rist'in 'Tıpta bir organın patolojisini ele almanın, organın anatomisi ve psikolojisini ele almayla aynı anlama gelmesi gibi, kâğıt para teorisi de madenî para teorisi anlamına gelmektedir'[31] biçiminde ortaya koyduğu düşüncesini paylaşabilmek mümkün olabilir. Devletin istediği gibi basmış olduğu kâğıt paranın dolaşımı, basit dolaşım kanunlarını 'mekanik olarak kural dışı bir davranışla bozar' dediğinde, kâğıt paranın 'patolojik' etkisini tanımlamıştır.[32] Marx daha sonra, kâğıt paranın sadece altının bir sembolü olması ve dolaşımının son analizde madenî para ihtiyacı tarafından düzenlenmesi nedeniyle, sonuçta bu kanunların yine de kendini kabul ettirdiğini göstermiştir. Devlet, temsil ettiği altın miktarından daha fazla kâğıt para basarsa, kâğıt para değerini yitirir ve fiyatlarda meydana gelen artış söz konusu aşırı parayı masseder. 'Bunun etkisi, aynen, fiyatların bir standardı olarak altının işlevinde sanki bir değişme oluyormuş gibi olur'.[33]

Denge, kâğıt paradan farklı bir biçimde, parasal altının veri değeri cinsinden yeniden kurulur. Bu nedenle, fiyatlarda meydana gelen nominal artışın, fiyatların ilk belirlenişini etkilememesi anlamında, hiçbir iktisadî önemi yoktur (farklı nedenlerle de olsa, benzer biçimde, Keynes *Treatise on Money*[34] adlı kitabında, para miktarı iki katına çıkarsa, fiyatlar düzeyi de iki katına çıkmakla beraber bu ilişkinin, fiyat düzeyinin iktisadî belirlenme süresiyle hiçbir ilgisi olmayan tam anlamıyla bir denge olgu-

31. C. Rist, op. cit., s. 343.

32. *Critique*, s. 121.

33. *Capital*, I, s. 128.

34. J. M. Keynes, *The Pure Theory of Money*, vol. I of *A Treatise on Money* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1930), s. 146-147.

su olduğunu açıklamaktadır). Marx'a göre kâğıt para, altının sembolü olmasıyla ilintili olarak gerçek paradır; yani kâğıt paranın altının demonetizasyonunun yerini alması, altının dolaylı olarak oynadığı rolün kâğıt paranın telâfi edici 'monetizasyonunu' ifade eder.

Ancak, bir başka bağlamda, fiat para, bununla birlikte, dolaşımda kaldığı sürece, 'hayalî paranın' kimi niteliklerine sahiptir. Devlet kendi yetkisi dâhilinde kâğıt para basabilir, ancak, bastığı parayı sonradan dolaşımdan geri çekemez. Ve tüm basılan para dolaşımda bulunmalıdır; söz konusu parayı ne elinde ve ne de rezervinde bulunduran kamu alacaklıları harcar. Bu Marx'ın düşüncesidir.[35] Tersine, H. Denis[36] ve Charles Rist[37], yetersiz ve riskli bile olsa, konvertibl olmayan fiat para, kişiler tarafından elde tutulur ve rezerv değer olarak kullanılmak üzere saklandığını düşünmektedir. Bu anlamda kâğıt para gerçek ama kötü bir para olacaktır; genel parasal eşdeğerin tüm niteliklerini yeniden üretecektir. Ancak, Marx bu türden bir şey söylememiştir: aksine, 'sadece madenî para ya da dolaşım aracı olması dışında'[38] değeri olmayan hiçbir şeyin, sadece sembollerle, altının yerine geçemeyeceğini belirtmiştir. Altının sembolü olduğu sürece gerçek para olan kâğıt para, öncelikle durmadan dolaşımda bulunması çerçevesinde sembolden başkaca bir şey olmaması nedeniyle aynı zamanda da 'hayalî para' olma niteliğine sahiptir.

Kapital'de yeterince kendine özgü ve açık hale getirilmeyen bu son nokta, Marx'ın para teorisinin esas olarak 'madene dayalı' bir para teorisi olduğu ve bu nedenle de, miktar teorisine yönelttiği eleştirinin kâğıt paraya uygulanamayacağı düşüncesini destekle-

35. *Critique*, s. 119.

36. C. Rist, op. cit., s. 51.

37. C. Rist, op. cit., s. 362.

38. Capital, Vol. I, part I, s. 129. Bununla birlikte, Marx s. 130'da altını temsil eden 'sembollerin' iddihar edilebileceğini belirtmiştir. Ancak, bu noktayı geliştirmemiştir.

yebilir. Marx'ın, fiyatlarda bir anda meydana gelen oransal değişmelerin dengeyi yeniden kuracağı konusunda hem fikir olması, onun burada ne ölçüde Ricardo'nun etkisi altında kaldığını göstermektedir. Ancak, Marx'm bu noktada yaptığı açıklamanın yetersizliği, onun *tümüyle Paranın Miktar Teorisi'ne karşı olan* genel para mefhumunun mantığını bize unutturmamalıdır. Bu çerçevede, kendine özgü değeri olmayan fiat para dolaşımı tarafından ortaya konan temel sorun, dolaşımda bulunan tüm paranın, *tam da dolaşım aracı olarak kullanılması gerçeği tarafından demonetizasyonudur*. Konvertibl olmayan fiat para durumunun, madenî para durumundan hiçbir farkı yoktur: her ikisi de, *paranın ilk iki işlevinin uzlaştırılmasına ilişkin* genel sorunu içermektedir.

> Basım fiyatına göre hesaplanan altın ve gümüşün belli miktarlarının yerini alabilen değer simgesi oranı -bu simgesel değer paradan ya da sahte altın ve gümüşten oluşsun oluşmasın konu dışıdır- hiçbir şekilde üretildikleri materyale bağlı olmamakta, dolaşımdaki simgelerin sayısına dayanmamaktadır. Bu ilişkiyi kavrama, paranın iki işlevinin -değer standardı ve dolaşım aracı olarak- birbiriyle çelişkili kanunların yanı sıra söz konusu iki işlevin birbiriyle çelişkili veçhelerinin uyuşmaması sonucunda ortaya çıkan kanunlar tarafından yönetilmesi nedeniyle güçleşmektedir. Değer standardı olması konusuna gelindiğinde para sadece hesap parası ve altın da yalnızca nominal altın olarak iş gördüğünde, önemli olan husus kullanılan fizikî materyal olmaktadır ... Bir taraftan, işlevi dolaşım aracı olduğunda, para sadece imgesel olarak değil de, diğer emtiayla birlikte gerçek bir şey olarak da sunulması gerektiğinde, üretildiği materyal konu dışı tutulmakta ve miktarı önemli bir unsur haline gelmektedir.[39]

Böylelikle, kâğıt para analizi açısından, genel para analizinin başlangıç noktası olarak, bu analizin dayanağı olan değer ölçü-

39. *Critique*, s. 120-121.

sünden farklı olan dolaşım aracı olma işlevine geri dönmektedir. İki işlev arasındaki farkı ve sonuçlarını kısaca hatırlamak gereklidir; buradan paranın üçüncü işlevi olan iddihar aracı olarak işlev görmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Başlangıçta değişken bir değerle üretilen meta para miktarı ve fiilî dolaşımda veri bir değere sahip meta miktarı arasındaki fark yeniden massedilmelidir. (Wicksell miktar teorisini savunmak için Marx'ın bu düzenlemenin nasıl yapılacağını ya da dolaşımdan çıkan paranın nereye gideceğini gösteremediğini belirttiğinde, *Kapital*'i çok iyi okumamış olduğunu ortaya koymuştur).[40] Bununla birlikte, aralarındaki çok büyük farktan dolayı, paranın hâlihazırda analiz edilen iki işlevinin her ikisi de, meta paranın demonetizasyonu ihtimâliyle bağdaşmaktadır. Fiyat eşitliğinin kurulmasını mümkün kılan ilk mübadele gerçekleşmiş olduğundan, x meta C=y para meta, değer ölçüsü paranın fiilî dolaşımını ifade etmemektedir. Nakit işlemlerinin, C-M-C (meta-para-meta), formüle edilmesini mümkün kılan tek şey, paranın dolaşım aracı olarak işlev görmesidir. Ancak, paranın, emtia dolaşımını sağlamak üzere dolaşıma çıkması ve dolayısıyla da, 'söz konusu emtiayla da yan yana bir arada' bulunması, ister istemez meta para olarak gösterilemez. Nakit para olarak, altın sembolüyle gösterilebilir ve 'işlevsel varlığı, deyim yerindeyse, maddî varlığını massetmektedir'.[41] Değer ölçüsü ve nakit para arasındaki doğa ve miktar farklılıkları, genel eşdeğeri para şeklinden ayırma etkisine sahiptir, uygulamada bu şekilde işlevini yerine getiren kendine özgü niteliği olan meta. Buradan, altın 'bizzat kendisi ya da temsilcisi tarafından, kullanım değeri rolünü oynayan tüm diğer emtia karşısında mübadele değerinin var olmasının en uygun şekli, değerin yegâne şekli olarak sabitlendiğinde' paranın üçüncü işlevi olan iddihar ortaya çıkar.[42]

40. Knut Wicksell, *Lectures on Political Economy* (London: Routledge, 1934), s. 150.

41. *Capital*, I, s. 129.

42. Ibid., I, s. 130.

c. Para, İddihar Aracı

İddihar aracı olarak para, 'değer ölçüsü olma işlevinde olduğu gibi ne sadece ideal ve ne de dolaşım aracı olma işlevindeki gibi temsil edilebilecek para metadır'.[43] Bu üçüncü işlevin paradoksu, 'kendine özgü' parayı, tümüyle paraya ayrılan analizin sonunda vermesidir. Söz konusu paradoksa ayrılan yer ve genel para teorisinin nihaî unsuru olarak oynadığı kendine özgü rol, bunun neden para ve kredi arasındaki sınır olduğu kadar yurtiçi dolaşım ve uluslararası para arasındaki sınırı da oluşturduğunu anlamamızı sağlamalıdır.

1. *İddihar*

İddihar, emtia dolaşımında meydana gelen bir duraklamadır; mübadele silsilesi kırılır ve geçici olarak C-M devresi içine sıkışır. Bu kırılma, *M*'nin azaltılması ve elde tuma arzusunu yansıtır. 'Para, bir iddihar biçiminde katılaşmakta ve satıcı, parayı iddihar eden kişi haline gelmektedir.'[44] İddihar, paranın, para olarak talep edilmesidir, kendine özgü niteliklere sahip olan genel eşdeğer, onu diğer tüm emtiadan ayırmaktadır.

Bununla birlikte, bir iddihar aracı olarak para, sadece paranın diğer iki işlevinden sonra analiz edilebilir. İddihar, meta paranın değerini, tüm emtiayla ölçülebilirliğinin temelini ifade eder. Benzer şekilde, bu, emtianın fiilî dolaşımını ifade eder; bu olmadan, kendi amacını, parasal altın, kaybedecektir. Paranın ilk iki işlevi olmadan, üçüncü işlevinin hiçbir anlamı yoktur; basit bir maden talebi olacaktır. Böylelikle, altın, 'iktisadî varlığından' 'madenî varlığına' geri dönmüş, para olarak ortadan kaybolmuştur. Ancak, sırası geldiğinde, paranın iktisadî tanımının tamamlanmasında esaslı bir rol oynar. Altın ve gümüş, 'dolaşım sürecinin kristalleşmesi olarak likit halde kalır. Ancak, altın ve gümüş,

43. Ibid.

44. Ibid.

sadece dolaşım aracı olarak işlev göremediği sürece, para olarak ortaya çıkar'.[45]

Kendine özgü para talebi olarak iddihar, paranın diğer iki işlevinin bir sonucu olarak maruz kaldığı deformasyonlar, dönüşümler ve ortadan yok oluşlar ne olursa olsun, aslında para şeklini durmadan korur ve yeniden oluşturur. Bu şekilde üretildiğinde, söz konusu gelişmelerin bir koşulu haline gelir. Eşanlı olarak, hem 'doğal nesne' ve hem de değer ölçüsünün hesap birimi (1. işlev) iddihar tarafından 'katılaşmış para şekline' tekabül eder. Diğer taraftan, 'emtianın altın şeklinde dolaşımdan çekilmesi ... söz konusu emtiayı sürekli olarak dolaşımda tutmanın tek aracıdır'[46] ve dolaşım aracının parasal niteliğinin korunmasıyla paranın ikinci işlevinin sürekliliğini garanti altına almaktadır. Böylelikle, iddihar, değer ölçüsü ve dolaşım aracı arasındaki ilişkinin düzenlenmesine yardımcı olur. İşlem nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaç fazlası para arzını masseder. İlk meta para 'arzı', dalgalı bir düzenleyici olarak iş gören işlem amacıyla para 'talebi' ve 'değerli bir kıymet olarak para' 'talebi' tarafından dengelenir.

'Fiilen dolaşımdaki para kitlesinin, dolaşımın massetme gücünü sürekli olarak doyum noktasında tutabilmesi için, bir ülkedeki altın ve gümüş miktarının, madenî para olarak işlevini yerine getirmesi için gerekli olan miktardan daha fazla olması gereklidir. Bu koşul, paranın iddihar şeklini almasıyla sağlanır. Bu rezervler, dolaşıma para arz etmede ya da dolaşımdan para çekmede kanal olma işlevini görürler ve bu yolla söz konusu rezervler ait oldukları bankalarda bir fazlalık yaratmaz.'[47]

İddiharın bu düzenleyici işlevi, altının yanı sıra her tür nakit para tarafından sağlanır.[48] Bu, dolaşımın koşullarından bir tane-

45. *Critique*, s. 128.

46. Ibid.

47. *Capital*, I, s. 134.

48. *Critique*, s. 126.

sidir; bir anlamı varsa, bu, değer ve belli bir şekle sahip olması nedeniyledir.

Bununla birlikte, paranın işlevlerini bir araya getirmede ve düzenlemede, iddiharın ya da özellikle 'genel bir eşdeğer' olarak para talebinin rolü, parasal dolaşımın özündeki çelişkili niteliği ortadan kaldırmaz. Aksine, para şeklini tüm emtiadan farklı olarak içinde barındıran iddihar, aynı zamanda emtia dolaşımındaki dengesizlik riskini de bünyesinde bulundurur. Bunu anlamak için, iddiharm kendine özgü dinamiğinin niteliklerini düşünmek gerekir.

İddihar edenin para arzusu, 'tam da doğası gereği doymak bilmez'.[49] Kendini, 'yararlığının hiçbir sınırı yoktur ... zira doğrudan doğruya herhangi bir başka metaya çevrilebilir'[50] biçiminde ifade edilen paranın 'niteliksel yönüne' iliştirir-günümüzde paranın 'likiditesi' olarak adlandırılır. Ancak, iddihar edenin biriktirebildiği para miktarı daima kısıtlıdır ve dolayısıyla da, paranın sınırsız gücüyle karşılaştırıldığında nispî olarak sınırlandırmıştır. Bu, ticarette kullanılan para ve iddihar edilen para arasında gerçekleşen sürekli bir arbitrajla sonuçlanır.

Burada Marx'ın analiz ettiği iddiaharı, Keynes'ın tanımladığı likidite tercihinden neyin farklı kıldığını gösterir. Söz konusu analiz ve tanımın her ikisi de sırasıyla, Marx'a göre para ve emtia, Keynes'e göre de para ve sermaye varlıkları arasındaki değiş-tokuşu ifade etmektedir. Bu değiş-tokuş, harcanabilir paranın ve paranın belli bir niteliğinin, mübadelenin evrensel gücünün, (Marx'a göre) sınırlı miktarı ve (Keynes'e göre) kısıtlı arzı arasındaki dengesizlikten kaynaklanmaktadır, Bununla birlikte, iki yazarda iddiharm ne koşulları ve ne de etkileri birbirinin aynıdır.

Paradoksal bir biçimde, iddihar edenin tümüyle psikolojisine dayanması biçiminde görünen, Marx'ın iddihar analizidir: para

49. *Capital*, I, s. 133.

50. Ibid.

hırsı, altının estetik niteliklerinin tadılması, çılgınca birikim... Ancak, bu motifler, kendilerini tümüyle psikolojik nedenlerle tüketecek tek bir amaç ve tek bir etkiye sahiptir. İddihar edenin açgözlülüğü, paranın yegâne niteliğinin genel eşdeğer olmasıyla açıklanır ve işlevi, bu eşsiz durumu içinde barındırır. 'Doymak bilmemesi' işte bu nedenledir. Aksine, para piyasasında gözlemlenebilir davranış olan ve vergiler ve faizdeki değişmelere duyarlı olan Keynes'in likidite tercihi, işleviyle para piyasasında tümüyle belirlenemeyen 'spekülâsyon motifiyle' ilgilidir. Para arz ve talebinin kesiştiği noktadaki ölçülebilir eğilim ve kendi yarattığı etkilere tümüyle uygun olamayan neden arasında bir fark vardır; bu, spekülâsyon amacıyla iddihar edilen nakit paranın tam anlamıyla doğası ve diğer nakit para çeşitleriyle arasındaki farklılığı, sayısız tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Likidite tercihinin arka plânında, psikolojik bir gölge zonu bulunmaktadır. Bu nedenle, Marx'ın ve Keynes'ın yaptığı analiz arasındaki farklılıklar, -Marx'ın iddiharla, kapitalist piyasalar yavaş yavaş gelişirken basit dolaşımda harekete geçmesi nedeniyle ilgilendiği gerçeğiyle ilişkilendirilen- temel metodolojik ve kavramsal farklılıklarla ilişkilendirilir. Keynes'in işlevsel ve psikolojik analizi arkasında psikolojik kalıntı bırakırken, Marx'ın görünüşte daha 'psikolojik' gibi görünen tanımlaması tümüyle iddiharın parasal rolünün analiziyle bütünleştirilmiştir.

Bununla birlikte, kendini, paranın belli bir niteliğine genel eşdeğer olarak iliştirmesi çerçevesinde, herhangi bir metayla mübadele edilebilme, iddihar paranın normal işlevini yerine getirmesinin yanında, paranın diğer iki işlevinde hâlihazırda bulunan parasal sapma ihtimâlini içinde barındırır. Emtia dolaşımı sürdürülmesine ve düzenlenmesine rağmen iddihar tarafından intikaya uğratılır.

'Bir metanın ilk başkalaşımı, aynı anda hem satış ve hem de satın alma olduğundan, bu aynı zamanda bizatihi bağımsız bir süreçtir. Satın alanın elinde meta, satanın elinde para yani her an

dolaşıma girmeye hazır meta bulunmaktadır. Satın alacak kimse olmadıkça, kimse satamaz. Ancak, kimse, biri satıyor diye hemen alıcı olmaz'.[51]

Bu, 'kriz sadece ve sadece ihtimâlini' ifade eder.[52] Bu nedenle metanın fiyat şekli, herhangi bir fiilî mübadeleden ayrı olarak, bir ideal olmaktan öteye geçemez. 'Her tüccar, mallarının değerlerini bir fiyatla ya da sanal bir parayla ifade ettiğinde, söz konusu malların paraya çevrilmiş olmadığını ve milyonlarca pound değerindeki malın değerini altın olarak tahmin etmek için, bir zerre bile gerçek altına gerek bulunmadığını çok iyi bilir'.[53] Para metanın kendi değeri, genel eşdeğer olarak paranın gücünün temelini oluşturuyorsa, paranın hem değerini ve hem de 'sınırsız gücünü' belirlemesinde başvurulabilecek bir ölçü yoktur.

Bu nedenle, iddihar, paranın iktisadî tanımını, basit emtia dolaşımında mükemmel hale getirir. Paranın işlevsel yönlerinin birliği, değer ölçüsü, dolaşım aracı ve iddihar amacı olarak görülebilir. Aynı zamanda bu işlevlerin birbirinden ayrılmasının mübadele silsilesini nasıl aksattığı, dolayısıyla da, parasal güçlüklerin, özel iktisadî ajanlar tarafından yaratılan emtia dolaşımındaki dengesizlikleri temsil ettiği görülebilir. Paranın iktisadî önemi, miktarındaki değişmelerin fiyatlar üzerinde yarattığı etkiyle değil genel eşdeğer olarak paranın şekliyle ilişkilidir. Marx özellikle basit dolaşımın hiçbir şeyi açıklamadığını ve 'basit para dolaşımının çatısı *dışında* yer alan tüm koşullara bağlı olması ve sadece söz konusu dolaşımda yansımasını bulması nedeniyle'[54] 'sığ ve sunî bir niteliğe' sahip olduğunu söyler. Ancak, paranın bu ikinci niteliği, paranın önemini ortadan kaldırmaz. Çalışmasının sonunda Marx, paranın iktisadî var oluşunun tüm koşullarını tanımlamıştır. Para şekli, iddiharın alternatifiyle -iddi-

51. Ibid., I, s. 113.

52. Ibid., I, s. 114.

53. Ibid., I, s. 95-96.

harın çözülmesi- temsil edilen işlevlerinin çokluğu ve niteliğindeki karşı konamaz ikili yapı nedeniyle bu şekilde korunur.

Bu uzun analiz, paranın var oluş koşulları dışında hiçbir şeyi açıklamamaktadır; bu yolla, para analizinin işi bozacak bir biçimde istenmeden üretim analizine dâhil olmasını önlemektedir. Para diğer emtia gibi yaratılmakla birlikte kendi bildiği yolda dolaşımını sürdürür. Tüm eşanlı işlemlerinin peşinden, bir şeyler üretilir, para bireylerin kasalarında birikir. Bu nedenle, eşdeğer ürünlerin mübadeleleri kaçınılmaz olarak veri bir anda gerçekleşmez. Niceliksel analistlerin aşırı para miktarı, sadece dar mübadeleler kavramının ve emtia ve paranın zorunlu bir biçimde tanımlanması çerçevesindedir. Bunu, mübadele, emtia ve para miktarlarının eşit bir biçimde zorunlu karşı koyuşları izler. Ricardo, paranın geçici olarak toplumsal bir akım olma özelliğini yitirerek, kendisini genel eşdeğer olarak ilk durumuna geri getirmesini sağlayan özel mülk sahipliği amacı haline geldiği iddiharı ihmâl etme hatasına düşmüştür. Para şimdi düz bir demonetizayon ve nakit paraya dönüşüm çizgisi izlemez. Dolaşım dışı kalma ve dolaşım arasında sürekli olarak gidip gelir.

Paranın öneminin ikincil doğasına rağmen belli özel kararları uygulamaya koyması nedeniyle para *nötr* değildir ve hiçbir zaman tam olarak nötralize edilemez (kredi ya da para politikasının gelişip gelişmemesiyle). Dolaşımdaki para kimseye ait olmamakla birlikte tam da dolaşımı iddiharın oluşumuna bağlıdır. Bu son belirtilenler, genel eşdeğerin değerinin sürmesini sağlayan değer rezervleridir. Bunların birikimi üretken değildir zira 'Paranın dolaşımın dışında tutulması, sermaye olarak genişlemesini de mutlak olarak dışarıda bırakır...'[55] Marx, 'tasarruf' ve 'iddihar' arasında bir ayırıma giderek Malthus'u izlemektedir. Ancak, Ricardo, 'tasarruf etmek, harcamaktır' demekle yanlış düşünmek-

54. *Critique*, s. 105.

te ve iddiharı 'soyut servetin birikimi' olarak yanlış yorumlamaktadır. Bununla birlikte, sermaye talebinden temelden farklı olan bu değer talebi, sermaye dolaşımında 'tasarrufa' yeniden yer veren bir rezerv oluşturarak işlemler dünyasına ilâve bir boyut katmaktadır. Bu para teorisinin sonuçları, *Kapital*'deki plân çerçevesinde, bu çalışmanın ikinci kısmında incelenecektir. Ancak, bu çalışmanın birinci kısmından itibaren Marx, emtianın her mübadele edilişinin, paranın belli bir rolünü ifade ettiğini göstererek kendi kavramını kullanmaktadır.

2. 'Ödeme Aracı' ve 'Evrensel Para' Olarak Para

İddiarın incelenmesinden sonra, para 'ödeme aracı' ve 'evrensel para' yani işlemleri düzenleme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. 'Altın, madenî paradan farklı bir biçimde, ilk önce dolaşımdan çekilip iddihar edilerek, daha sonra da dolaşıma dolaşım aracı olmadan girerek, nihaî olarak da emtia dünyasında evrensel eşdeğer olarak işlev görmek üzere iç dolaşım sınırlarını yıkarak para halini alır'.[56] Burada sadece bir özet ortaya konmaktadır; Marx'ın analizlerinin anlamları, kredi ve ödemeler dengesi çalışmalarında bulunabilir.

İddihar, emtia satışı ve satın alımının birbirinden ayrılması olarak ortaya çıkmaktadır ya da Marx'ın sembollerini kullanırsak, C-M//...C. Para, ödeme aracı olarak sahip olduğu rolünü, C-kredi ... -M (ödeme aracı) kalıbı içerisinde, emtianın parasal ödeme aracı olmadan fiilen dolaştığı krediyle yapılan satışın sonunda oynar.[57] Borçlunun, kendisine kredi veren kişiyle anlaşması için C'yi satması ve parayı, vadesi geldiğinde borcunu ödemek üzere rezervine koyması gerekmektedir. Bu işlemlerden hareketle tüm ticarî kredi silsilesi başlangıç noktası olarak ele alınabilir; bu iş-

55. *Capital*, I, s. 589.

56. *Critique*, s. 149.

57. Ibid., s. 141.

lemler, bir mübadelede tarafların karşılıklı hak ve yükümlülükleri üzerinde anlaşmalarına dayanmaktadır. Vade konusunda anlaşmanın sağlanması çerçevesinde, para dolaşıma ödeme aracı olarak dâhil olur, para 'dolaşım alanının dışında iddihar olarak değil, söz konusu alanda mutlak meta olarak ortaya çıkar'[58] ve 'kredi sisteminden parasal sisteme doğru hızlı bir dönüşüm yaşanır'.[59] Kredi analizinde açıklanacak bu temel nokta, para teorisinin önemini, uygulamada kredi tarafından elimine edilebilecek olan para konusunda sürdürdüğünü göstermektedir.

Son olarak, 'evrensel para', 'orijinal hali külçe olan'[60] altındır, genel eşdeğer. 'Para, kütlesel biçimi aynı zamanda soyut insan emeğinin doğrudan doğruya toplumsal cisimleşmiş biçimi olan meta niteliğini tam anlamıyla sadece dünya pazarlarında elde eder. Bu alandaki gerçek var oluş tarzı, onun ideal kavramına tekabül eder'.[61] Paranın tüm işlevleri, söz konusu evrensel para tarafından gerçekleştirilir. Bununla birlikte, 'Emtia mübadelesinin, dolaşımın farklı ulusal alanlarında gelişmesiyle birlikte, dünya parasının uluslararası dengelerin yerli yerine oturtulmasına yönelik *ödeme aracı* olarak işlev görmesi de gelişir'.[62]

Her ülke altın rezerv fonu oluşturmalıdır. Bu noktada, Marx, devletlerin altın stokları oluşturması gerektiği biçiminde ifade edilen merkantilist düşüncenin geçerliliğini kısmen kabul eder. Aksine, daha sonradan da görüleceği gibi, Ricardo'nun otomatik ödemeler bilânçosu dengesi teorisini tümüyle reddeder.

Bu noktalar üzerine eğilmeden önce, konuyu Marx'ın, iddihar amacı ve kredi ve uluslararası işlemleri gerçekleştirmek amacıyla rezerv birikim aracı olarak paraya atfettiği rol üzerinde dura-

58. Ibid., s. 146.
59. Ibid.
60. *Capital*, I, s. 142.
61. Ibid.
62. *Critique*, s. 150.

rak sonlandırmak gereklidir. Basit dolaşımda, parasal rezervler yatırım amacına ayrıldığında, kapitalist birikimin finansmanında paranın rolüne ilişkin kimi başlangıç noktalarını görmek mümkündür. Ancak, kapitalist ekonomiye ilişkin bu yeni işlev, iktisadî varlıklar arasında sadece 'parasal ilişkilere' atfedilebilecek iktisadî etkileri hesaba katan para teorisinin geçerliliğini sarsmaz.

Burada düşünülmesi gereken son bir nokta daha bulunmaktadır: Marx'm para teorisi genel ve eksiksiz bir teoriyse, paranın toplumsal ve siyasî etkilerini iktisadî etkileriyle nasıl bir araya getirecektir?

d. Para ve Sosyal Güç

A Contribution to the Critique of Political Economy'ye göre, para edimi, öncelikle siyasî temelleri olan bir güç kaynağıdır. Tarihî düzlemde, Marx bu konuya, 'maddî kaldıracın, *genel eşdeğerin* gücü,' herhangi bir metaya çevrilebilir ve 'daima harekete geçirilebilir' olmasına 'gereksinim duyan' mutlak monarşi söz konusu olduğunda başvurmaktadır; bu, tüm ulusal sınırlar içinde genel ve yeknesak bir devlet gücü tesis etmeye tekabül etmektedir.[63] Benzer bir şekilde, diğer ülkelerle ilişkileri çerçevesinde bir devlet, altın stokuna, evrensel paraya, ihtiyaç duyar. 'Merkantilist sistemde, altın ve gümüşün neden farklı toplulukların gücünün ölçülmesinde işe yaradığına bir göz atın'. Marx, Sir James Steuat'tan şu alıntıyı yapmaktadır: 'Değerli madenler ticaretin amacı, her şeyin evrensel eşdeğeri, haline gelir gelmez, söz konusu madenler aynı zamanda ülkeler arasındaki gücün de ölçüsü olma durumuna sahip olur'.[64]

Paraya sahip olmanın bu siyasî etkisi, devletin iddiharı tesis etmesini açıklamaktadır. Bununla birlikte, bu kamusal iddihar,

63. Ibid.

64. Ibid.

özel kesim iddiharıyla aynı köklere sahiptir. 'Para 'kişisel olmayan' mülkiyettir. Genelde insanıma, cebime, toplumsal güce ve ilişkilere aktarımda bulunmama izin verir: toplumun özü. Para, toplumsal gücü maddî bir şekle getirerek, bunu birey olarak kullanan özel kişilerin ellerine geçmesini sağlar'.[65]

Ancak, Marx, paranın özünde bulunan siyasî ve sosyal güce ilişkin bu analizleri, kendisine ait para teorisinin bir kısmı olarak ele almamaktadır. Teorisinde çok az yer vermesinin anlamı ise önemli ölçüde değişmiştir. Devletin parasal rolünü tartışırken, Marx, devletin para basma standardını nasıl oluşturduğunu ve garanti altına aldığını anlatmaktadır. Arkasından şunları belirtmektedir: 'Para standardı, bir taraftan, tam anlamıyla geleneksel olarak ve diğer taraftan da genel kabul görmesi gerektiğinden, sonuç itibariyle kanunla düzenlenmiştir'.[66]

Bunun ötesinde, devlet dolaşım aracı basar ve kamusal zorlama çerçevesinde toplumsal geçerliliği olan kâğıt parayı zorunlu olarak kullanılacak nakit para olarak çıkarabilir.[67] Bu rol, örneğin, borçların, etkin devalüasyonunu hesaba katmadan değeri daha düşük parayla ya da devalüe edilen parayla ödemeyi sözüm ona temsil eden ve altına göre değerini yitiren parayla ödemesinden yarar sağlanması imkânını verir.[68] Zira bu, para standardı ve para basma standardı arasındaki nominal ilişkinin garantörüdür, dolaşımda bulunan altının ve madenî paranın standardize edilmiş ağırlıkları arasındaki farlılıklardan yararlanabilir. Ancak, bu, dolaşım süreci içinde gerçekleşir; bu, paranın değerinin belirlenmesine ilişkin devletin sahip olduğu herhangi bir iktisadî gücü ifade etmez. Devletin gerçek parasal gücü bizzat parasal

65. Ibid.

66. *Capital*, I, s. 100.

67. Ibid., I, s. 129

68. *Contribution to the Critique of Political Economy*, s. 76-77. Birinci durumda, devlet borçlu olarak kâr elde eder, İkinci durumda, kredi veren işlem nedeniyle kâr elde etmekle birlikte, devlet de vergi toplayan olarak kâr elde eder.

dolaşımın 'her yerde hazır ve nazır olan kanunlarına' yani daha önce tanımlanan biçimde basit dolaşımda para şeklinin belirlenmesine bağlıdır. Paranın var oluşunun ve rolünün temeli olan toplumsal ilişki, özel emtia üreticileri arasındaki özel mübadeledir. Bu, paranın iktisadî gücünün dayandığı temel toplumsal ayırımın bir işaretidir.

Devletin parasal gücünün, paranın iddiharda bulunan bireylere verdiği toplumsal güç tarafından ister istemez sınırlanması işte bu nedenledir. Kamusal iddiharın ve özel iddiharın kökleri aynı olmakla birlikte bu iki tür iddihar birbirinin zıddıdır. Devlet, ya da 'toplumdan bağımsız hale gelen güç[69]', gücünü bireylerin üzerinde pekiştirmek amacıyla iddiharda bulunur. Ancak, özel iddihar, 'toplumsal gücün, kişilerin özel gücü haline gelmesi'[70] anlamındadır. Diğer taraftan, bir ülkeye ilişkin kamusal iddihar, devletin parasal gücünün diğer devletler tarafından sınırlanması anlamına gelmektedir. Paranın siyasî ve toplumsal etkileri, toplumun otonom iktisadî bireyler olarak bölünmesinin bir ifadesi olarak iktisadî doğasına bağlıdır.

Böylelikle, Marx'm, paranın işlevlerine ilişkin teorik sunumuna altın tarafından sağlanan gücün tüm yönlerini, sadece para tanımında belli bir toplumsal ilişki olarak yer alanlar dışında, neden dâhil etmediği anlaşılır. Kuşkusuz, Marx'm bu konuda spesifik olmaması üzüntünün kaynağıdır; Marx, belli ayrıntıları konu dışı bırakmasının nedenlerini açıklamış olsaydı, analizi daha eksiksiz bir hale gelmiş olurdu. Ancak, kapitalistler tarafından gerçekleştirilen para birikimi ve bankaların rolü ve para politikası konusunda daha sonradan hataya düşmemek için Marx'm boşluk olarak addedilmeyecek olan bu iptâllerinin yanlış yorumlanmaması gerekir.

69. Ibid.

70. *Capital*, I, 132.

Paranın Şekilleri		
İşlevler	Biçimsel Nitelikler	Basit Dolaşımın Kanunları
		Genel Eşdeğerin Kaynağı
I. Değerin Ölçüsü. ↓ Fiyat Standardı	Değişken Değerin Metası, Fiyat Olmadan Geleneksel Olarak Sabitlenen 'Parasal Fiyatla' Altının İtibarı	Emtia Fiyatlarının Belirlenmesi, ***Ceteris Paribus***, Paranın Değeriyle Ters Orantılıdır
= Hesap Birimi Olarak Para		
II. Dolaşım Aracı ↓ Nakit Para: Basılan Madenî Para Konvertibl Olmayan Fiat Para	Veri Değer, Değişken Bir Biçimde Dolaşan Miktar Olarak Demonatizasyon ve Altının 'Parasal Fiyatı' ve 'Piyasa Fiyatı' Arasındaki Fark	Dolaşımın Unsurları: Fiyat, Dolaşan Emtia Kütlesi, Paranın Dolaşım Hızı Meta Fiyatlarının Sayısal Olarak Değişmesi Üzerine Olan Olası Etkiler)
I + II: Paranın Önemsizleşmesi		
III.İddihar Araçları	Evrensel Eşdeğer Olarak 'Bireysel' Para Talebi	Dolaşımda Bulunan Para Arzı ve Talebi Arasındaki Farkın Massedilmesi ve Korunması
↓ Genel Eşdeğer' Şeklinin Korunması →		Kapitalist Kredinin Parasal Tabanı ve Uluslararası İşlemler

İKİNCİ KISIM

PARA VE KAPİTALİZM

Kapital'in temel amacı, kapitalist üretim şeklinin teorik olarak ele alınmasıdır. Marx her parasal ekonomi için geçerli olacak bir para teorisi kurmakla işe başlamış olsaydı, bu girişim, söz konusu teorinin kapitalizmin analizinde kullanılabilecek olması nedeniyle olurdu. Böylesi bir girişimin yanı sıra *Kapital*'in bütünlüğü içindeki sunumu çerçevesinde elde edilen tüm sonuçların kendi üstüne düşen rolü oynadığının doğruluğuna ilişkin de hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Bu nedenle, para bu şekilde tanımlanmış olduğundan, kapitalist olguya ilişkin daha sonradan ortaya konan bir para teorisi söz konusu değildir. Para teorisi sadece finansa dayanmaktadır.

Bu nedenle, para teorisinin kapitalist üretim teorisiyle bütünleşmesi, kapitalist finansman yollarının ele alınmasıyla mümkün hale gelir. İlk aşamada, para kendi yapısı çerçevesinde, finansman analizinin para analizinde tanımlanan kavramı içinde barındıran bir kapitalist araç olarak ortaya çıkar. İşte o zaman finansman sorunu, mevcut parayı uygun miktarlarda kullanma

temeline dayanan bir finansman sorunu haline gelir.

Bununla birlikte, kapitalist üretimle birlikte gelişen belli finansman mekanizmaları, Marx'ın 'para sisteminden' ayırt ettiği 'kredi sistemini' şekillendirir. Bunlar, bu şekilde ele alınmalıdır. Ancak, Marx, kredi ve para arasında, Tooke'a benzeyen ve Ricardo'ya benzemeyen bir biçimde bir ayırıma gitmişse, bunun nedeni, kaydî para teorisi değil de, parasal kredi teorisini benimsemiş olması nedeniyledir (Schumpeter'in *parasal kredi teorisi* ve *paranın kredi teorisi* arasında yapmış olduğu ayırıma benzer bir biçimde).[1]

Marx paranın genel teorik sorununu ortadan kaldırdıktan sonra, kapitalizmin kendine özgü tüm finansal sorunları üzerinde durmaya başlamıştır. Kullandığı yöntem, basit dolaşım, sermaye dolaşımı ve sermaye piyasaları analizlerinin sorunları ve çözümleri ve birleştirilmesini sağlam temeller üzerinde ele aldığı değer teorisine dayanmaktadır.

I. KAPİTALİST ÜRETİMİN FİNANSMANI

II. Kısımda analiz edilen 'sermaye dolaşımıyla' ilintili finansman sorunları, üretken sermayenin işlevini yerine getirmeye ve sınırsız bir biçimde kendini yeniden üretmeye başlamasını mümkün hale getirmesi için gerekli olan mevcut parasal kaynakların belirlenmesini içermektedir. Kapitalist üretimin finansmanı aynı zamanda sermayenin yenidenüretiminin (ama aynı ölçekte, 'basit yenidenüretim', ama farklı bir ölçekte, 'genişletilmiş yenidenüretim') finansmanıdır. Marx'ın, paranın sermaye dolaşımında oynadığı finansal role ilişkin genel koşullarını tanımlayıp, işe 'para sermaye' kavramını analiz ederek başlamasının nedeni işte budur.

Basit dolaşımın kanunları, eşdeğer emtianın mübadelesini ak-

1. Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press), s. 718.

satan artı değer üretimiyle sorgulanmaya başlanmıştır. Üretim araçlarını ve emek gücünü M=C değeri karşılığında satın alan kapitalist, üretken sürecin sonunda *m* büyüklüğünde bir artı değere eşit kâr elde eder ve kendini, üretim sürecinin başında yapmış olduğu masraflardan daha fazla olan M=M+*m*'ye eşit bir para toplamına sahip olarak bulur.[2] Ancak, yeni bir sermaye dolaşım sürecinin ister istemez başlangıcı olan sermayenin yenidenüretimi sadece sürecin başında değil sonunda da belli bir miktar parayı ifade ettiğinden, sermaye dolaşımının kanunları söz konusu basit dolaşıma konu olur.

Para sermayenin rolü, sermayenin bu hareketinin yanı sıra toplumsal ürünün, *M'*, yenidenüretim kalıplarına ve söz konusu kalıpların veri dönemdeki denge durumuna bağlıdır. Para kapitalist bir araç olarak, ilk olarak sermaye çevrimi M-C...P...C'-*M'* ve ikinci olarak da toplumsal ürün çevrimi C'...M-C...P...*C'* biçiminde birbirini izleyen aşamalarda tanımlanan rolünü oynayacaksa, bu çevrimler arasında bir simetrinin olması gereklidir.

A. PARA VE SERMAYE ÇEVRİMİ

Marx *Kapital*'in II. Cildinin ilk kısmında, tüm sermaye dolaşım sürecini şu şekilde özetlemiştir:[3]

I. M-C...P...C'-*M'*	para sermaye çevrimi
II. P...Tc...P	üretken sermaye çevrimi
III. Tc...P(C')	meta sermaye çevrimi

P, üretim ve Tc, toplam dolaşım süreci, dışındaki tüm semboller daha önce belirtilmiştir. Para sermayeyi gösteren ilk çevrim, her üç çevrimin de ortak paydası olan 'sermaye hareketini' yani

2. Marx'ın 'paranın sermayeye dönüşümü' konusunun incelendiği *Kapital*'in I. Cildinin IV. Kesimine bakınız.

3. *Capital*, II, s. 100.

'değerin valorizasyonunu' M...*M'*, temsil etmektedir. Sürecin başlangıcında yer alan para sermaye ya da 'para şeklindeki sermaye', bir işe girişen ve üretken emtia (emek gücü, üretim araçları) satın almak zorunda olan her kapitalist için 'temel motor' güç durumundadır. Emtia dolaşımının olması için nasıl ki para dolaşımı gerekliyse, sermaye dolaşımı için de para sermayenin olması gerekir. Bu, hem çevrimin başlangıcında ve hem de sermayenin para şeklinde *M'* yeniden ortaya çıktığı çevrimin sonunda yer alır. Para sermaye sürekli olarak sanayi sermayesinin üretken ve yeniden üretken olma hareketiyle birlikte gelişme gösterir. Finansman aracı olarak, kapitalist üretim üzerinde, basit dolaşımın genel kanunlarının ve paranın mevcudiyetinin etkilerini gösterir. 'Genelde para ... her tekil sermayenin (krediden ayrı olarak) kendisini üretken sermayeye dönüştürmek için göstermek zorunda olduğu biçimdir; bu, kapitalist üretimin ve genelde meta üretiminin doğasından kaynaklanmaktadır'.[4]

Ancak, paranın bu rolü, herhangi bir yeni parasal sorun yaratmaz; ortada sadece para sermaye miktarının, sermayenin üretim ve yeniden üretim gereksinimlerine uydurulması gibi bir finansal uyum sorunu bulunmaktadır. Bu noktayı geliştirmeden önce, M-C...P...C'-*M'* sembollerini aşağıdaki tabloda gruplamak yararlı olacaktır:

Kapitalistlerin Yatırımı	Üretim	Kapitalistlerin Kaynakları
Parasal Reel		
M=C	C...P...*C*	Reel Parasal
	* Artı Değer Üreten Emek Gücü 'c'	C'=C+c=M+m=M'
	* Üretim Araçları	

* Sermayenin kendi değerini yükseltme sürecini ifade eder. Marksist iktisatta bu süreç, sermayenin kendi değerini artı değer üretimi yoluyla yükseltmesi biçiminde ifade edilir-ç.n.

4. Ibid., II, s. 358.

Üretimde kullanılmak üzere emtia satın alımında kullanılan para M, çevrimin ilk evresinin başında kapitalist tarafından 'yatırılır'. Zira 'para şeklindeki sermaye, üretim kapitalist bir temelde gerçekleştirilmeden önce daima ücret ödemelerine yetecek düzeyde olması gerekir'.[5] Kapitalistin 'üretken' yatırımları M-C ile gösterilir. Para, emek gücü satın alabiliyorsa, bu, kapitalistlerin *para* sermaye olarak harcadıkları paranın dolaşım aracı olarak işlev görmesi nedeniyledir. Ortada, gerçekten bir tarafta yatırılan para ve diğer tarafta da ücretler ve üretim araçlarının yer aldığı eşdeğerler arası bir mübadele söz konusudur. Ancak, para ücret ödemelerine gidebiliyorsa ve emek gücü kapitalistin kullanımına sunulabiliyorsa, bu, paranın para *sermaye* olarak iş görmesi nedeniyledir. Alıcı ve satıcı arasındaki ilişki, tek başına 'para işlevinin sermaye işlevine dönüşmesini mümkün hale getiren'[6] kapitalist ve ücretli işçi arasındaki ilişkiye dönüşür. Böylelikle, *para sermaye*, farklı türden toplumsal ilişkiler arasındaki belli bir ilişkiyi ifade eder. 'Kapitalist ve ücretli işçi arasındaki ilişkide yani alıcı ve satıcı arasındaki ilişkide para bağlantısı, üretime özgü bir ilişkiye dönüşür'.[7]

Şüphesiz, üretim şekli mübadele şekline ve sermaye de paraya egemen olmuştur. Ancak, kapitalist ilişkiye özgü parasal ilişki doğasını ve kendine özgü rolünü sürdürür. Sermaye, yeniden yer alabilmek ve kendini yeniden üretebilmek için ilk mübadele evresine M-C para şeklinde dönmelidir.

Burada ne tür bir para kullanıldığının pek bir önemi yoktur: madenî para, kaydî para, itibarî (fiat) para v.s. Yegâne temel parasal gereksinim, 'yatırılacak sermaye, para şeklinde olmalıdır' biçiminde ifade edilmiştir.[8] Ancak, 'sanayi sermayesinin genel

5. Ibid., II, s. 31.
6. Ibid., II, s. 30.
7. Ibid., II, s. 117.
8. Ibid., II, s. 358.

dolaşım süreci, genel emtia dolaşım içinde ancak bir dizi hareket olması ölçüsünde ... daha önce ortaya konan genel kanunlar tarafından belirlenir (*Kapital*, birinci cilt I, üçüncü kesim)'.[9]

Hipotez çerçevesinde C miktarı veri olduğunda, yatırılan para miktarı, *ceteris paribus*, parasal dolaşım hızına ya da hız veri olduğunda emtia maliyetine ya da hız ve maliyet veri olduğunda bizzat paranın değerine bağlıdır. C miktarı veri olarak alınırsa, M miktarı C'nin fonksiyonu olarak değişir: 'yatırılan sermaye değerin sürekli olarak para şeklinde yatırılması ve yenilenmesi gereken kısmının harekete geçirdiği üretken sermayeye yani sürekli üretim ölçeğine oranı, devir döneminin kendine özgü uzunluğuna[10] ve bu dönemi oluşturan iki kısım -işgünü ve dolaşım dönemi- arasındaki kendine özgü orana bağlı olarak farklılık gösterir'.[11]

Bu durumda M miktarı, finanse edilecek üretim gereksinimlerinin bir fonksiyonudur. Bununla birlikte, C'nin bir fonksiyonu olarak M'de meydana gelen değişmelerin ve C miktarıyla ilgili gerekli M miktarının kaynağı ne olursa olsun, 'süreç içindeki sermaye değerin üretken sermaye olarak sürekli işlev görebilecek kısmı, her halükârda, yatırılan sermaye değerin üretken sermayeyle birlikte daima para şeklinde bulunmak zorunda olan kısmıyla sınırlandırılır'.[12]

Bu *sınır*, üretken sermaye hareketi üzerinde meydana gelen parasal finansman etkisi değilse, neyi temsil etmektedir? Şüphesiz, kapitalist üretimin *ölçeği* ve *etkinliği*, hiçbir şekilde üretim sürecinin 'mutlak sınırlarını' oluşturmayan finansal kaynaklara bağlı değildir. *M*'nin finansmanıyla üretken emtianın C kullanılmasının ortaya çıkardığı sonuçların hepsi bir arada *üretken ser-*

9. Ibid., II, s. 112-113.

10. Konuyu uzatmamak için 'devir zamanını' ele almayacağım.

11. *Capital*, II, s. 354.

12. Ibid.

mayeyi oluşturan somut unsurların etkinliğine bağlı olduğundan, yatırılan para sermaye hacmiyle doğrudan doğruya orantılı değildir ve zaten olamaz da. Finansal kaynakların kendi nitelikleri çerçevesinde yarattığı etkiler ve bunların üretken kullanımına atfedilen etkiler arasındaki bu fark, sermayenin dolaşım sürecinde maruz kaldığı gerçek başkalaşım biçimindeki bir içerik çerçevesinde, para sermaye ve üretken sermaye arasındaki biçimsel farkı ortaya çıkarır. Böylece, sürecin başlangıcında mevcut M miktarının sabitlediği 'sınır', M' ya da M+*m* sürecinin sonunda ortaya çıkan durum biçiminde gösterilen tüm dolaşım sürecine göre *nispîdir*. Finansal kaynaklar tarafından oluşturulan bu '*nispî*' sınırın anlamı, basitçe, para sermaye kavramının, bir araya getirilemeyecek iki farklı terim arasındaki ilişkidir.

Marx'a göre, ne paranın işlevi paranın sermaye niteliğinden ve ne de sermayenin işlevi sermayenin para şeklinden türetilebilir[13]; böylesi bir girişimde bulunmak, hem parayı ve hem de kapitalizmi yanlış anlamak demektir.

Böylece, finansman sorunu, C ile ilintili olarak M'nin uygun oranlarının belirlenmesi şekline gelir. Aynı ölçeğin sürdürülmesi anlamına gelen *basit yenidenüretimde*, M ve M' arasındaki nihaî fark (artı değerin parasal şekli m) kapitalist tarafından tümüyle tüketim malları satın alımına harcanır. Kapitalist tüm artı değeri gelir olarak harcar (iddihar yoktur). Ancak, bundan daha fazlasını harcaması söz konusu değildir (iddihar tüketim amacıyla çözülmez). Son olarak belirtilen bu koşul olmaksızın, çevrimin başında yatırılan M miktarı, tümüyle para sermaye olarak işlevini yerine getiremez; 'negatif yatırım' söz konusu olabilir ve çevrimde bir kırılma ortaya çıkabilir. Para, sermaye niteliğini kaybedebilir ve sermaye, kendisine ilişkin değişik başkalaşımlar yoluyla kendisini yenidenüretemeyebilir. Basit yenidenüretim M'nin finansman aracı olarak varlığını sürdürmesini ifade eder.

13. Ibid., II, s. 30.

İşte o zaman kapitalist, *c=m*'den daha fazlasını tüketemez. Yenidenüretim devresinden gerçek bir 'kaçış' anlamına gelen *m*'nin tüketim nesnelerine harcanması, üretilen emtia fazlalığını ifade eden *c*'yi masseder; işte o zaman *m*'nin oynadığı rol tümüyle basit yenidenüretim devresi *içindeki* işlevi tarafından tanımlanır.

Benzer şekilde, kapitalist tarafından tüketilen emtia c, burada basitçe, yatırıma yöneltilmeyen paraya tekabül eden üretken olmayan emtiadır. Marx, 'hem değerin yenilenmesi ve hem de C' nü oluşturan her bir kısmın özü açısından' toplumsal ürünün bileşimini çözümlememiş ve tüketim araçlarını üretim araçlarından ayırt etmemiştir.[14] Buraya kadar tanımlanan basit yenidenüretimin finansmanı cinsinden, c'nin tüketimi sadece M-C...C'-*M*' oranlarının korunması anlamında bir manâ ifade etmektedir. Finansman sorunu, toplumsal ürünün bölüşüm sorunu gündeme getirilmeden *önce* çözülür. Marx'm argümanının bu aşamasında finansman sorunu, sermaye dolaşım sürecinin başlangıcında kapitalistin elinde paranın bulunduğu ve bu parayı üretken emtia alımı için harcayabileceği yani söz konusu parayı yatırıma yöneltebileceği, geliştirebileceği, yeniden yatırıma yöneltebileceği v.s. *biçiminde ortaya konan hipotez* çerçevesinde gerçek anlamda bir finansman sorunu bile değildir.

Bu hipotez Marx'ın, toplumsal ürünü tümüyle analiz etmeden önce, neden basit yenidenüretimden ve kapitalistin artı değer tüketiminden söz ettiğini açıklamaktadır. Burada c'nin tüketimi, M...*M*'...M devresinin sona ermesi cinsindendir. Marx'ın kapitalist ya da kapitalist sınıf tarafından gerçekleştirilen basit yenidenüretim arasında bir ayırıma gitmeksizin bundan söz etmesinin nedeni de işte budur. 'Tekil kapitalist için geçerli olan, kapitalist sınıf için de geçerlidir'.[15]

İster kapitalist, isterse de tüm kapitalistler sırasıyla sahip oldu-

14. Ibid., II, s. 393.

15. Ibid., II, s. 118.

ğu tüm artı değeri ve üretilen artı değerin tümünü tüketsin, devre benzer bir biçimde sonlanır. Tüketim, yatırım ve finansmanla ilgili birbirine bağlı kararlar, eşdeğer emtianın mübadelesinden başkaca bir şey değildir: emtia fazlası *c, m* ile mübadele edilmek üzere ister istemez satılır (alınır). Eşdeğerlerin bu mübadelesinin tek amacı ve etkisi, üretilen değişik emtianın ve değişik iktisadî ajanların toplumsal olarak tamamlayıcılık özelliğine sahip doğasını, tekil' *ya da* bütünüyle, 'tekil' ve bütünüyle, bir süreliğine göz önüne almadan, sermaye devresinin korunmasıdır. *Genişletilmiş yenidenüretimin* finansmanının analizi, basit yenidenüretime temelde yeni bir katkı sağlamaz; bununla beraber, sermayenin para şeklinin kendine özgü etkisinin aydınlığa kavuşturulmasını mümkün kılar.

Kapitalist tüm artı değeri tüketmek yerine, bir kısmını ya da tamamını genişletilmiş ölçekte yatırım yapmak ve üretimde bulunmak üzere bir kenara koyabilir. İşçisi tarafından yaratılan artı değerin tümünü gelir olarak harcamayıp 'tasarruf' etse de, kâr ilâve üretken emtia için harcanmışsa 'iddihar' edilmez. Genişletilmiş yenidenüretimin finansmanı, Marx'ın *Kapital*'in birinci cildinde özellikle de Malthus'tan söz ederken[16], 'klâsik kapitalist tipinin' 'imtina' girişiminde bulunması üzerinde temellenmektedir.

Bununla birlikte, birikim, [kapitalist-ç.n.] 'eski işini yeterli bir düzeyde genişletinceye ya da yeni bir işkolu açmcaya kadar'[17], artı değerin belli bir kısmının iddihar edilmesini zorunlu hale getirebilir. Her şey, üretim sürecinin veri bir zamanda farklı sanayi kollarında genişletilebilme derecesine bağlıdır. Ertelenmiş yatırım, bir rezerv fonun oluşturulduğunu ve dolayısıyla 'iddihar' ifade eder. Bu geçici ve nispîdir; [rezerv fon-ç.n.], 'sermayenin, birikiminin başlangıç aşamasındaki bir kısmını' ve 'gizli pa-

16. *Capital*, I, s. 593-598.
17. Ibid., II, s. 120.

ra sermayeyi'[18] ifade eder. Ancak, bu husus, bir dizi mübadelenin duraksaması olarak iddihara ilişkin genel bir tanımlama temeline oturmaktadır. 'İddihar oluşumu devam ettiği sürece, bu gelişme kapitalistin talebini artırmaz. Para hareketsiz hale getirilmiştir. Arz edilen emtia karşılığında meta piyasasından bunların parasal eşdeğeri olarak emtia cinsinden herhangi bir eşdeğeri geri çekmez'.[19] 'Böylece, iddiharın oluşumu, burada, sermaye birikim sürecine dâhil olan ve bu süreçle birlikte gelişen bir unsur olarak ortaya çıkmakla birlikte, söz konusu süreçten tamamen farklıdır; zira yenidenüretim sürecinin bizatihi kendisi gizli para-sermayenin oluşumuyla uzatılamaz. Aksine, gizli para sermayenin burada oluşması, kapitalist üreticinin kendi üretim ölçeğini dolaysız bir biçimde genişletemeyecek olması nedeniyledir'.[20]

Marx tarafından bu şekilde tanımlanan sürecin etkisi bugün 'deflasyonist' denge olarak adlandırılmaktadır. Tekil girişimlerin finansmanının sınırları, kapitalistlerin bir kesiminin sermayelerinin merkezileşmesi ve kredi aracılığıyla su götürmez bir biçimde geri çekilebilir;[21] yatırımcıların kârı açısından mevcut kaynakların yeniden dağılımı, gerekli fonların harekete geçirilmesi sorununu çözmede en hızlı ve etkin araçtır. Ancak, bu, yapılmadığında bu sefer de 'enflasyonist'[22] zorlukları ifade edilebilecek tehlikeyi beraberinde getirecek olan parasal toplumsal tasarruf gereksinimini yok etmez.

Bu nedenle, kapitalist üretimde iddihar, basit dolaşımdaki belirsizlikleri içinde barındırır. Dolaşım sürecinin duraksaması

18. Ibid., II, s. 85.

19. Ibid., II, s. 120.

20. Ibid., II, s. 78.

21. Ibid., I, s. 625 ve devamı ve II, s. 312 ve s. 333 ve devamı.

22. *Capital*, II, s. 364. 'Deflâsyon' gibi yukarıda belirtilen 'enflâsyon' da çevrimin dışında olduğu düşünülen bir dengesizliktir.

çerçevesinde, dengeyi eşanlı olarak yıkan ve düzenleyen bir rol oynar. Böylesi bir iki yönlülüğe sahip olması, kapitalizmin bir aracı olarak paranın kendisine ait parasal işlevleri içinde barındırdığını gösterir. Bu nedenle, Marx, genel para teorisini kapitalizmde paranın rolünü incelemeden önce kurmakla, kullandığı yöntemin haklılığını ortaya koymaktadır.

B. PARA VE TOPLUMSAL ÜRÜNÜN YENİDENÜRETİMİ

Sermayenin M-C...P...C'-M' şeklinde dolaşımıyla ilgili parasal ya da finansal bir biçimde ifade edilebilecek belli bir sorun bulunmamaktadır. *Hipoteze göre*, para sermaye çevriminin başlangıcında kapitalistin kullanımına ayrılan para miktarı M, ilk çevrim tamamlanıp yeniden başladığında yeniden çevrimin ilk devresinin başında yer almaktadır. Para sermaye olarak kullanılan para, *kendisine ait işlevleri bünyesinde barındırırken*, beraberinde herhangi bir yeni parasal sorun ortaya çıkarmaz; basit dolaşımın denge koşulları bir kez daha sermaye dolaşımının nitelikleri içinde yer almaktadır.

Bununla birlikte, finansman ajanları tarafından verilen tasarruf ve yatırım kararlarının tamamlayıcılık niteliği henüz daha göz önüne alınmamış olduğundan, bu noktada durmak mümkün değildir. Yukarıda belirtilen sınırlayıcı hipotez nedeniyle, Marx, toplumsal ürünün yenidenüretiminin tüm koşullarını incelemeden önce, ilk aşamada kapitalist finansmanı analiz edebilmiştir. Bu ilk aşamada elde edilen teorik sonuçlar, analizin geri kalan kısmında geçerliliğini sürdürmüştür. Bunlar, bir ikinci aşamada, finansman sorunlarının koşullarını ve çözümlerini anlamada vazgeçilemez teorik sonuçlardır ve bu da daha sonra finansman koşullarının tam anlamıyla belirlenmesinde enine boyuna incelenmelidir.

İlk aşamanın sonunda, para dolaşımı hâlihazırda sermayenin 'yenidenüretim sürecinin içkin unsurları olarak' ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu 'içkinlik', sadece farklı emtia üreten kapitalist-

lerin bilânçoları arasında finansal bir denge ihtiyacını gösteren toplumsal ürünün basit ve genişletilmiş yenşidenüretim kalıplarının analizinden sonra tam anlamıyla anlaşılır.

Marx, gerçekte, 'sermaye dolaşımına' ilişkin yeni bir analiz yöntemini devreye sokmuştur. Toplumsal üretimi, üretim araçları üretimi (I. Departman) ve tüketim araçları üretimi (II. Departman) olmak üzere iki ana kısma ayırmıştır. Söz konusu departmanların her birinde üretilen ürünün değerini, yıl içinde tüketilen değişmeyen sermaye, değişken sermaye (ücretler) ve artı değer olmak üzere üç kısma ayırmıştır. c_1 ve c_2 her iki departmanda üretilen her bir ürüne ilişkin değişmeyen sermayeyi, v_1 ve v_2 değişken sermayeyi ve s_1 ve s_2'de artı değeri temsil ettiğinde, toplam ürünün değeri $c_1+c_2+v_1+v_2+s_1+s_2$'ye eşittir. Marx, toplumsal ürünün yenidenüretimini, bu unsurlar arasındaki ilişkileri ele alarak analiz etmiştir. $v_1+s_1+c_2$ biçiminde gösterilen ve I. Departmanda üretilen ürüne ilişkin değişken sermaye (ücretler) ve artı değer ve II. Departmanda üretim yapan kapitalistlerin gerçekleştirdikleri değişmeyen sermaye harcaması toplamı arasındaki eşitlik, tüm kapitalistlerin bilânçolarının genel denge koşuludur. Marx bu dengeyi, 'en ilkel' finansal bakış açısından yani kredi işlemlerinin hiçbir müdahalesinin olmadığı madenî para çerçevesinde gerçekleşen parasal dolaşım cinsinden ele almıştır. Sonuç olarak, altın üreten kapitalistler, tüm gelişmeyle bütünleştirilmesi gereken bir rol oynamaktadır. Bu noktada yatırımların finansmanının, kapitalistlerin 'kendi kendilerini finanse etmelerine' dayandığı sonucu ortaya çıkmaktadır.[23]

Son olarak belirtilen noktalar, Marx'ın para analizinde kullandığı ilk yönteme ne kadar sadık kaldığını göstermektedir. Farklı analiz düzeylerini temsil etse de, *toplumsal ürünün yenidenüretim kalıplarının analizinde bile* Marx, *genelde basit yenidenüretimin ve M-C...P...C'-M' şeklindeki sermayenin dolaşımının incelenme-*

23. *Capital*, II, 501.

sinde elde edilen sonuçları kullanabilmektedir: Ancak, yorumlama hatasına düşmemek için, Marx'ın yola *nasıl* devam ettiğinin anlaşılması gerekir. Burada da sunumda yine büyük bir düzensizlik söz konusudur ve Marx'ın plânının sıkça karışmış olduğu görülür. Finansmanı bütünüyle yenidenüretim kalıpları *içinde* incelemeden önce, sermaye dolaşımının finansal analizinin iki aşamasının birbirine eklemlenmesini dikkatli bir biçimde yeniden inşa etmemiz önem taşımaktadır.

a. Artı Değerin Dolaşımı

Sermaye dolaşımının M-C...P...C'-M' çerçevesinde analiz edilmesinin sonunda, Marx'ın 'artı değerin dolaşımı' adını verdiği ve aşağıda belirtildiği gibi ortaya koyduğu konuyu neden tartıştığı sorusunu kendi kendinize sorabilirsiniz:

> M-C-M' formülüne sıkı sıkıya sarılmış olan bir muhalifi Tooke'ye, kapitalistin nasıl olup da dolaşıma sürdüğünden daha fazla bir parayı yine dolaşımdan daima geri çekmeyi başardığını sorar. Dikkat et! Burada ele alınan konu, artı değerin *oluşumu* değildir. İşin sırrı şudur ki, bu, kapitalist açıdan bir süreç işidir. Kullanılan değerler toplamı, artı değer aracılığıyla kendini zenginleştirmiyorsa, zaten sermaye olamaz. Ancak, varsayım olarak bu sermaye ise artı değer zaten olağandır.
>
> Böylece olunca, sorun, artı değerin nereden geldiği değil, bu artı değere dönüşen paranın nereden geldiğidir.[24]

Marx'ın cevabı: artı değerin dolaşımı sorunu bulunmamaktadır, ancak, bu yanlış sorunun ... doğru bir çözümü vardır. Bunun anlamı, hâlihazırda yapılan analiz çerçevesinde, yeni hiçbir parasal ve finansal sorunun bulunmadığı ve şu an için gerekli ilâve açıklamaların teknik nitelikte olduğudur.

---

24. Ibid., II, s. 330.

1. Parasal ya da finansal bir sorun olarak artı değerin finansmanı sorunu bulunmamaktadır. Gerçekte, 'artı değeri monetize etmek için' paranın nereden geldiği sorusu sorulursa, M-C çevriminin başlangıcında C satın alımını finanse etmek için para neden gelmektedir sorusunu da sorulmuş olur. Böylelikle, sorun genelleştirilirken, ortadan kaldırılır. Yoksa iş, üretimi finanse etmek için gerekli para miktarını bulma sorunu mudur ve işte o zaman: 'Burada herhangi bir sorun varsa, bu, şu genel sorunla örtüşmektedir: Bir ülkenin ürettiği emtianın dolaşımı için gerekli para nereden gelmektedir?'.[25]

Buna ilişkin genel çözüm, para teorisinde, basit dolaşımın kanunları tarafından hâlihazırda getirilmiştir.

Yoksa soru, para arzına ilk önce kapitalistler tarafından mı el konduğudur. Ancak, bu soru bir başka yerde[26], kapitalist sınıfın yaratılmasının tarihî koşulları sorusuna dâhil edilmiştir.

Kapitalistin, burada, üretim ve tüketim amacıyla emtia satın almada para harcayabilen bir 'para babası' olduğu varsayılır. 'Ancak, artı değer geri dönünceye kadar, sahip olduğu elindeki araçlarla yaşamını sürdürebilmek sadece kapitalistlere özgü bir niteliktir'.[27]

Zaten, 'artı değerin dolaşımına' ilişkin belli bir sorun bulunmamaktadır ve Marx, *'bu nedenle, bizatihi böylesi bir sorun bulunmamaktadır'*[28] demekle oldukça haklıdır, bunu artı değeri 'gerçekleşmesi' değil de daha çok 'dolaşımı' sorunu biçiminde sınırlandırmıştır. Böylelikle, ikinci sorunu, birincisi lehine kullanma yoluna başvurmuş ve 'gerçek talep' sorusunu tam anlamıyla parasal imkân haline mi getirmiştir? Rosa Luxemburg da kibirli bir biçimde, birikmiş artı değer talebinin yenidenüretim sisteminde bulunabildiğinde boş yere soru sorarak aynı şekilde düşündüğü-

25. Ibid., II, s. 333.

26. Ibid., II, s. 344. Bakınız I, Kesim XXIII ve III, Kesim IV.

27. Ibid., II, s. 336.

28. Ibid., II, s. 333.

nü ortaya koymuştur. Bu, Marx'm sermaye birikiminin finansal yönünü, söz konusu birikimin 'reel' yönü yüzünden aşırı tahmin ettiği anlamına gelebilecektir. Finansal analizin tümünü inceledikten sonra, bu noktaya yeniden döneceğiz.[29]

2. Bununla birlikte, altın arzının elde edilmesine ilişkin kimi teknik aydınlatıcı noktaların ortaya konması gerekmektedir. Marx, burada, altın üreten kapitalistleri M-C...P...C'-M' çevrimi içinde oynadıkları rol çerçevesinde şu şekilde takdim etmektedir:

Kapitalistler Tarafından Tahsis Edilen	(Üretim)	*Kapitalistlerin Kaynakları*
M=C	Altın Emtia	Diğer Kapitalistler c=m
Altın Üreticileri m=c		C'=M'

Tablo, altın üreticilerinin ürettikleri metayı *hemen* harcadıklarını göstermektedir. 'Ürün, maddî biçimi içerisinde bile paradır; bu nedenle, bir dolaşım süreci çerçevesinde mübadele aracılığıyla, paraya dönüştürülmesine gerek yoktur ... Emek gücü ve üretim araçlarında tüketilen dolaşan sermayenin para şekli, ürünün satışıyla değil ama ürünün bizatihi kendisinin maddî biçimi tarafından yenilenmiştir; dolayısıyla da, değerini bir kez daha dolaşımdan para biçimi çerçevesinde geri çekilerek değil, yeni üretilen ilâve parayla kazanmıştır'.[30]

> Bu nedenle, kapitalist sınıfın bir kısmı dolaşıma yatırmış oldukları para sermayeden daha büyük değerde (artı değer miktarı kadar fazla değerde) emtia sürdüğü hal-

29. Bakınız s. 70.

30. *Capital*, II, s. 327.

> de, kapitalistlerin bir diğer kısmı, altın üretimi için sürekli olarak dolaşımdan geri çektikleri emtianın değerinden daha büyük değerde (artı değer miktarı kadar fazla değerde) para sürerler. Oysaki kapitalistlerin bir kısmı, sürekli olarak, dolaşımdan, dolaşıma sürdüklerinden daha fazla parayı çekerken, altın üreten diğer kısmı sürekli olarak dolaşıma, üretim araçları olarak geri aldıklarından daha fazla para sürerler.[31]

Böylece, tanımlanan süreç, önceki analizi (altın üreticileri, v.s.'nin iddiharda bulunmaması) izlemektedir. Basitçe, bu, hâlihazırda teorik platformda çözülen genel parasal dolaşım sorununun teknik çözümünü temsil etmektedir.

Bunlar Marx'ın, artı değer dolaşımı konusundaki sahte soruna ilişkin olarak verdiği cevabın iki yönüdür. Ancak, ikinci noktanın geçici ve değişimsel nitelikte olduğu açıktır. Genel parasal dolaşım sorununa verilen teknik cevap, totoloji olmayacaksa, (altın üreticilerinin işlevinin ... altın üretmek olduğu), bu üreticilerin rolünün, daha önce de yukarıda yapılmış olduğu gibi, dolaşım sisteminin *içine* sokulmasını ifade etmektedir. Ancak, bu tablonun karmaşaya neden olma tehlikesi bulunmaktadır. Zira tablo kapitalistlerin altın almakla, elinde bulundurduğu tüm artı değerleri altın üreticilerine sattığını göstermektedir, böylece, artı değerleri '*m*' toplam artı değere eşit olmakta ve bu nedenle, toplumun tüm artı ürünü ellerinden geçmektedir.[32] Bunun yenidenüretim sistemi (C'...C') açısından hiçbir anlamı yoktur. Dolaşım *analizinin ilk aşamasında geçerli olduğunda, tablo*, farklı emtia üreten tüm kapitalistlerin bilânçolarının dengesi olan *ikinci aşamada anlamsız hale gelmektedir*. Değişimsel öneme sahip olması bu nedenledir. *Parasal sorunun teknik çözümü çok önceden yapıldığından*, altın üretimi aynı zamanda *henüz daha or-*

31. Ibid., II, s. 336.

32. Ibid., II, s. 491.

taya konmayan yeni bir finansal sorunun göstergesi olmaktadır. İşte bu, parasal finansman analizinin iki önemli kısmı arasındaki bağlantıdır. Birikimin finansal ve 'reel' mekanizmaları arasındaki temel bağ sadece kapitalistlerin finansman kapasitesi toplumsal ürünün yeniden üretildiği tüm koşullar silsilesiyle bütünleştiğinde geçerli hale gelir.

Finansman analizinin ikinci aşamasında, öncelikle altın üreticilerinin bilânçolarını denge koşullarına uygun olarak tüm bilânçolarla bütünleştirmek ve daha sonra da tüm kapitalistler için finansal genel denge koşullarını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

b. Dengeye Yönelik Finansal Gereksinimler

1. I. Departmandaki altın üreticisi kapitalistlerin ve II. Departmanda yer alan kapitalistlerin bilânçoları arasındaki ilişkiler denge koşulunun $c_1+s_1=c_2$ öznesi olmalıdır. Ancak, altın üreticileri ürünlerinin sadece küçük bir kısmını değişmeyen sanayi sermayesi cm olarak sattıklarından, bunun nasıl mümkün olabileceği ilk başta anlaşılmaz.

Aşağıdaki tabloda Marx bazı örnekler vermektedir:

I. DEPARTMAN ALTIN ÜRETİCİLERİNİN ALT KESİMİ				II. DEPARTMAN TÜKETİM EMTİASI ÜRETEN KAPİTALİSTLER		
Tahsisat		Kaynaklar		Tahsisat		Kaynaklar
	$5v_1$	$2\ c_2$	Endüstriyel Altın	$2\ c_2$	Endüstriyel Altın	$5\ v_1$
	$5s_1$	$8\ c_2$	Altın Para	$8\ c_2$	İddidar Edilen Para	$5\ s_1$
Toplam	10	10		10		10

Ele geçirmenin esas kısmı v_1+s_1, altın üreticilerinin parasal kaynakları tarafından tazmin edilir. Bu da, II. Departmanda yer

alan kapitalistlerin yapmış olduğu iddihara tekabül eder. Denge, 'üretilen para=iddihar' eşitliği çerçevesinde sağlanır. Bu olmazsa altın üreticilerin açığı söz konusu olabilecektir ve II. Departmanda yer alan kapitalistler v_1+s_1 miktarındaki ürünlerinin satışından elde edilen kaynaklara c_2 yatırım yapamayacaklardır. İddiharın buradaki niteliği, değişmeyen sermaye biçiminde ele geçirilmiş olmasıdır.

Birbirini tamamlayan iki noktanın belirtilmesi gerekmektedir: bir taraftan *I. Departmanın bir unsuru olarak altın üreticilerinin statüsü*, diğer taraftan da, *II. Departmanda yer alan kapitalistlerin iddiharının* anlamı. Marx'a göre, 'Altın üretimi, genel olarak diğer madenlerin üretimi gibi, üretim araçları üretimini kapsayan kategori olan I. Departmana aittir'.[33]

Rosa Luxemburg *Accumulation of Capital* adlı çalışmasında Marx'ın bu kavramını eleştirmiş ve mübadele araçları üretimi adında bir üçüncü departman kurma teklifinde bulunmuştur. Hem tüketim ve hem de sanayi üretimi açısından yararsız olan paranın, kendine özgü bir meta olarak üretildiğini ve toplumsal ürünün belli bir kesimine dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Rosa Luxemburg bunu demekle Marx'ın para teorisinin tamamına, Marx'tan daha sadık kalan bir görüntü çizmektedir! Ürettiği ürün para olan ve dolaşım araçları üretimi olarak adlandırılan üçüncü departman, kapitalist yenidenüretimin ayrılmaz bir parçası olmakla birlikte, kapitalizmden nispî olarak bağımsız ve ondan daha eski bir dolaşım aracıdır.[34] Bu nedenle, para bir bakıma kendi doğasına uygun ve tüm meta üretiminde 'soyut toplumsal emeğin'[35] kendine özgü bedenlenmesi biçiminde kapitalist yenidenüretim sürecine dâhil edilmelidir.

---

33. Ibid., II, s. 470.

34. *The Accumulation of Capital* (New York: Monthly Review Press, 1964).

35. Ibid., s. 100. Rosa Luxemburg burada Marx'ın belirttiklerinin yer aldığı mektuba sadık kalmıştır. *Capital*, II, 135-136.

Bununla beraber, bunun, Marx'ın para teorisine zarar veren hatalı bir yorum olduğunu düşünüyorum. Dolaşım araçları üretimi yapması istenen üçüncü departmanın oluşturulması, paraya bir *üçüncü tür meta* ve dolayısıyla da, tüm diğer emtia gibi *aynı düzlemde* bir meta olma niteliği kazandırır. Paranın kendine özgü niteliğine itibar etmek için altın üretimini işin içine sokmamak, gerçekte, parayı diğer tüm emtia karşında bir başka konumda tutan söz konusu kendine özgü niteliğini yok etmek demektir. Marx'ın altın üretimini I. Departmana dâhil etmesi, altının 'genel eşdeğer' biçimindeki parasal niteliğinin, altının bir meta olarak üretiminin belli bir niteliğinin sonucunda ortaya çıkmaması nedeniyledir.[36]

Burada bir ikinci nokta olarak belirtilmesi gereken husus, Rosa Luxemburg'un yapmış olduğu bu hatanın, üretilen altının iddihar edilmesinin oynadığı rolün yanlış yorumlanmasıyla ikiye katlanmasıdır. Gerçekte, Rosa Luxemburg, para üretken sermaye olarak işlev göremeyeceğinden, altın üretimine I. Departmanda yer verilmesinin, üretim araçlarında üretilen altına eşit ya da yukarıda ifade edilenler cinsinden II. Departmanda yer alan kapitalistler için 8 birimlik bir toplumsal açığı ifade ettiğini düşünmektedir. II. Departmanda yer alan kapitalistler altını üretim aracı olarak kullanamadığından c_2, denge koşulu, $v_1+s_1+c_2$, artık sağlanamaz. Altın üretimi genellikle tüketim malları üreten kapitalistler tarafından massedilemediğinden, söz konusu üretimin I. Departmanda yer alması yenidenüretim sisteminin dengesini bozar.

Tanım olarak iddihar, emtiaya yönelik bir talep oluşturmaz ve üretim araçları satın almak ya da ücretleri ödemek için yakın bir zamanda üretilmiş altına ihtiyaç duymayan ve bizatihi kendi tüketimi için ilâve altın harcayamayan tüketim malı üreticileri olan kapitalistler, iddihara zorlanır. Ancak, Rosa Luxemburg, burada iddiharın kendine özgü işlevini açıklığa kavuşturmaması nede-

36. Bu nedenle, Marx'ın para teorisiyle başlama gereğidir.

niyle hatalıdır. Marx' a göre, iddihar edilen altın, II. Departmandaki değişmeyen sermayenin bir kısmını oluşturur ve dolayısıyla, 'basit yenidenüretim bile ... ister istemez paranın biriktirilmesini ya da iddihar edilmesini içermektedir. Bu her yıl tekrarlandığından, söz konusu durum, kapitalist üretimin analizinde hareket noktamız olarak ele aldığımız varsayımı yani yenidenüretimin başlangıcında, emtia mübadelesine tekabül eden bir para arzının, I. ve II. Departmanlarda yer alan kapitalist sınıfların ellerinde olduğunu açıklamaktadır.'[37]

Bu bakış açısından, iddihar, işlem amacıyla para arzının şekillendirilmesi ve yeniden şekillendirmesi gereksinimini ortaya çıkaran paraya yapılan 'yatırım' anlamına gelmektedir. Altın biçiminde gerçekleştirilen bu yatırım, Marx'ın, yıllık altın üretimine paralel olan iddiharın kendine özgü bir şeklidir. Üretimin genel dengesinin bozulmasının aksine, söz konusu iddihar, etkisini gösterdiği ikincil düzeyde, süreklilik kazanır.

Her durumda, iddihar, mübadele silsilesinin duraksaması gibi benzer bir genel tanıma sahiptir. Ancak, etkileri, yenidenüretim sistemlerindeki işlevleri cinsinden değiştirilir. Marx, yeni altın üretimini masseden iddiharı, sermayenin amorti edilmesine ve net yatırımlara tekabül eden ve kapitalistlerin bilânçolarının genel finansal dengesinin bir unsuru olan iddihardan ayırmaktadır.[38]

2. Paranın değeri ve gerekli ve yeterli altın miktarı veri olduğunda, Marx'ın ele aldığı finansman sorunu, para şeklinde tasarrufta bulunan kapitalistlerin yani iddihar ve yatırım yaptıklarında iddiharı çözen kapitalistlerin kararlarının düzeltilmesi sorunudur. (Bu sadece, ister istemez, *ex post facto*'ya eşit olan gayrîsafi tasarruf ve yatırımın kendine özgü yönüyle ilgilidir[39]).

37. *Capital*, II, s. 472-473.

38. Ibid., II, s. 479-480.

39. H. Denis, *Historie de la Pensee economique* (P.U.F., 1966), s. 426-429.

Veri bir anda bu kararların tamamlayıcı etkileri, aynı zamanda parasal dolaşım, sermaye dolaşımı ve toplumsal ürünün kendine özgü yenidenüretim gereksinim kanunlarıyla uyumsuzluk içinde değilse, finansal dengenin sağlanmasını garanti altına alır.

Marx, (altın üreticileri dışında) tüm kapitalistlerin eşanlı olarak iddiharda bulunma ihtimâlinin tasavvur edilebileceğini belirtmektedir. Bunun hemen ardından da[40], yenidenüretim sistemleri açısından, bu hipotezin saçma olduğunu söylemektedir. Ancak, söz konusu saçmalamadan ortaya çıkardığı sonuç 'para şeklindeki birikim hiçbir zaman her noktada eşanlı olarak yer almaz'[41] biçiminde ifade edilen gerçek bir argümanın ortaya konması imkânını sağlamaktadır. Yani iddihar ve iddiharı çözme kararları, veri bir anda birbirini dengeler. Marx bu durumu, I. Departmanda birikimin finansmanını ele alırken basit yenidenüretimle[42] ilgili olarak ortaya koymuştur:

> Hem I. Departmanı oluşturan sayısız sanayi dallarındaki ve hem de bu sanayi dallarının her birinin gerçekleştirdiği sermaye yatırımları, yaşlarına yani hacimlerinden, teknik koşullarından, piyasa koşullarından v.s. tamamen ayrı olarak işlev gördükleri zaman süresine göre, artı değerin potansiyel para sermayeye ardışık olarak dönüşüm sürecinin farklı aşamasındadır ... Kapitalistlerin bir kısmı, uygun bir büyüklüğe ulaşan potansiyel para sermayelerini, sürekli olarak üretken sermayeye çevirmektedir. Bu arada, kapitalistlerin bir başka kısmı hâlâ potansiyel para sermayelerinin iddiharıyla meşgul olmaktadır. Bu iki kategoride yer alan kapitalistler birbirleriyle karşılaşmaktadır: bazıları alıcı, diğerleri satıcı olarak ve her biri münhasıran bu rollerden birini oynayan bir biçimde.[43]

40. *Capital*, II, s. 491.

41. Ibid., II, s. 349.

42. Ibid., II, s. 347 ve devamı.

43. Ibid., II, s. 492.

Aynı analiz, II. Departmanda gerçekleşen birikim için de geçerlidir.[44]

Bu nedenle, bir grubun yatırım harcamaları ve diğer grubun iddihara ilişkin kararları veri bir anda birbirlerini dengeler. Gerçekte, soru, kesinkes yenidenüretim koşullarının finansmanıyla ilgilidir. Genel denge koşulu, $v_1+s_1+c_2$, eşitliği, toplumsal ürünü oluşturan değişik emtianın *eşanlı olarak* satışı ve satın alımının yani iddiharın *olmadığı* durumun zıddıdır. Bu aynı zamanda yıllık 'tasarruf' ve iddihar arasındaki ayırımı da içermektedir. I. Departmanın satılacak tüm ürünü için söylenebilecek şey, söz konusu ürünün, üretim araçlarını üreten iki departmanın kapitalistlerinin talepleri tarafından massedilmesi gerektiğidir. (Bu, 'gayrîsafi yıllık tasarrufa' tekabül eder.[45]) Ancak, aynı dönem boyunca kapitalistlerin halâ iddihar ettikleri bir kısmın bulunması ve dolayısıyla da, almadan satma durumu geçerliliğini sürdürür. Böylesi bir iddiharın etkisi, parasal rezervlerini harcayan diğer kapitalistlerin talepleriyle dengelenir. Bir grubun emtiasının 'arzı' diğer bir grubun 'talebiyle' dengelenmelidir ya da kapitalistlerin bir kısmının iddiharı, 'tam anlamıyla' para 'arzıyla' nötralize edilmelidir.[46] Daha önceden, sabit sermayenin ve net yatırım-

---

44. Ibid., II, s. 522-523.

45. H. Denis, op. cit. Bununla beraber, Marx'ın kendini girişimlerin tasarruflarıyla ya da otofinansmanla sınırlamış olduğunu açıkça ortaya koymak gereklidir. Ücretli işçi tasarruf yapamaz ve bu kesimin tüketim malları talebi ücretlerine eşittir. (*Capital* II, V, 118). Ancak, *Kapital*'in II. Cildinin kimi kısımlarında 'tasarruf' ve 'iddihar' kavramlarına ilişkin bir karmaşa söz konusudur; bu nedenle, işçinin tüketme başarısızlığı tasarruftur yani Marx (s. 118), iddiharı satın almamaya tekabül eden paranın alıkonması olarak açıklamaktadır. Bunun nedeni, kredi sistemi olmadığında, işçinin tasarrufları yatırıma dönüşemeyecektir.

46. 'Pür arz' ve 'pür talep' kavramlarını H. Neisser ve J. G. Koopmans'tan aldım; 1933 yılında J. G. Koopmans, yatırım ve tasarruf eşitliği cinsinden denge koşulu olarak M=L (aktif paranın yükselmesi, M, iddihara eşit olmalıdır) eşitliğini formüle etmiştir. Ancak, aşağıda da gösterdiğim gibi, denge kavramı Marx'ta aynı anlama gelmemektedir.

ların amortizasyonuna ayrılan rezervler tüm girişimciler tarafından eşanlı olarak harcanamaz; aynı zamanda kimi kapitalistler iddiharda bulunurken, diğer kapitalistler para rezervlerini, global gayrîsafi yatırım ve 'tasarruf' dengesinin finansal sapmalar olmaksızın garanti altına alınmasını sağlayacak bir biçimde üretim araçları piyasasında dolaşıma sokar.

Bununla birlikte, iddihar ve iddiharın çözülmesinin karşılıklı olarak birbirlerini dengelemesi kaçınılmaz olarak bir belirsizlik unsurunu içinde barındırır. Finansal kararların burada bir bütün olarak yenidenüretim koşulları üzerinde hâkimiyet kurduğu ve otonom olarak işlemediği konusunda hiçbir şüphe bulunmamaktadır. İddiharın tüm kapitalistler tarafından eşanlı olarak yapılma ihtimâlinin olmaması, toplumsal ürünün yenidenüretim ihtimâline ilişkin bir koşuludur. Ancak, Marx, *kapitalist* yenidenüretimi yani dengesi nihaî olarak özel kararların çelişkili etkilerinin sonucu olan koşulları analiz etmiştir. Finansal alanda eşanlı olarak yenidenüretim sisteminin bir sonucu ve koşulu olan farklı kapitalistlerin bilânçoları arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi sadece finansal düzensizlik riskini içeren *gerçeğin telâfi edilmesinden* sonra sağlanır. Tümüyle 'yenidenüretim sürecine özgü bir unsur' olarak tanımlanan para, birbirine zıt olan etkilerini kendine özgü niteliği çerçevesinde yitirir.

Her şey, değer kanununa ve genel eşdeğerin önemine dayanan Marx'ın para teorisinin ilkeleriyle uyumludur. Kapitalist yenidenüretimin denk finansman koşulları parayı, *özel* üreticiler arasındaki belli bir toplumsal ilişki olarak bünyesinde barındırır. Bu nedenle, Marx'ın finansal analizi, örneğin, J. B. Say'in yanı sıra Walras'ı izleyen parasal denge teorilerinden de farklıdır; parasal denge teorilerine göre aşırı para talebi, parasal denge sadece mal piyasası dengesiyle eşanlı olarak sağlandığında sıfırdır (yani $G^s-G^d=0$ iken $M^d-M^s=0$). Genel denge söz konusu olduğunda para nötrdür. Aşırı para talebi eşdeğer bir emtia talebiyle karşılanması gerektiğinden, Marx'ın tanımlamaya çalıştığım analizi, hiç

şüphesiz, bu denge kavramına uygun düşecekmiş gibi görünmektedir. Ancak, kavram fiilî olarak temelden farklıdır. Paranın finansal rolü, kararlar bileşiminin karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin daha sonraki etkisinin söz konusu olduğu kapitalist yenidenüretim sistemlerine dâhil edildiğinden, Marx açısından para, denge gerçekleştiğinde bile nötr değildir. Bu nedenle, finansal denge ya da dengesizlik olsun ya da olmasın, paranın genel eşdeğer olarak doğası ve önemi varlığını sürdürür. Hem iddihar ve hem de iddiharın çözülmesinin arasındaki denge *ve* dengesizlik, paranın belli bir toplumsal ilişki olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu nedenle, para, dengede 'nötralize edildiğinde' bile 'nötr' değildir.

Bu bile bana, para üretimini, toplumsal ürünün üçüncü departmanına ait bir husus olarak ele alma imkânının olmamasının bir başka nedeni olarak görünmektedir. Teorik nedenler çerçevesinde Rosa Luxemburg'tan farklı bir noktada bulunan Marksist iktisatçı Paul M. Sweezy, paranın bu kez, değeri fiyatıyla özdeş olması gereken bir 'hesap birimi' olarak ortaya çıkan bir unsur biçiminde ayrı ele alınması gerektiğine inanmaktadır.[47]

Sweezy, öncelikli olarak Marx'ın para teorisini yeniden oluşturma girişiminde bulunmamıştır; sadece yenidenüretim sistemlerini açıklamaya giriştiğinde parayı ele almıştır. Marx'a göre bu sistemler, üretilen emtianın paranın veri değeriyle gerekli oranlarda yani değerlerine göre nasıl mübadele edilebileceğini göstermelidir. Fiyatların belirlenmesi, ister halihazırda para teorisinde açıklanmış olsun, isterse de, ortalama kâr oranlarının oluşumunu incelerken açıklanacak diğer koşulları içinde barındırsın, burada işin içine girmemektedir. Sweezy, diğer taraftan, yenidenüretim sistemlerini emtia fiyatlarıyla yorumlama yolunu denemekle Bortkiewicz'i izlemiştir. Yenidenüretim eşitliklerini

47. Paul Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York Monthly Review Press, 1968). Türkçesi *Kapitalist Gelişme Teorisi*, Kalkedon Yayınları, 2008, İstanbul.

nispî fiyatlar cinsinden formüle etmiş ve hesap birimi biçiminde bir ilâve denkleme yer vermiştir. Emtianın parasal fiyatları, belli bir emek zamanında ve değerine eşit olduğu varsayılan bir fiyatla üretilmiş para meta birimiyle hesaplanmıştır. Bu hipotez, fiyatlar toplamı ve tüm emtia değerleri toplamı arasındaki eşitliğin sürdürülmesi imkânını sağlamaktadır. Bu ise altın üretiminin, III. Departmandaki sermayenin organik bileşiminin (yani değişmeyen ve değişken sermaye harcamaları arasındaki ilişki, c ve v arasındaki ilişki) sermayenin ortalama toplumsal organik bileşimine eşit olduğu ya da bir başka deyişle, para üretiminin nötr kapitalist koşullarda gerçekleşeceğini ifade etmektedir. Ancak, ortalama toplumsal üretim koşullarında üretilen metaya ilişkin sabit bir fiyat standardı bulmaya çalışan ve altının böylesi bir rolü oynayabileceği hipotezini kabul eden kesinlikle Marx değil Ricardo'dur. Bu nedenle, kendine özgü bir üretim türü olarak ele alınan para, üretiminin gerçekleştirildiği koşullar çerçevesinde para olarak tanımlanmalıdır.

İş belirtilen bu çerçevede sürdürüldüğünde, Sweezy, Marx'ın para teorisini ve yenidenüretimin finansal koşullarını uslamlama düzeninin bozulması temelinde sorgulamaya başlamıştır. Marx'ın hipotez çerçevesinde dışarıda tuttuğu ve paranın ve emtianın değerini veri olarak aldığı emtia fiyatları sorununu yenidenüretim sistemlerine dâhil etmiştir. Para bir fiyata sahip hesap birimi olarak ele alınırsa tüm özelliğini kaybeder ve fiyatı sahip olduğu emek değerine eşitse nötr olduğu düşünülebilir. Fiyat sorunu ve yenidenüretim koşullarının birbirine karıştırılması ve para metanın hesap birimi olarak ele alınması, Marx'ın para teorisinin temellerini ortadan kaldırır.

Aksine, finansmana yönelik olarak yapılan incelemenin tümü, bir finansal araç olarak paranın kendine özgü niteliklerini meta olmayan bir çerçevede bünyesinde barındırmakta ve sonuç olarak, teorik alanda finansmana ilişkin parasal sorun bulunmamaktadır. Sanayi kapitalistlerinin bilânçolarının finansal denge-

si sadece parasal toplumsal ilişki ve kapitalist toplumsal ilişki bileşiminin belirtilen oranlarda gerçekleştirilmesini gerektirir. Ancak, bu bileşim, kapitalist yenidenüretime 'özgü' haline geldiğinde, parasal ilişkinin rolünü ortadan kaldırmaz. Basit dolaşımda, genel eşdeğer olarak para özel üreticilerin mübadele ettiği tüm emtiadan farklıdır. Sermaye dolaşımında, 'ücret sisteminin hâkimiyeti ölçüsünde,'[48] 'para sermayenin önemli bir rol oynadığı çok açıktır, zira bu, değişken sermayenin yatırılmış şeklidir'.[49] Bu nedenle, paranın kullanımı, özel iktisadî ajanlar arasındaki toplumsal ilişkiler tarafından belirlenir. Ancak, para, gerçek doğasına uygun olarak varlığı sürdürüp, iddiharın finansal rolüne tanıklık eder.

Kapitalist yenidenüretimin finansmanına ilişkin olarak yapılan bu analizin sonunda, Marx'ın para ve sermayenin, sermaye dolaşımında M-C...P...C'-M' ve toplumsal üretimin yenidenüretiminde C...C' oynadığı rolü nasıl ele aldığı görülebilir. Bu yaklaşım farklı ancak tek bir noktaya yönelen eleştirilere konu olmuştur. Rosa Luxemburg da dâhil olmak üzere kimilerine göre Marx, yatırımın uyarılmasına neden olan gerçek koşulları göz önüne almadan, kapitalistlerin yatırım yapma kapasitelerini çok fazla önemsemiştir. Bunun ötesinde, iddihar, kapitalistlerin yatırım yapma iradesini hâkimiyeti altına aldığından, finansman analizi paraya finansal bir rol biçmiştir. Eşanlı olarak oldukça parasal ve bir o kadar da yetersiz olan birikim teorisi, yatırımın mevcut koşullarına ilişkin bilgiden ziyade mübadelelerin genel dengesi biçiminde statik bir kavrama yönelmeyi beraberinde getirmiştir.

Soyut işleyişine indirgenen sermaye birikiminin kendine ait reel ve finansal koşulları bir araya getirdiği doğrudur; işte o zaman, yatırımın teşviki, toplumsal ürünün belli bir dağılımını ifa-

48. Ibid.

49. *Capital*, II, s. 478.

de eden yatırım kapasitesinin sadece bir yönünü oluşturur. *Analizin bu aşamasında, ne uzun dönem ve ne de çevrimsel sorunlar ortaya çıkar*; ele alınmaya başlandığında ise diğer analizlerle özellikle de çevrimsel finansal dengesizliklerle ilgili olanlarla bağlantılıdır. Her şeyin ötesinde, Marx, paranın rolüne ilişkin eksik ya da aşırı tahminde bulunma gibi bir çifte eleştiriye maruz kalıp çökebilecek parasal bir birikim teorisi ortaya koymamıştır. Sorulacak soru, para ve sermaye dolaşımının bir arada gerçekleştiği *parasal bir ekonomide birikimin finansmanıdır*. Para teorisi üretim teorisiyle birleştirilmediğinden, parasal 'artı değerin gerçekleşmesi' teorisi ya da parasal sermaye birikimi teorisi söz konusu değildir.

Özellikle parasal finansman analizi, yeni unsurları gündeme getiren kredi tartışmasında yer almaktadır. Bu noktaya kadar 'doğal ve ilkel şekliyle' (madenî para ve otofinansman temelinde) ve genel işlevsel yönüyle (çevrimsel başkalaşımları hesaba katmadan) sınırlandırılan finansal bilânço dengesi sorunu daha karmaşık hale gelecektir. Ancak, bu noktadan sonra yapılacak tartışma, buraya kadar analiz edilen tüm parasal ve finansal kavramlara ilişkin bilgileri ve bunların kullanımını bünyesinde barındıracaktır.

II. KREDİ: YAPILAR ve ÇEVRİM

Burada giriş niteliğinde sayılabilecek kimi hususlara değinilmesi gerekmektedir. *Kapital*'in belli paragraflarındaki düzensizlik ne olursa olsun, para teorisine ve kapitalist yenidenüretime ilişkin açıklamalarım, Marx tarafından ortaya konan argüman düzenine sadık kalınarak yapılmıştır. *Parasal kredi teorisini* mantıklı bir biçimde yeniden oluşturmak için, kredi analizi de benzer bir yolla yürütülmelidir. Marx'ın para teorisinin tutarlılığı, Marx tarafından geliştirilen bilimsel soyutlama temelinde ortaya konan *Kapital*'in tutarlılığının delilidir.

Ancak, *Kapital*'in dikkatli bir biçimde okunması, sözüm ona

üstesinden gelinemez bir engel gibi görünmektedir: kredi konusunda yazılanların çok azı Marx tarafından düzeltilmiştir. Engels, *Kapital*'in üçüncü cildine yazdığı önsözde (4 Ekim 1894), söz konusu cildin son kısmının düzeltilmesine ilişkin karşılaştığı zorluklardan söz etmektedir: 'En büyük güçlük, cildin tümünde en karmaşık konunun ortaya konduğu V. Kısımda yaşandı -kredi!'. Engels sözlerine şu şekilde devam etmektedir: 'Burada, -çoğu kez düzensiz bir not yığını, yorumlar ve alıntıların yer aldığı- başlangıç niteliğindeki bir çalışmadan başka elimizde nihaî bir taslak hatta ana çizgileri daha sonra doldurulabilecek bir çerçeve yoktu'.[50]

Engels'in bu belirttikleri, bankacılık düzeni, kredi politikası konusunda ortaya konan polemikler ve ödemeler dengesinin ele alındığı kesimlere ilişkin olarak kısmen doğrudur. Engels'in düzenlemiş olduğu materyaller de dâhil olmak üzere bu koşullarda, Marx'ın bir araya getirmiş olduğu notlara 'Kredi Teorisi' adını vermek ve bunların teorik içeriğini ortaya koymak bir anlam taşıyacak mıdır? *Kapital*'i belki 'okuyabilecek' bir vasıfta olduğunu ilân eden birinin, söz konusu kitabı 'yazma' hakkına sahip olduğundan söz edilebilir mi?

Bununla birlikte, belirtilebilecek birkaç neden çerçevesinde bu sorunun üstesinden gelmek mümkündür. Birincisi, Marx kredi konusunda yazdıklarını düzeltmemişse de, en azından bunları kendisi yazmıştır ve bu konuda yazdıkları, söz konusu alandaki teorik, tarihî ve siyasî bilgisinin boyutlarını göstermektedir. Ancak, her şeyin ötesinde, daha önce ortaya koymuş olduğu tartışmalar çerçevesinde, Marx, *kredi analizine belli bir yer ayırmıştır*. Ele alınan finansal mekanizmalar hâlihazırda ele alınan parasal mekanizmaların basit bir ifadesi olmadığından, bunlardan önce ya da bunlarla eşanlı olarak ele alınamaz. Benzer şekilde, *Kapital*'in III. Cildinde kredinin uygun bir yere konmasına ilişkin

50. Ibid., III, s. 4.

mantıkî düzen, krediyi bu noktaya kadar kullanılan yöntemlerce mantıklı bir biçimde ayrıntılarıyla incelenmesini mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, Marx'ın para teorisi ve kredi analizi arasındaki ilişki konusunda bankacılık sistemi ve ödemeler dengesi biçiminde ortaya koyduğu analizin tamamlanmış bir teoriyi oluşturan parçalardan daha uyarıcı nitelikte olduğu düşünülse de, temel bir nokta yani 'parasal kredi teorisinden' söz edilmesini mümkün kılan belirtilen ilişki aydınlığa kavuşturulabilir.

Marx 'para sistemini', 'kredi sisteminden' ve 'parasal ekonomiyi', 'parasal ekonominin bir şekli'[51] olarak adlandırdığı 'sözüm ona kredi ekonomisinden' ayırmıştır. Ancak, 'Gelişmiş kapitalist üretimde parasal ekonomi sadece kredi ekonomisinin bir temeli olarak ortaya çıkar'.[52] Kredi teorisine ulaşmak için, parasal ve finansal mekanizmalar arasındaki farkı incelememenin önemsiz mi olduğu sorusu sorulabilir. Böyle bir şey söz konusu değildir, parasal kredi teorisi *Kapital*'de oluşturulmuştur. Kredi ve para arasındaki farka rağmen parasal kredi teorisini savunan Marx değildir; aksine, kredi ve para arasındaki fark, Marx'a genel para teorisine krediyi dâhil etmesi imkânını sağlamıştır. *Kapital*'de izlenen yöntem kendini, birbirinden ayrı iki unsurun reddedilmesiyle olumsuzlamaktadır: krediyi ebedî bir parasal özün sadece yüzeysel ifadesi haline getirebilecek pür bir parasal analiz ve krediyi sadece kapitalist ekonomi cinsinden inceleyecek pür bir finansal analiz. Bu analizlerin hiçbiri, para ve sermaye dolaşımının incelenmesinde geliştirilen teorik sonuçları göz önüne almaz. 'Kredi sistemi' kapitalist üretim ve para dolaşımının çocuğudur.

A. KREDİ YAPILARI

Kapital'in üçüncü cildinde Marx, kredi konusuna birkaç kez geri döner. Marx ödünç vermeye ve para sermayeyi ödünç ve-

51. Ibid., II, s. 116.

52. Ibid.

renlere ayırdığı yer, finansman tartışmasında yer alan konu dışı bir ifadede çok açık bir biçimde şöyle belirtilmiştir:

'Emtianın dolaşımı daima iki şeyi gerektirir: dolaşıma sokulan emtia ve benzer bir biçimde dolaşıma sokulan para'.[53] Bu ifade çok açık bir biçimde genel para teorisine atıfta bulunmaktadır.

Toplumsal ürünün yenidenüretiminin 'özel koşulları', emtia dolaşımı normal haliyle gerçekleştiğinde, 'emtia üreticilerinin dolaşıma yatırdığı paranın kendilerine dönmesini sağlayan ... genel kanuna' tabidir. (Bu, yenidenüretimin finansmanına ilişkindir).

> Aklıma gelmişken bunu takip edecek husus, emtia üreticisinin arkasında para sermayesini (kelimenin tam anlamıyla, para şeklinde sermaye değeri) sanayi kapitalistine yatıran finansal kapitalist varsa, işte o zaman söz konusu paranın tam anlamıyla geri döneceği yer finansal kapitalistin cebidir. Bu nedenle, para üç aşağı beş yukarı elden ele geçse de, dolaşımdaki para kütlesi, bankalar v.s. şeklinde yoğunlaşmış ve örgütlenmiş finans kapital departmanına aittir. Bu süreç, sanayi sermayesinin parasal sermayeye dönüşmesini sağlasa da, bu, finansal kapitalistin sermayesine, son analizde, yatırdığı sermayeye para şeklinde sabit bir getiri sağlama biçimidir.

Yenidenüretim sistemi çerçevesinde 'talî' öneme sahip üçüncü nokta, kredi yapılarını analiz etme girişiminin temelini oluşturur.

Marx, burada, para teorisinin *üçüncü aşamasını* yani 'kredi sistemi', hemen hemen yerli yerine oturtma noktasına gelmiştir. Kredinin *dairesel* bir kalıp içinde işlevini yerine getirdiğini belirtmiş ve aynı zamanda da, para, para sermaye ve kredi arasındaki ilişkilerin, burada sanayi ve finansal kapitalistler olarak ikiye ayrılan ve artı değeri paylaşan kapitalist sınıftan oluşan iktisadî ajanlar arasındaki belli ilişkilere dayandığını göstermiştir. Bu nedenle, parasal kredi teorisini oluşturan unsurların büyük bir kıs-

53. Ibid., II, s. 413.

mı, *Kapital*'in üçüncü cildinin beşinci kısmında bir kez daha bir araya getirilmeden önce ele alınmıştır. Aynı şey, yukarıda yer alan paragrafta belirtilen ve üçüncü cildin on dokuzuncu kesiminde tanımlanan *finansal sermaye* fikri için de geçerlidir.

Finansal sermaye, toplam sermayenin bir kısmını oluşturan para sermayedir. Ancak, kapitalist işlemlerin finansmanını sağlayan unsur parasal sermayenin 'otonom bir biçimde' işlev görmesidir: bunun 'kapitalist işlevi, münhasıran, tüm sanayi ve ticarî kapitalist sınıfı için bu işlemleri yerine getirmekten oluşmaktadır'.[54]

Emeğin teknik işbölümü, finansal işlev ve sanayi kapitalistlerinin sorumluluğunu üstlenen kapitalistler arasında gerçekleşir. Para sermayenin, tümüyle olmasa da, sermaye dolaşımındaki rolünü yansıtır. 'Zira para dolaşımıyla ilintili teknik işlemlerin bir kısmının tüccar ve emtia üreticilerinin bizatihi kendileri tarafından yapılması zorunluluğu vardır'.

Finansal sermayenin finansal işlevi, para sermayeden türetilir.[55]

Belli işler çerçevesinde tekilleşmelerinin para ticaretini ortaya çıkardığı çeşitli işlemler, paranın bizatihi kendisinin ve işlevlerinin, para şeklindeki sermayenin benzer biçimde yerine getirmesi gereken farklı amaçlarından doğar.[56] Bu husus, kredinin neden *para ve para sermayeden* sonra tartışılması gerektiğini açıklamaktadır.

Finansal ve sanayi kapitalistleri arasındaki emeğin teknik işbölümü tefecilere, üretimin finansmanını sağlayan parayı merkezileştirme ve yeniden bölüştürme işlevini yükler. Ancak, bu 'finansal aracılar' da kapitalisttir; yani artı değerin paylaşımının bir sonucu olarak kâr elde ettikleri sürece, finansal işlevlerin teknik

54. Ibid., III, s. 315.

55. Ibid., III, s. 322.

56. Ibid., III, s. 317.

performansını üstlenmek kendi çıkarlarınadır. Marx, genel faiz oranının oluşumunu ('ortalama kâr oranı') ve 'emtia değerlerinin üretim fiyatlarına' dönüşümünü inceledikten sonra, *Kapital*'in krediye ayrılan kısmını oluşturan üçüncü cildin beşinci kısmında 'kârın faiz ve işletme kârı arasında bölüşümü' konusu ele almıştır. Belirtilen kısımda, finansal kredi mekanizmasının teknik ve iktisadî yönleri bir araya getirilmiştir.

Üçüncü cildin belirtilen kısmını oluşturan kesimlere ilişkin olarak, burada farklı bir ele alış düzenin yani uyarlamanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Sermaye piyasaları ve kârın sanayi ve finansal sermaye arasındaki bölüşüm yolları analiz edilmeden önce, kredi yapıları konusunda Marx'ın genel yöntemiyle uyumlu olacak bir tartışma öncelikle 'parasal sistemle' ilintili olarak 'kredi sisteminin' ne olduğunu göstermelidir. Gerçekte, Marx tarafından ele alınan parasal kredi teorisinin, finansal yapıları (piyasalar ve kredi kurumları) ve söz konusu yapıları para ve para sermayenin yegâne özelliklerine bağlayan bir yorum çerçevesinde bizi çevrimsel rolünü de içinde barındıran *tekbir kredi kavramına* götüreceğini göreceğiz. Bu kavramın sonuçlarından bir tanesi, finansal sermayenin ortalama kâr oranının *oluşumuna* değil de, hâlihazırda *veri olan* yıllık ortalama kâr oranının bölüşümünde yer aldığıdır; bu sadece kredinin parasal niteliklerinin sistematik bir biçimde tartışılması temelinde anlaşılabilir ve doğrulanabilir.

a. Parasal Kredi Teorisi

1. Marx'ın Yöntemi.

Marx 'kredi sistemini', 'sermayenin üretim üzerinde hâkimiyet kurarak' diğer sistemdeki şeklini 'tümüyle değiştiren ve belli bir biçim veren'[57] kapitalist üretim şekli çerçevesinde incelemiştir. Bu durumda sorun, genelde kredi olmayıp, kredinin belli koşul-

57. Ibid., III, s. 326.

lar altındaki rolüdür. 'Genellikle, modern kredi sisteminde faiz getiren sermaye, kapitalist üretim tarzının koşullarına uydurulmuştur'.[58]

Birkaç vesile çerçevesinde Marx, 'tüccarın sermayesinin yani ticarî sermaye ve faiz getiren sermayenin, tarihî olarak çok önceden bulunduğunu ve kısmen kapitalist üretim şeklinin koşullarını oluşturduğunu' belirtmiştir. 'Faiz getiren sermaye ya da arkaik şekliyle adlandıracak olursak tefeci sermaye, ikiz kardeşi olan tüccar sermayesiyle birlikte kapitalist üretim tarzından çok önce varolan ve toplumun çok farklı iktisadî oluşumlarında rastlanan, Nuh nebiden kalma sermaye şekillerine aittir'.[59]

Böylece, finansal kapitalistin sanayi kapitalisti karşısında tüccar durumunda olmasına benzer bir konumda bulunan ortaçağ tefecisi, her tür sermaye için geçerli olan M-M' formülü çerçevesinde ve artığın *m* faiz olarak değerlendirildiği böylesi bir durumda 'iddihar ettiği parayı kendisinin kullanacağı sermayeye dönüştürür'.[60]

Kredinin, antik ve modern olmak üzere belirtilen iki yöne sahip olması nedeniyle bunun üzerinde çalışmak, tersinden ifade edilmiş olsa da, aynı çözüme sahip paranın yaratmış olduğu benzer yöntemsel sorunu ortaya çıkarır. Marx, paranın kapitalizmdeki rolünü analiz etmeden *önce*, genel para teorisini kurmuştur. Basit dolaşım tartışmasını, bir taraftan, dolaşımın üretimi elinde tuttuğu ve diğer taraftan da, üretim sürecinin dolaşımı kendisine ait safhalardan biri olarak bünyesine kattığı kapitalist üretim tarzı tartışmasından ayırmıştır.[61] Bunun aksine, Marx, kapitalist üretim tarzına tekabül eden ve bu nedenle de, kâğıt para, finansal piyasalar v.s. gibi belli yapılara sahip 'mo-

58. Ibid., III, s. 600.
59. Ibid., III, s. 593.
60. Ibid., III, s. 598.
61. Ibid., III, s. 328.

dern kredi sistemini' incelemeye koyulmuştur.

Yine de faiz getiren sermaye, ticarî üretim kadar eskidir, zira 'mevcudiyeti ... para ve emtianın basit dolaşımı için gerekli olan koşullardan başka koşulların bulunmasını gerektirmez'.[62] Marx bir başka kesimde ilk tarihî incelemesini yaptıktan sonra[63], 'kapitalizm öncesi koşullarla'[64] ilgili notlarında 'tüccar sermayesinden' söz etmesine rağmen modern kapitalizme uygun kredi sisteminin işleyişine ilişkin genel bir teorik ele alış ortaya koymaktadır.

'Kredi sistemi' sadece kapitalizmde analiz edildiği halde, iki durumda izlenen yöntem, para ve kredinin ilkel şekillerinin kapitalist üretim tarzındaki işlevlerinden ayrıştırılmış olması nedeniyle birbirinin aynı ikili niteliğe sahiptir. Kredi teorisi faiz getiren sermayenin gelişmiş halini yani kredi sistemini ele alırken, para teorisinde yapılan analiz parasal sistemin ilkel şeklini ele aldığından, Marx aynı yöntemsel soruna, ilgili sorunun unsurlarını tersine çevirerek ikili bir çözüm getirmiştir.

Kapitalist üretim tarzında kredinin işlevini sadece tüccar sermayenin modern şekli olarak ele alarak anlamak imkânsız olduğundan, söz konusu tersine çevirme işlemine başvurulmaktadır. Tüccar sermayesi kapitalist üretim şekline dâhil edildiğinde ve 'sadece üretken sermayenin bir ajanı olarak işlev gördüğünde', gerçek anlamda bir kırılma meydana gelmektedir.[65] Bu durum, sermaye dolaşımı incelenirken gösterilmiştir. 'Modern kredi sisteminin' kapitalist yenidenüretimin finansmanıyla olan ilişkisi dışında hiçbir anlamı olmadığından, belirtilen sistem yeni üretim tarzının unsurlarından biri haline gelir. Finansal sermayenin geçmişteki şekilleri kapitalist üretim tarzında krediyle ilgili tar-

62. Ibid., III, s. 325.

63. Ibid., s. 189.

64. Karl Marx, *Contribution à la critique de l'économie politique* (Paris: Editions sociales, 1972), s. 181.

65. Ibid., s. 182.

tışmaların başlangıç noktası olamaz. Ancak, faiz getiren sermayenin eski şekillerini inceleyerek işe başlamak imkânsızsa, 'meta sermayeyle para sermayeyi ve daha sonra da ticarî sermayeyle para ticaretiyle uğraşan sermayeyi, özellikle bunlar temelde emtia ve dolayısıyla da, para dolaşımını gerektiren kapitalist üretim tarzına özgü şekiller olduğu halde, kaçınılmaz olarak üretim süreci nedeniyle ortaya çıkan şekiller olarak' görmek hata olur'.[66]

Bu iş, tüm ticarî üretimi, kapitalist üretimle birbirine karıştırmak demektir.[67] Sadece bir üretim finansmanı tekniği olmayan 'kredi sisteminin' yapısı işte bu nedenle ele alınmalıdır. *Finansal sermayenin işlevini kendine özgü bir biçimde yerine getirdiği kapitalist koşulların tüm sistemin meta ve dolayısıyla da, 'parasal temelini' nasıl sürdürdüğünü* görmek gereklidir.

Bu temelin sürdürülmesi, modern kredi sisteminde tefecilik uygulamasının ayakta kalışını açıklamaktadır.

> Tefecilik bu niteliğiyle, varlığını sürdürmesinin yanı sıra gelişmiş kapitalist üretime sahip uluslarda, daha önceki bütün kanunların yerleştirmiş olduğu bağlardan da kurtulmuştur. Faiz getiren sermaye, kişiler ya da sınıflarla olan ilişkisi açısından ya da kapitalist üretim tarzına tekabül eden anlamda borçlanmanın söz konusu olmadığı ve olamayacağı; borçlanmanın, bir tefeci dükkânında kişisel bir gereksinim sonucunda yapılması gibi; parayı çarçur etmek amacıyla müsrif zenginler tarafından borçlanıldığı; ya da üreticinin, küçük bir çiftçi ya da zanaatkâr olması gibi, kapitalist olmayan bir üretici olduğu ve bu yüzden de, doğrudan üretici olarak hâlâ kendi üretim araçlarına sahip olduğu; sonuç olarak da, kapitalist üreticinin bizzat çok küçük ölçekte üretim yapması nedeniyle, üretimi tek başına işi gerçekleştiren üreticilere benzediği durumlarda, tefeci sermayesi şeklini kaybetmez.[68]

66. *Capital*, III, s. 324.

67. Ibid.

68. Ibid., III, s. 600.

Tefeci, kapitalizmde, 'üretimin gözeneklerinde' yaşamını sürdürür. Ancak, yaşamını bu şekilde sürdürmesi sadece Marx'ın kredi sisteminin 'parasal temelinin' olması biçiminde ifade ettiği bir temele sahip olması nedeniyle değildir. Sermaye dolaşımının farklı safhalarına tekabül eden sanayi kapitalisti ve finansal kapitalistin karşılıklı bağımlılıklarında olduğu gibi, 'genel eşdeğer' olarak paranın oynadığı role ve değer kanununa dayanan kredi ve paranın karşılıklı bağımlılıkları, 'parasal sistem' ve 'kredi sistemi' arasındaki farklılıklara dayanır. Kredinin kendine özgü analizinin böylesi kalıntıların tefecilik olarak anlaşılmasını mümkün kılan parasal kredi teorisi olarak yer alması işte bu nedenledir ve çevrimsel değişmeler sürecindeki modern kredi sistemi sapmaları daha sonra ele alınacak alınacaktır.

2. *'Kaydî Para'.*

Marx, Tooke'yi izleyerek ve Ricardo ve 'Nakit Para (Currency) Ekolüne' benzemeyen bir biçimde, konvertibl banknotu paradan (altın ve altını ikâme eden) ayırmıştır. Bununla birlikte, bu kredi araçları genel dolaşım kanunlarına tabi olan bir dolaşım aracıdır: 'Basit emtia dolaşımında (Kapital, I. Cilt, III. Kesim, 2), paranın dolaşım hızını ve ödemeleri veri olarak ele alıp fiilî olarak dolaşan para kütlesinin emtia fiyatları ve işlem miktarı tarafından belirlendiğini hâlihazırda gösterdik'.[69] 'Bu nedenle, sadece işletmelerin gereksinimleri, dolaşan para miktarı üzerinde etkili olur -banknot ve altın'.[70]

Para ve banknot ve banknotun parasal niteliği arasındaki fark biçimdeki ifade edilen iki hususu sırasıyla incelenmek gerekir. Aralarındaki ilişkiyi incelemek, Marx'm *'parasal sistem'* ve *'kredi sistemi'* arasında yapmış olduğu temel ayırımı ve bu ayırımın sadece *parasal kaydî para teorisi* olarak bir anlamının olduğunu

69. Ibid., III, s. 522.

70. Ibid., III, s. 479-480.

görmek demektir. Bu bağlamda, diğerleri arasında Marx'ın fikirlerinin kısmen Ricardo'nun ve kısmen de kredi sistemine ilişkin tanımlamasının büyük bir kısmını aldığı Tooke'nin fikirleriyle aynıdır.

Bankalar tarafından tedavüle çıkarılan kâğıt paranın kaynağı, tüccarlar ve sanayiciler tarafından kullanılan kredi araçlarıdır. Senet ödemeleri, poliçeler, banknot ve çekler kredi sisteminde yer almaktadır -kısaca, ister tüccarlar arasında kullanılmış olsun, isterse de bankalar tarafından monetize edilmiş ve dolaşım aracı olarak kullanılmış olsun *tüm borç yükümlülükleri*. Bununla birlikte, bu tek sistem içinde, 'yenidenüretimle iştigal eden kapitalistlerin birbirlerine sağladıkları ticarî krediler' ve 'oldukça farklı bir unsur olan banka kredilerini'[71] birbirinden ayırmak gereklidir. Ticarî krediler, 'kredi sisteminin temelini oluşturur. Bu, iskontoya maruz kalmaksızın bir tüccardan diğerine geçen ve belli bir tarihte yapılacak ödemeye ilişkin bir borç belgesi olan poliçe ile temsil edilir'.[72] Para, satıcının kredi veren ve alıcının da borçlu durumuna gelmesiyle ödeme aracı olma işlevine sahip olduğunda, 'kredi sisteminin doğal temelini oluşturan'[73] ticarî kredinin kökeni basit dolaşım olur.[74]

'Kaydî para, ödeme aracı olarak doğrudan doğruya paranın işlevinden doğar. Satın alınmış emtia için düzenlenen borç belgeleri, bu borçların başkalarına devredilmesi amacıyla dolaşır. Öte yandan, kredi sisteminin gelişmesi ölçüsünde, ödeme aracı olarak paranın işlevi de büyür'.[75]

Bu nedenle, ticarî kredi, para sistemi ve kredi sisteminin arasındaki sınır üzerindedir. Kredi sistemiyle birleştiğinde, sistem ticarî krediyi, eşanlı olarak paranın nihaî olarak değersizleşmesini ve ye-

71. *Capital* III. s. 331
72. Ibid.
73. Ibid., III, s. 400.
74. Bakınız s. 86-87.
75. *Capital*, I, s. 139.

niden somutlaşmasını temsil eden ve *ödeme aracı olarak paranın işlevinin özü olan tutarsızlıkla karşı karşıya getirir.*[76]

Paranın önemsizleşmesi, paranın emtia fiyatlarını sabitleyen değer ölçüsü ve dolayısıyla da, borçlunun yükümlülüğünün ölçüsü olarak ortaya çıktığında kendisini, kredi verenler ve borçlular arasında eşanlı emtia mübadelesinin ve 'kanunî olarak yapılan özel anlaşmaların' ikâmesi biçiminde gösterir; burada borçların yargısal ve akde dayalı niteliği, paranın iktisadî işleviyle içinden çıkılamayacak bir biçimde birbirine bağlanmıştır. Ödemeler dengesi söz konusu oluğunda, para kendini, tüccarların ve üreticilerin hesaplarının tüm finansal işlemlerin birbirini tümüyle ortadan kaldıran bir denge içinde olduğu pür bir ticarî kredi sistemi varmış gibi göstermez.

'Örneğin, eğirici A, pamuk komisyoncusu B'ye ve bu da ithalâtçı C'ye bir senet ödemek zorundadır. Şimdi, çoğu zaman olduğu gibi C aynı zamanda iplik ihraç ediyorsa, A'dan bir poliçe karşılığında iplik alabilir ve eğirici A, komisyoncu B'ye, komisyoncunun C'den ödeme olarak aldığı kendi senediyle ödemede bulunabilir. Aradaki farkın, olsa olsa, para olarak ödenmesi gerekecektir.'[77]

İşlem silsilesi, tümüyle tasfiye edilmiş bir biçimde sonlanmışsa, -parasal emtia fiyatları başlangıçta bir kez sabitlendiğinde- paranın ne bir ödeme aracı ve ne de para olarak bir tutarsızlığı söz konusu olacaktır. Ancak, Marx, ticarî kredinin sınırlarını hemen ortaya koymaktadır[78] ve dolayısıyla da, *kredi sisteminde 'hazır nakit' ihtiyacı şeklinde bir para talebine yeniden yer vermektedir.* Devre, gerçekte, asla tümüyle kapanmaz ve dolayısıyla, 'bu kredi sistemi, nakit ödemeler zorunluluğunu ortadan kaldırmaz. Her şeyden önce, giderlerin büyük bir kısmının, örneğin ücret-

76. Ibid., I, s. 137-138.

77. Ibid., III, s. 479.

78. Ibid., III, s. 480.

lerin, vergilerin, v.s. daima nakit olarak ödenmesi gerekir. Ayrıca, C'den nakit ödeme yerine poliçe alan kapitalist B, bu poliçenin vadesi gelmeden önce, D'ye vadesi dolmuş olan kendi poliçesini ödemek zorunda da olabilir ve bu durumda elinde nakit parası olması gerekir. Yukarıda da varsayıldığı gibi, tam bir yenidenüretim devresi yani pamuk ekicisinden pamuk iplikçisine ve geriye doğru dönen devre ancak bir istisna olabilir; bu devre, birçok noktada sürekli kesintiye uğrayacaktır'.[79]

Üretim dalları arasındaki farklılık nedeniyle kapitalistler arasındaki ilişkilerin toplamı sıfır dengeli bir borç devresi oluşturmaz. 'Örneğin, eğiricinin, dokumacıdan alacağı, kömür tüccarının makine yapımcısından olan alacağıyla tasfiye edilemez. İplikçinin kendi işinde, makine yapımcısından herhangi bir karşı alacağı olamaz, zira işinin ürünü olan iplik hiçbir zaman makine yapımcısının yenidenüretim sürecine bir unsur olarak giremez. Bu nedenle, bu gibi alacaklar parayla tasfiyesi edilmelidir.'[80]

Yükümlülüklerin vadesinin ve emtianın satılabilme ihtimâlinin ve fiyatına ilişkin dalgalanmaların da hesaba katılması gereklidir; bunlar aynı zamanda elde nakit tutma ihtiyacını ortaya çıkarır. Ticarî kredi devresi nakit kullanılmadan asla kapanmaz. Açık gerçekleşir ve para, işlemlerin oluşmasında genel eşdeğer olarak yeniden ortaya çıkar; ödeme aracı olma işlevi şimdi nakit varlığını yani paranın yeniden vücut bulmasını gerekli hale getirir.

Altın ödeme aracı olarak kullanılıyorsa, para da işlevine uygun maddî bir şekil olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda, tamamlamış olduğu kredi işlemini ortadan kaldırır. Ancak, kredi sistemi çerçevesinde, 'ister madenî ve isterde de devletin çıkardığı para kâğıt olsun, para dolaşımına değil de, daha ziyade poliçe dolaşımına dayanan'[81] banknot altının yerini alır.

79. Ibid.

80. Ibid.

81. Ibid., III, s. 401.

'Banknot, banker üzerine çekilmiş, her an hamiline ödenebilen ve banker tarafından özel çekme yerine verilen bir çekme unsurundan başkaca bir şey değildir. Bu son kredi şekli, bu konuya işin yabancısı olan bir kimse açısından özellikle önemli ve çarpıcıdır, zira öncelikle, kaydî paranın bu şekli, sadece ticarî dolaşımın sınırlarını aşarak genel bir dolaşıma girer ve para olarak işlevini yerine getirir...'[82]

O zaman, sorun, temeli borçların dolaşımı yani *para dışı dolaşım* olan bu 'kaydî paranın' *parasal niteliklerinin* nasıl tanımlanacağını bilmektir.

Marx'a göre, bu, kaydî paranın kredi sisteminin bir kısmını oluşturması ve altından farklı olması yani parasal dolaşımın genel kanunlarına uygun davrandığı ve dolayısıyla da, 'para' haline gelmesi nedeniyledir. Kaydî para altınla birbirine karıştırılırsa, bankaların çıkardığı banknotların miktarı, dolaşım gereksinimi karşılayacak altın miktarına bağlı olacaktır. Bu, veri altın miktarını, Ricardo'nun kavramı uyarınca, hiçbir ayırıma tabi olmadan parasal sistem ve kredi sistemi de dâhil olmak üzere tüm ödeme sisteminin temel taşı haline getirir. *Bununla uyumlu olacak bir biçimde, kaydî para ve altın arasında ayırım yapmak, altını parasal dolaşım kanunlarından uzaklaştırmaz; aksine*, Marx'ın niceliksel olmayan bakış açısından, *söz konusu kanunların konusu içine sokar*. Dolaşım aracının hareketi iktisadî ajanların ihtiyaçlarına yani söz konusu iktisadî ajanların para talebine bağlıdır. Bankerler, para miktarının etkin dolaşımını zorlama konusunda, talebin söz konusu para miktarı üzerinde az ya da çok sahip olduğu etki çerçevesinde, altın üreticilerinden daha fazla bir zorlama gücüne sahip değildir. Yaratılan ya da çıkarılan para miktarı ve etkin dolaşım için gerekli para miktarı arasındaki fark her zaman iddihara ya da iddiharın çözülmesine tekabül eder.

İşte bu durumda, kredi sisteminde zımnî olarak yer alan 'kay-

82. Ibid., III, s. 403.

dî para' kaçınılmaz olarak altının parasal niteliklerine benzer parasal niteliklere sahiptir; kaydî para sadece dolaşım aracı olmayıp aynı zamanda iddihar aracıdır. Bu noktada Marx, ona göre, parayı oluşturulan parasal niteliklerin soyut bir biçimde nasıl analiz edileceğini bilmeyen[83] ve 'ödeme aracı'[84] talebi olarak banknot talebinin önemini doğru bir biçimde anlamamış olan Tooke ve Fullarton'dan uzaklaşmaktadır.

Bununla birlikte, değerlerin ölçüsü olan paranın ilk işlevi, doğrudan doğruya kaydî para tarafından saptanamaz. Bu anlamda, 'kaydî para' sadece 'kendi nominal değeri tutarındaki fiilî paranın mutlak olarak yerini aldığı ölçüde paradır'.[85] Bu nedenle, 'Banknot dolaşımı, Bank of England'ın istediğinden bağımsız olduğu gibi, bu banknotların altına çevrilebileceğini garanti eden bankanın kasalarındaki altın rezervlerinin durumundan da bağımsızdır'.[86] Bu aynı zamanda, daha sonra da göreceğimiz gibi, Marx'ın, banknot dolaşımını altın rezervinin büyüklüğüyle ilintili olarak sınırlayan Ricardo'nun ilham aldığı para politikasını eleştirmesinin nedenidir. Bu koşullarda, konvertibilite ilkesini sürdürmenin önemi nedir? Marx açısından bu durum sadece parasal fiyatların belirlenmesinin aslen değer ölçüsü olarak para metanın işlevine dayanmasıdır. Ancak, parasal fiyatların daha önceki belirlenişi, ortalama kâr oranını hesaba katan nispî emtia fiyatlarının oluşumunu ve nispî fiyatların ve genel fiyat düzeyinin çevrimsel değişimlerini içermemektedir. Genel eşdeğerin kaynağı bir kez ortaya konduğunda, Marx'a göre fiyatlar sorunu parasal bir sorun değildir.[87] Konvertibilite ilkesine sadık kalınması, değer ölçüsü olarak paranın ilkel rolünün sürdürülmesini sağlar. Ancak, bir kredi krizi dışında, söz konusu ilke, kapita-

83. *Critique*, s. 185 ve devamı.

84. *Capital*, III, s. 458.

85. Ibid.

86. Ibid., III, s. 425.

87. Bakınız s. 25-26.

lizmde fiyatlarda iktisadî olarak meydana gelen önemli değişmelerin (varsayıldığı gibi) altının değerindeki değişmelere değil de, aksine bizzat tüm para dolaşımının fiyatlara dayanması nedeniyle *geçerli değildir*. Bu nedenlerle, Marx'ın para teorisini, H. Denis'in 1820 ilâ 1914 yılları arasındaki fiyat hareketlerinin altın fiyatlarındaki değişmelere bağlayarak gösterdiği para üzerine yazmış olduğu kitabında da ifade etmiş olduğu gibi[88] savunmak bana saçma gelmektedir. Bu yöntem, *Kapital*'de, parasal fiyatların ilk olarak belirlenişi ve kapitalist sistemde söz konusu fiyat değişmelerinin belirlenişi arasında ele alınan tüm ara evreleri göz önüne almamaktadır. Üretim maliyetleri teorisinin Paranın Miktar Teorisi'nin bir unsuru haline getirilmesi tavsiyesinde bulunan Wicksell'i izlenmesi[89] dolaylı olarak Ricardo'nun düşüncelerine giden yolu açacağından, iş anlaşılmaz ve tehlikeli hale gelecektir.

Marx'a göre, prensipte konvertibl olan 'kaydî para', başlangıçta parasal olmayan bir unsur olarak ortaya çıksa da, son analizde paranın tüm niteliklerine sahiptir. Kredi sisteminin ikâme niteliğindeki parasal sistemi temel alıp sürdürmesi işte bu nedenledir. Kapitalist üretim tarzının kendine özgü finansal koşullarını kendilerine uyarlayan emtia dolaşımının kanunları, kaçınılmaz olarak geçerliliğini sürdürür. Emtia üretimi söz konusu olduğunda, para dolaşımı da vardır; kredi, paranın yerini alırsa, bu, bir kriz döneminde acımasız bir biçimde kendini gösterecek parasal niteliklere sahip olması nedeniyledir. Marx'ın para teorisine yönelik yapılan eleştirinin belirttiklerinin[90] aksine, emtia üretimi olduğu gibi kalırsa, iyi plânlanmış üretim bile, kredinin parayı tümüyle saf dışı bırakmasına izin vermeyebilir; kredi dolaşım araçları, ister istemez para niteliğini alır.

Buraya gelinceye kadar, parasal kredi teorisi çerçevesinde in-

88. H. Denis, op. cit., s. 129-144.

89. *In Lectures on Political Economy*, op. cit., vol. 1, s. 149.

90. Fan Hung, *in The Review of Economic Studies*, vol. 7, No. 1, Oct. 1939.

celenen borçların bankalar tarafından monetizasyonu bankaların bilânçolarında, ticarî ödünçler ve banknottan oluşan yükümlülüklerin yer aldığı varlık listeleri haline gelir. Ancak, bankalar teknik gereksinimler çerçevesinde para çıkaran kesim olmalarının yanı sıra aynı zamanda da para ticareti yapan ve bu amaca yönelik olarak ödünç verilebilir sermayeye sahip kapitalist kurumlardır. Bu şimdi incelenmesi gereken ve Marx'ın sözleriyle 'kredi sisteminin diğer yönüdür'.[91] Ancak, işin iki yönü birbirine bağlanmıştır; kendisine ait para teorisi Marx'ı genel bir kredi kavramına yönlendirmiştir. Sermaye piyasalarının uyumu, tek bir faiz oranı, finansal devrelerin tamamlayıcı niteliği: bugün, toplam sermaye arz ve talebi konusunda yapılacak çalışmalarda, örneğin, Fransız Millî Hesapları tarafından kullanılan tüm bu kavramlar, *Kapital*'in üçüncü cildinde yer almaktadır. Ancak, Marx' göre, genel bir finansal sistem mantıken parasal kredi temeline dayandığından, yarattığı yıkımdan kendisini sürekli olarak yeniden yapılandırması çerçevesinde eşanlı olarak hem sağlamlaştırır ve hem de kırılgan hale getirir. Kredi yapılarının incelenmesinde de görüleceği gibi, işin bu iki yönü, çevrim tartışmaları sırasında kendini tam anlamıyla belirginleştirecektir.

b. Genel Kredi Kavramı

'Parasal kredi teorisinin' anlamı, Marx tarafından sistematik olarak geliştirilmemiştir. *Kapital*'in II. Cildinde bu konuya ilişkin malzemenin bağlantısını abartmamak amacıyla, para teorisinden elde edilen genel kredi 'kavramından' söz etmeyi tercih ediyorum.

1. Sermaye Piyasalarının ve Faiz Oranının Uyumu

Belli paragraflarda Marx, uzun vadeli ödünçlerin gerçekleştirildiği finansal piyasalar ve banka kredilerinin verildiği parasal

91. *Capital*, III, s. 402.

piyasası ayırımını yaparak, sermaye piyasalarının farklı yönlerini ele almıştır.[92] Ancak, analizinde bu farklılıkları, arzın esas olarak bankalar da dâhil olmak üzere finansal kapitalistlerden sağlandığı parasal kaynak piyasasına ilişkin temel bir uyuma indirgemektedir; belli bir fiyattan yani faiz oranından sanayi kapitalistlerinin para talebini karşılarlar. Kapitalist sınıfın bölünmesini ifade eden söz konusu finansal mekanizma, emtia ve para, üretken sermaye ve para sermaye, sanayi sermayesi ve finansal sermaye arasında hâlihazırda incelemiş olduğumuz ilişkilerin bir sonucudur. Arz edilen meta ve paraya dayandırılmıştır ve Marx'm modern kredi örgütlenmesini nitelendirmek üzere kullandığı 'sistem' kelimesini kullanmasına vurgu yapmaktadır.

Görmüş olduğumuz gibi finansal sermaye, finansal işlemlere ayrılan para sermayedir; tarihî olarak, altın ve döviz ticareti nedeniyle ortaya çıkmıştır.[93] Kredi sisteminin oluşmasından önce, 'meta dolaşımının bir safhası olan para dolaşımının bizatihi kendisi, para ticareti olarak kabul edilir. Para ticaretinin sağladığı tek şey, sadece yoğunlaştığı, kısalttığı ve basitleştirdiği para dolaşımının teknik işlemlerini geliştirmektir'.[94]

Modern kredi benzer teknik işlemleri yerine getirmektedir. Dolaşım maliyetlerini ve emtia ve sermaye dolaşımının 'aşamalarını hızlandırmaktadır'.[95] Ancak, teknik rolünü sadece borçları monetize etme ya da uzun dönemli borçlanma ihtiyacında olan kapitalistlerin talebini karşılamak için gereksinim duyulan parasal kaynakların yoğunlaşmasına dayanan sistem çerçevesinde yerine getirir. Marx esas olarak şunu incelemiştir:

> piyasadaki para sermaye ... genelde kullanılabilir ödünç verilebilir sermayedir.

92. *Kapital*'in III. Cildinde yer alan ve Marx'ın kaydî para ve anonim şirketleri ele aldığı 'Kapitalist Sistemde Kredinin Rolü' adlı kesime bakınız.

93. Capital, III, s. 317-318.

94. Ibid., III, s. 321.

95. Ibid., III, s. 436.

> Para piyasasında sadece borç verenlerle, borçlananlar karşı karşıya gelirler. Meta aynı şekle sahiptir -para. ... Bunun ötesinde, büyük ölçekli sanayinin gelişmesiyle birlikte, para sermayenin, piyasada bulunduğu sürece, piyasadaki sermayenin şu ya da bu kadarına sahip olmayan herhangi bir kapitalist tarafından temsil edilememekle birlikte, fiilî üretimden oldukça uzak durumda olan bankerlerin kontrol ettiği yoğunlaşmış, örgütlenmiş topluluğunun yani toplumsal sermayenin temsilcilerinin denetimi altına girdiği varsayılır. Böylece talep açısından, ödünç verilebilir sermayenin bir bütün olarak karşılaştığı düzenleme, arz alanında bir büyüklük olarak ortaya çıkan şey ödünç verilebilir sermayedir.[96]

Bu nedenle, sermaye piyasalarının uyumu; arz ve talebi bir araya getiren meta şekline, söz konusu arz ve talebin ajanlarının işlevine ve son olarak da, bir aracı olarak, 'sanayi kapitalistlerinin ve ticarî kapitalistlerin önünü tüm ödünç verenlerin temsilcileri olarak kesen' bankerlerin merkezileştirme rolüne bağlıdır ... Bir banka, bir taraftan, borç verenlerin, para sermayenin merkezileşmesini, diğer taraftan da, borçlananların merkezileşmesini temsil eder'[97]

'Odak noktası, sözüm ona millî bankalar ve büyük para tüccarları ve bunları çevreleyen tefecilerden oluşan kredi sistemi, sayıları finansörler ve borsa komisyoncularıyla artan' kapitalistlerin bir kısmının sahip olduğu fonların 'muazzam bir biçimde merkezileşmesini beraberinde getirmektedir'.[98] Kredi sisteminin bütününü oluşturan tüm bu unsurlar veri olduğunda, krediler ve ödünç türleri arasındaki kısa ya da uzun dönem farklılıkları, parasal kaynaklar piyasasındaki uyumla karşılaştırıldığında aslî önemini yitirir ve talî derecede önem taşımaya başlar.

---

96. Ibid., III, s. 368.

97. Ibid., III, s. 462.

98. Ibid., III, s. 544-545.

Ancak, kredi sisteminin bu uyumu, kapitalistlerin, Marx'ın 'parazitler' ve 'saygıdeğer eşkıyalar' ve sanayi kapitalistleri olarak nitelendirdiği[99] finansal kapitalistler olarak bölünmesine dayanmaktadır. Ödünç verenlerin 'aktif kapitalistlerin' kârlarından indirdikleri büyüklük olan faiz oranının mevcudiyetinin nedeni de budur; bankaların kârları, borçlandıkları ve ödünç verdikleri faiz oranı arasındaki farktır.[100] Genelde, Marx, parasal oranlar ve finansal piyasalardaki oranlar arasındaki farkları hesaba katmadan, faiz oranlarından tek bir kategori olarak söz etmektedir.[101] Fan Hung'un yaptığı gibi[102], Marx, daha sonra da Keynes, bundan, 'belirlenmesi ... özellikle parasal bir sorun' olan bir parasal oran niteliğindeki faizi çıkarmanın çok ileri gitmek olduğunu düşünmektedir. Bununla birlikte, paranın emtiadan, para sermayenin üretken sermayeden -ve finansal kapitalistin sanayi kapitalistinden- farklı olması gibi, *Kapital*'de faiz oranı kategorisinin esas olarak 'reel sermayeden' farklı olan parasal kaynaklar arz ve talebinin analizine dayandığı doğrudur. Bu anlamda, Fan Hung gibi, *Kapital*'de parasal faiz oranı teorisinin yer aldığından söz edilebilir.

Kredi *sistemi* kavramı gibi, *faiz oranı kategorisi*, finansal kapitalistler ve sanayi kapitalistleri arasındaki ilişkinin analizini ifade eder. Kredinin, sanayi sermayesinin birikimine yönelik olarak gerçekleştirilen bir yardım olduğu açıkça ortadadır. Her bir kapitalistin otofinansman aracılığıyla kullanabileceği para sermayeye sahip olmasının sınırları aşılır, 'teşekkürler kredi'.[103] Aynı şey, toplumsal birikimin parasal sınırları için de geçerlidir: 'Bu aynı zamanda kapitalist üretimin bugünkü hacmiyle, kredi sis-

99. Ibid., III, s. 545.

100. Ibid., III, s. 402-403.

101. Tümüyle farklı bir yorum H. Denis'in "Trois théories de l'intérêt du capital," Revue économique, 1950 künyeli makalesine bakınız.

102. Belirtilen makale. Fan Hung belli rezervler koymuştur.

103. *Capital*, II, s. 357.

temi olmaksızın (yalnız bu açıdan ele alınsa bile) yani yalnızca madenî paranın dolaşımıyla mümkün olup olmayacağı saçma sorusunu da ortadan kaldırır. Durumun bu olmadığı açıkça ortadadır. Böyle olsaydı, değerli madenlerin üretim hacmi konusunda engellerle karşılaşılırdı'.[104]

Bunun ötesinde, sermayenin hareketliliğinin artırılmasıyla kredi, farklı sanayi dallarındaki kâr oranının eşitlenmesini kolaylaştırır.[105] Böylelikle, sanayi kapitalistleri bir kredi sistemine ihtiyaç duyup, söz konusu sistemin bulunmasından yararlanmak ister -elde ettikleri kârların bir kısmını finansal kapitalistleri ödüllendirmek koşuluyla.

(Bir başka yerde belirlenen) ortalama kârın, faiz ve girişimci kârına ayrılması, sadece parasal kaynaklar piyasasındaki arz ve talep koşullarına bağlıdır; bu nedenle, rekabet ya da ödünç verenler ve borçlananlar arasındaki güç dengesi 'piyasa faiz oranını'[106] belirler. Sanayi çevrimleri boyunca ortalama oranlar ve 'uzun dönemli sermaye ödünçlerini gerektiren yatırımlara ilişkin faiz oranı' hesap edilebilirse, sürekli olarak dalgalanan faiz oranından farklı bir oran olan 'ortalama faiz oranını da' hesap etmek mümkündür.[107] Ancak, ortalama oranın belirlenmesi de tam anlamıyla ampirik temellerde gerçekleşir: 'Ortada, ortalama rekabet koşullarının yani ödünç verenler ve borçlananlar arasındaki dengesinin, ödünç verene sahip olduğu sermayeye karşılık olarak yüzde 3, 4, 5, v.s. gibi bir faiz ya da gayrîsafi kârın belli bir oranını sağlamasına ilişkin iyi bir neden bulunmamaktadır ...'[108]

'İş sadece gayrîsafi kârın farklı başlıklar altında sermayeye sahip olan iki kişi arasındaki bölüştürülmesi olduğundan'[109], 'reka-

104. *Capital*, II, s. 346.
105. Ibid., III, s. 435.
106. Ibid., III, s. 370.
107. Ibid., III, s. 362.
108. Ibid., III, s. 363.
109. Ibid., III, s. 364.

betin sağlamış olduğunun dışında"[110] faiz ve girişimci kârı arasındaki ayırıma ilişkin genel bir kanun bulunmamaktadır. O zaman bu ayırımın tek önkoşulu, faiz oranının sıfır ve ortalama kâr oranına eşit olmaması ya da söz konusu oranı aşmamasıdır. Faiz oranının bu şartlı niteliği, sermaye piyasasının kendine özgü niteliğe bağlanmıştır.

Parasal kaynaklar emtia gibi satılmaz; eşdeğerlerin eşanlı mübadelesi söz konusu değildir. 'Sıradan bir emtia mübadelesinde parayı daima satın alan getirir; ancak, söz konusu para ödünç verme işleminde satıcı tarafından sağlanır. Belli bir süreliğine parayı veren odur ve sermayeyi alan ise söz konusu sermayeyi bir meta olarak alan kişidir. Ancak, böyle bir şey, para sadece sermaye olarak iş gördüğü ve dolayısıyla, yatırıldığı sürece mümkündür'.[111]

Faiz, sermayenin fiyatı değildir. Üreticilere ödünç olarak verilen para sermayenin kullanılmasıyla üretilen değere bağlı olduğundan, sermayenin özünde bulunan değeri göstermez. Sadece yatırımcıların kaynaklarının yetersizliğini yansıttığından, sermayenin toplumsal kıtlığını da ifade etmez. Marx, bu noktaya kadar faize ilişkin olarak yapmış olduğu bu indirgemede hesaba katmamış olduğu risk, hesaplamalar ve ödünç verenler ve borçlananların beklentileri gibi faiz oranına özel bir önem verebilecek her şeyi kârın basit bir biçimde sapan kısmı olarak ele almaya girişmiştir.

Bununla birlikte, kârın 'niceliksel' ayırımı 'niteliksel' ayırıma dönüşürse, bunun nedeni, 'para kapitalisti ve sanayi kapitalistinin gerçekten birbirlerinin karşısına sadece kanunî yönden farklı kişiler olarak değil, yenidenüretim sürecinde tümüyle farklı roller oynayan kişiler ya da ellerinde aynı sermayenin gerçekten iki yönlü ve tamamen farklı hareket sergilediği kişiler olarak çıktıkları varsayımıdır. Bundan biri sadece ödünç vermektedir; di-

110. Ibid., III, s. 356.

111. Ibid., III, s. 352-353.

ğeri ise bunu etkin olarak kullanmaktadır'[112] biçiminde ifade edilmektedir.

Ödünç verilen sermaye, söz konusu sermayeyi borçlanıp üretken alanda kullananın ellerinde 'gerçek' bir para olmasına rağmen üretimin finansmanına katılan ödünç veren açısından para üzerinde sahip olduğu bir hak niteliğindedir.[113] Kârın bölüşümü açısından bir antagonizm olarak ortaya çıkan husus, üretken sermaye ve para sermaye arasındaki işlevsel farka tekabül etmektedir: para sermayenin bizzat kendisi üretken olmayan bir nitelikte olsa da, sermaye dolaşımında vazgeçilmez bir bağ olma özelliğini taşımaktadır. Faiz kategorisi eşanlı olarak otofinansman ve kredi ve tüm finansman ve üretim arasındaki farkı yansıtır. Marx'ın finansörleri hiç acımadan Saint-Simonyen bir tarzda 'parazitler' olarak tanımlaması, kendisine ait para teorisi ve para sermayenin rolüyle açıklanmaktadır.

Genel sermaye piyasası kavramının ne açıdan ve nasıl ortaya konduğunu görmek mümkündür. Bu birleştirme, Millî Hesaplarda tanımlandığı gibi, bugün finansmanın işlevinin kabaca taslağının çizilmesi olarak düşünülebilir. Ancak, bunun diğer yönü, ödünç verenlerin ve borçlananların kararları üzerinde hesaplamaların ve beklentilerin etkilerinin incelenmesindeki başarısızlıktır. Bu, daha sonra tanımlanacak olan, spekülâsyon kavramına statik bir nitelik kazandırır.

En ilginç olanı, eksikliğine rağmen bankaların rolüne ilişkin analizdir. Zira söz konusu analiz para sorununu, finansmana yeni bir yol bulma çerçevesinde işin içine sokmaktadır. Sonuç olarak, kredi sisteminin birleştirilmesi oldukça farklı bir biçimde ele alınmaktadır.

2. Finansal Devrelerin Başlangıcı. Bankalar

Kredi sisteminin, çeşitli kredi türlerine tekabül eden (ticarî, fi-

112. Ibid., III, s. 372.

113. Ibid., III, s. 509-510.

nansal, parasal) sayısız dalı bulunmaktadır. Bunların hepsi de, parasal kaynakların arz edilmesi hususunda birbirileriyle rekabet eder. Bununla birlikte, sistemin farklı dallarının birbirilerini tamamlama biçimlerini analiz etmek gereklidir. Farklılıklarını sürdürürken, söz konusu dalların dolaşım tarzları ortak niteliklere sahip olduğundan, kredi şekilleri birbirileriyle rekabet ve kısmen de birbirlerini ikâme etmektedir. Bunun bir nedeni, kredilerin çoğunun 'bir devre içinde' dolaşıyor olmasıdır, söz konusu kredilerin yaratılması ise yapılan geri ödemeler yoluyla iptal edilmelerini ifade etmektedir. Bir diğer nedeni ise bu kredilerin sermaye piyasalarında devredilebilmeleri ölçüsünde işleyen belli dolaşım şeklini kırabilme eğiliminde olmasıdır. Bu nedenle, kaydî para söz konusu olduğunda, ticarî borçların yaratılmasının söz konusu borçların tasfiyesini ifade etmesi gibi, 'paranın piyasaya sürülmesini yöneten koşullar da aynı zamanda bu sürümün geriye dönüşünü etkiler'.[114] Bununla birlikte, sürekli olarak yeni devreler oluşturulur; bu devreler, finansal sistemin kendi özüyle beslenip büyüme eğilimine girmesiyle, emtia haline gelen borçların satışı ve satın alınmasıyla arapsaçına döner. Devrelerin tamamlayıcı doğasının bu iki yönü, banka kredi sisteminin işleyişinde ortaya çıkar. Daha sonra bankalar, belli bir devrenin işleyişini sigortalayan finansal aracılar ve kendi içine hapsetme ve işlevsel niteliğini kaybetme eğilimine sahip bir bankacılık sistemi mekanizması halini alır. Genel olarak: 'Ödünç verilen sermaye, dolaşan sermayeyse, bu da yine dolaşan sermayeye özgü bir biçimde geri döner. ... Ancak, ödünç verilen sermaye söz konusu olduğunda, bunun geriye dönüşü, geri ödeme *biçimini* alır, zira bu sermayenin bir başkasına aktarılması borç biçimindedir'.[115]

Bu nedenle, kredi işlemlerinin dolaşımının temeli, üretken ka-

114. *Critique*, s. 102.

115. *Capital*, III, s. 344.

pitalistlerin fon ihtiyacı ve gelirinde yani sermaye dolaşımında M ... M' aranmalıdır. Marx, farklı kavramlar arasında oluşturduğu düzen konusunda haklılığını sürdürmektedir; sermaye ve para sermaye çevrimi yani ödünç verilen sermaye ve bankacılık devresi, işlemler zincirinde birbiri ardına kurulan bağlardır.

Merkezileştirme rolü nedeniyle, bankaların elinde kullanabilecekleri hatırı sayılır ödünç verilebilir sermaye kütlesi bulunmaktadır: sanayi kapitalistlerinin döner ve rezerv fonları, finansal kapitalistlerin mevduatları, likit tasarruflar ve tüm toplumsal sınıfların geçici olarak kullanmadıkları para.[116] Bu nedenle, banka kredileri, bankalar tarafından merkezileştirilmiş parasal kaynakların toplumsal arzı biçiminde sağlam bir temele sahiptir. Gerçekte, 'kredi sistemi gelişmiş ülkelerde, ödünç verilmeye hazır bütün para sermayenin bankalarda ve faizcilerde mevduat biçiminde bulunduğunu kabul edebiliriz'.[117] Fonların bankacılık sistemi tarafından söz konusu merkezileşmesi, sadece sistemin dolaşım özelliğine sahip olması nedeniyle sürer.

Kendisinin sonlanmasını yani borçların ve bilânço ödenmelerinin dengelenmesiyle tasfiye edilmesini ifade eden unsur ticarî kredi devresi olduğundan, borçları monetize etmek üzere çıkarılan banknotların çıkaran bankaya döndüren bir bankacılık sistemi bulunmaktadır. Bu banknotlar öncelikle ödeme aracı, borçlananların borcunun iptal edilmesi biçiminde geri döner. Bu, Marx'tan önce, Tooke ve Fullarton'un analiz ettiği 'geri dönüştür'. Banknotlar yine de bankalara mevduat olarak geri döner, dolayısıyla, devrenin sonlanması söz konusu devrenin tasfiyesi değil, belirsiz bir biçimde devam etmesidir. Kısaca, bankacılık devresi mekanizması, kapitalistlerin bir kesimi tarafından kullanılan yeni altın madeninin iddiharının bir ikâmesi olmaktadır.[118] Altın üreticilerinin kapitalistlere sürekli olarak madenî

116. Ibid., III, s. 403.

117. Ibid., III, s. 499.

118. Bakınız s. 66-67.

para sağlamaları gibi, bankacılık sistemi de sonsuza kadar bir bütün olarak sanayi kapitalistlerinin kreditörü olmaya devam eder. Bundan başka, normal bir dönemde, merkezileşmiş mevduatlar toplamı varlığını, kaydî parayı yatırımcıların iddiharı çözerek rezerv fonları oluşturan kapitalistlerin iddiharını dengelemesine benzer bir biçimde dengeleyerek, istikrarlı bir biçimde sürdürür.[119] 'Yapılan anlaşma çerçevesinde mevduat belli bir süreliğine bağlanmadıkça daima mevduat sahibinin tasarrufundadır. Bunlar sürekli dalgalanır. Ancak, bir mevduat sahibi mevduatından para çekerken bir diğeri yatırır, dolayısıyla da, genel mevduat toplamı ortalaması normal iş dönemlerinde çok az dalgalanır'.[120]

Bu iki sürecin sonucu, çıkarılan banknot hesabı ve mevduatların ve geri çekmelerin dengelenmesi, bankacılık devresinin kendisini, kendisine ait finansal tabanı sürekli olarak yeniden oluşturarak sonsuza kadar kapatabilmesi ve yenidenüretebilmesidir. O zaman, çeşitli finansal devrelerin çeşitli finansal işlevi bu devrelerin biriyle yani bankla kredileri işlevleriyle ortaya konabilir. Bunun dolaşım şekli ve yenidenüretim tavrı, çoğu kredi işlemlerine benzemektedir.

'Gerçekte ticarî kredi temelinde, bir kimse bir başka kimseye yenidenüretim süreci için gerekli parayı ödünç olarak verir. Ancak, bu, şimdi şu şekli almaktadır: parayı bir grup üretken vasfı olan kapitalistten borç alan bir banker, bu parayı üretken vasfı olan bir başka grup kapitaliste borç olarak vermektedir'.[121]

Banker burada sadece bir başka diğer sanayi kapitalistiyle, 'borçlu'[122], ilintili olarak bir sanayi kapitalistinin, 'ilk ödünç verenin'[122], yerini alan 'finansal aracı'[122] rolünü oynamaktadır; bankerin faaliyetlerinin temeli, sanayi kapitalistleri arasındaki ilk

119. Bakınız s. 68-69.

120. *Capital*, III, s. 469.

121. Ibid., III, s. 506.

122. Millî Hesaplar'dan alarak kullandım.

kredi ilişkisidir.

Bununla birlikte, sadece banka kredi işlemlerini parayla tasfiye edebilir ve ödeme araçlarını dolaşıma sokabilir. Marx, borçların monetizasyonu ve para sermayenin yatırılması biçiminde ifade edilen iki bankacılık faaliyetini birbirinden ayırmıştır. Borçların monetizasyonu, kendine özgü bir parasal faiz oranına ve para sermayenin yatırılması ise taleple ilintili olarak toplam ödünç verilen sermaye miktarına bağlı olan bir finansal oranla ilişkilidir. Bununla beraber, bu iki farklı işlevin her ikisi de bir finansal *devrenin* işlevini yerine getirmesini içerir ve *bankacılık sisteminin bir bütün olarak ele alınan* yükümlülüklerinin ve varlıklarının unsurlarını oluşturur. Söz konusu sistemin konsolide bilânçolarının çoklu finansman devrelerinin tamamlayıcı doğasını yansıtması bu nedenledir.

Bu noktaya kadar, bankaların yaratmış olduğu kaydî para, finansmanın genel koşulları çerçevesinde gelişmiştir. Bankerler, kendilerine yazılan senetlere sadece doğrudan yükümlülüklerinin ikâmesi biçiminde bir parasal nitelik kazandırmıştır; bankerin işlevi, üreticiler ve tüccarlar arasında akdedilen yükümlülüklere ve kendisine kredi verenlere yani mudilere olan yükümlülüklerine dayanmaktadır. Ortada yaratılan bir para olmamakla birlikte kredi ilişkisinde para ortadan kalktığında, tüm kredilerin parasal niteliğinin bankalar tarafından yeniden oluşturulması söz konusudur.

Bankanın tutumu, kredilerin genişlemesini, ödeme araçlarının artması biçimine dönüştürmüştür.

Ancak, bankacılık sistemi sadece mudi ve borçlanan arasındaki bir aracı değildir; bir banka aynı zamanda verdiği kredilerle de mevduat yaratır.[123] Bu iki faaliyetin tamamlayıcı doğası kendini, kimi zaman ödünç verilen sermayenin bir toplumsal arzı ve kimi zaman da tam anlamıyla olarak kredinin banka tarafından

123. *Capital*, III, s. 470 ve s. 537.

arzı olarak ortaya koyan karma unsurların birbirine karışması biçiminde gösterir. Bu nedenle, banka varlıklarının bir kısmı tümüyle bizatihi bankacılık faaliyetlerine dayanmakta ve hiçbir likit tasarrufa tekabül etmemektedir. Dahası, bu varlıklar, tümüyle 'hayalî' hale gelme eğilimindedir; Marx bununla, söz konusu unsurların, sermaye dolaşımının koşullarından kurtulma eğiliminde olduğunu anlatmak istemektedir. Burada kredi sisteminin üçüncü yönü ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde, tam anlamıyla telâfi edilebilme imkânı ortaya çıktığında ticarî kredi devresinin tümüyle kapanması söz konusu olabileceğinden,[124] banka kredisi devresi de kapalı bir devre olarak işlev görebilirdi. Bankacılık sisteminde, borçlananlara verilen krediler temelinde gerçek anlamda mevduat yaratılması söz konusudur. Banka yükümlülüklerinin somut temeli yani mudilerin fon arzı, bankerin 'hesap üstü para çekerek' ödünç vermesi ve örneğin, borçlanana yönelik olarak, bankanın varlıklarını ve yükümlülüklerini eşanlı olarak şişiren kredi tedarikiyle birlikte ortadan kalkar. 'Banka, A adına bir kredi hesabı açabilir ve bu durumda A, bankanın borçlusu, onun sanal mudisi haline gelir. A, kendisine kredi verenlere, banka üzerine çektiği çeklerle ödemede bulunur. Bu çekleri alanlar söz konusu çekleri kendi bankerlerine aktarır ve banka bunları Takas Bankasında adına çekilmiş çeklerle takas eder. Bu durumda, araya banknot hiç girmemiştir ve tüm işlem, bankanın kendi borcunu, kendi üzerine çekilmiş bir çekle kapatmasından ibarettir; bunun fiilî karşılığı ise bankanın A'dan olan alacağıdır'.[125]

Böylece, kaydî para da, dolaşımda bulunan madenî para gibi, pür bir dolaşım aracı haline geldiğinde 'önemsizleşir' ve kaydî para devresi, telâfi edici iddihar nedeniyle değil de, sadece dolaşım şeklinin bir sonucu olarak sonlanır.

Kredi sisteminin uyumu, tümüyle farklı bir durumu ortaya

124. Bakınız s. 80-81.

125. *Capital*, III, s. 457.

koymaktadır. Hemen hemen tüm banka varlıkları dolaşıma girdiğinde 'hayalî' bir nitelik kazanır; söz konusu varlıkların dolaşımı 'reel sermayeden' ve hatta finansman cinsinden, sermaye çevrimini yansıtan devresel şekilden bağımsızdır.

'Banka sermayesi, 1) nakit para, altın ya da banknotlar ve 2) kıymetli evraklardan oluşur. Kıymetli evraklar da iki alt bölüme ayrılabilir: bir süre için geçerli olan, zaman zaman vadesi dolan ve ıskonto edilmeleri, bankerlerin asıl işini oluşturan ticarî senetler ya da poliçeler; ve devlet tahvilleri, hazine bonoları, her türden hisse senetleri gibi kamu tahvilleri, kısacası, poliçelerden önemli ölçüde farklı, faiz getiren senetler. İpotekler de buraya dâhil edilebilir'.[126]

Rezerv fonlar ya da bankalardaki nakitle ilgili olarak, birinci nokta daha sonra incelenecektir. Ticarî senetlerin bankalar tarafından monetizasyonu hâlihazırda ele alınmış ve tartışılmıştır. Marx'm, bankalar tarafından elde tutulan devlet tahvilleri ve hazine bonolarının hayalî niteliğinden söz ederken neyi anlatmak istediğini incelememiz gerekmektedir.

Devlete ödünç olarak verilen para sermaye, devlet tarafından çoktan harcanmış olduğundan, kamusal borç sadece 'tam anlamıyla hayalî sermayeyi' ifade etmektedir.[127] Devlete kredi sağlayanların ellerindeki senetler, yıllık geliri temsil etmektedir; söz konusu senetler, diğer kişilere satılmak suretiyle dolaşıma devam edebilir. Ancak, 'anaparanın' geri ödenmesi, yükümlülüğü ortadan kaldırmaz. Zira söz konusu senetler, herhangi bir sermayeyi yani kendini koruyan değeri[128] temsil etmemekte, sermaye dolaşımının hareketine ya da üretken faaliyetlerin krediyle finansmanının dolaşım hareketine konu olmamaktadır. 'Kendi hareket kanunları'[129] tarafından canlandırılan bu tür bir varlık,

126. Ibid., III, s. 463.

127. Ibid., III, s. 466.

128. Ibid., III, s. 465.

sahip olduğu 'hayalî' niteliğine rağmen ya da daha ziyade kamusal borcu muhafaza eden niteliği sayesinde sonsuza kadar dolaşımına devam edebilir.

Kamusal borçtan farklı olarak, mülkiyet hakkının 'değerinin bağımsız bir biçimde hareket etmesi'[130] 'reel' sermayeyi temsil eden hisse senetlerinin tümü söz konusu olduğunda daha açık bir biçimde görülmektedir. 'Demiryollarına, madenlere, deniz ulaşım şirketleri ve benzerlerine ait hisse senetleri fiilî sermayeyi yani bu gibi girişimlere yatırılan ve işlevini yerine getiren sermayeyi ya da bu gibi girişimlerde sermaye olarak kullanılmak amacıyla hissedarlar tarafından yatırılan para miktarını temsil eder'.[131]

Bu hisse senetleri nominal bir değere yani ilk kez satın alındıklarında ödenen para miktarına eşit bir değere sahiptir. Ancak, borsada işlem gören emtianın aynı zamanda kapitalizasyon oranına eşit bir fiyatı vardır. Söz konusu emtianın piyasa değeri ise 'fiilî gelirin yanı sıra baştan hesaplanan beklenen gelire de dayandığından kısmen spekülâtiftir'.[132]

Ancak, Marx, işletmenin geliri değişmezse ya da yıllık gelir kanun çerçevesinde sabitlenmişse, 'senedin' piyasa fiyatının faiz oranıyla ters yönlü olarak değişeceğini söylemektedir: 'Bunların değeri daima yalnızca kapitalize edilmiş gelir yani hayalî bir sermaye üzerinden geçerli faiz oranıyla hesaplanan gelirdir'.[133] Mülkiyet haklarının borsa emtiası olarak dolaşımı söz konusu haklara herkes için geçerli 'olacak hayalî sermaye değeri' olma özelliğini verir; 'bu senedin temsil ettiği sermayenin, para değerinin bizatihi kendisi ... senedin garanti edilen gelir üzerinden çekler-

129. Ibid.

130. Ibid., III, s. 467.

131. Ibid., III, s. 466.

132. Ibid., III, s. 467.

133. Ibid.

den (örneğin, devlet tahvillerinden) ya da reel sermaye üzerine mülkiyet haklarından (örneğin, hisse senetlerinden) oluşması ölçüsünde hayalidir ve bu değer, senedin hiç değilse kısmen temsil ettiği reel sermayenin değerinden farklı olarak düzenlenir'.[134]

Hakların, finansal piyasanın kendine özgü koşullarında dolaşımı geçmiş ve geleceği temsil etmekle birlikte üretken sermayenin geleceğe ilişkin dolaşımını ifade etmez. 'Bu nedenle, bankerin sermayesinin büyük bir kısmı tam anlamıyla hayalidir ve senetlerden (poliçelerden), devlet tahvillerinden (harcanmış sermayeyi temsil eder) ve hisse senetlerinden (gelecekte gelir getirecek çeklerden) oluşur'.[135]

Bu çerçevede banka sermayesinin birikimi tam anlamıyla sanayi kapitalisti tarafından yaratılan gelirin yeniden bölüşümü sorunu haline gelir. Finansal sistemin kendi dolaşımını beslemesi ölçüsünde kapitalist yenidenüretimin finansmanına katılsa bile, bizzat kendisi sınırsız üretim sağlar -finansal kapitalistler.[136] Asalak olma niteliği, finansal rolünden ayrı tutulamaz.

Ödünç verilen sermaye, tam da dolaşım özelliği nedeniyle, 'hayalî olma' olma niteliğini taşımaya başlar. Kredi devresi, tümüyle kendi içine kapanıp, sermaye dolaşımının koşullarını ortadan kaldıran senet piyasasında kendisini açığa çıkarır. Bu bakış açısından, banka sermayesinin başkalaşımı tüm kredi sistemini temsil eder.

Marx şunu söylemektedir: 'Ödünç verilen sermayenin varlık biçiminin münhasıran gerçek paranın, altının ya da gümüşün - esası, değer ölçüsü olarak iş gören metanın- varlık biçimi olduğu varsayılsa bile, bu para sermayenin büyük bir kısmı daima zorunlu olarak tam anlamıyla hayali yani -aynen kâğıt para gibi-

134. Ibid., III, s. 469.

135. Ibid.

136. Ibid., III, s. 502.

değer üzerinde sahiplik hakkıdır'.[137] Dolaşımdaki paranın tümü kendini önemsizleştirir; tüm ödünç verilen sermaye hayali olma eğilimindedir.

Tooke, Fullardon ve MacLeod'un aksine Marx, kaydî para ve para sermayeyi birbirinden ayırdığında -dolaşım ve sermayeyi ödünç verme araçlarının çıkarılması- bu nokta üzerinde uzun uzadıya durmuştur. Bu farklı unsurlar tamamlayıcı olmalarının yanı sıra önemsizleşmenin ortak süreci içinde nasıl bir araya gelebilmektedir? Bu durum, sistemin hemen hemen bütününü oluşturan tüm unsurlarını dolaşıma sokma eğiliminde olan kredi sisteminin finansal işlevi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. O zaman, parasal sisteme ilişkin bir kanun yani dolaşım araçlarının önemsizleşmesi kendini hissettirir. Aynı ölçüde kredi sistemi de sermaye dolaşımının koşullarının uzağında durmakta, basit dolaşımın genel kanunlarından birine bağımlı hale gelmektedir. Hiç şüphesiz kredi, reel sermeyenin birikimine bildiği gibi yardım eder. Para ve sermayenin birbirine karıştırılması gibi, ödünç verilen sermaye ve 'reel' sermaye de birbirine karıştırılmamalıdır.

'Bu kredi sisteminde her şey ikiye ve üçe katlanmış ve hayâl gününün hayaleti haline getirilmiştir'[138] -'bankacılık sistemindeki rezerv fonlar'[139], bir taraftan desteklerken, diğer taraftan bir yana ayırdığımız banka sermayesinin ilk kısmı, mudiler açısından likit reel yatırıma tekabül eden tek varlık.

'Kapitalist üretimin geliştiği ülkelerde bankaların yedek fonları daima ortalama olarak iddihar biçiminde bulunan para miktarını ifade eder ve bu iddiharın bir kısmı da, hiçbir değeri olmayan senetlerden, sadece altın üzerine çeklerden oluşmaktadır'.[140]

Söz konusu kâğıt paranın kendine özgü değeri yoksa da, burada önemli olan rezerv içindeki yeri yani dolaşımda olmaması-

137. Ibid., III, s. 509.

138. Ibid., III, s. 472.

139. Bakınız s. 97.

140. *Capital*, III, s. 469.

dır. Banka bilânçolarının, birbirlerine karışmış bir biçimde kendi hareketleriyle canlandırılan tüm diğer unsurları dolaşımdayken, banka sermayesinin bir kısmı dolaşmaz ve bu nedenle de somut bir nitelik olma özelliğini devam ettirir. Bu nedenle, kredi sistemi, parasal sistem gibi aynı yolu izler: reel işlemler temelinde gerçekleşen gelişme, önemsizleşme, daha sonra da güvenilir bir unsurun yeniden oluşturulması, likit varlıkların iddiharına tekabül eden bankaların maden rezervleri. Bunun nedeni ise şudur: bankaların rezerv fonları, madenî para iddiharmın basit dolaşım ihtiyacının bir fonksiyonu olarak artması ya da azalması gibi[141], 'fiilî dolaşımın ihtiyaçlarıyla uyumlu bir biçimde daralır ya da genişler'.[142] Bu nedenle, banka kredileri tarafından ikiye katlanan ya da yaratılan mevduatlar dolaşım aracı biçiminde değerlendirilmesine rağmen bankerin açmış olduğu kredi, bankerlerin likiditesinin tehdidi altında olduğundan, tümüyle dolaşıma girmez, Böylece, kaydî para, parasal dolaşımın genel kanunlarına uyar; tümüyle ve sürekli olarak dolaşmazsa, para olarak varlığını sürdürür.

Buraya nokta koymak amacıyla, finansal devrenin tamamlayıcı doğasının, aynı zamanda para basan ve para sermayeyi ödünç veren bankaların konsolide bilânçolarında yansıtıldığı söylenebilir. Bankaların finansman konusundaki işlevi, bankacılık sisteminin kendi varlığını sürdürmesi ve yenidenüretmesi nedeniyle bankacılık işlemlerinin dolaşıma ilişkin niteliğine dayanır. Aynı zamanda, tam anlamıyla bir finansal dolaşım da gelişir; bankacılık sistemine 'hayali' bir nitelik kazandırırken, söz konusu sistemi bir finansal sistem olarak da korumaya devam eder. Finansman devreleri son analizde üretken kapitalistlerin ihtiyaçlarına bağlı olsa da, sermaye dolaşımından bağımsız bir biçimde kendi etraflarında sürekli olarak dönüp durur.

141. Kitabın s.42-43'e bakınız.

142. Ibid.

Bir sistem olarak örgütlenmiş kredi sisteminin, *kapitalizm koşullarında bile, kapitalizm öncesi unsurlar* (para ve para ticareti) ve *kapitalizm sonrası unsurlar* (kredi devresinin 'aracıların etkilediği, kendi içinde tamamlanan üstün bir dolaşım olması ve toplumsal kontrol altında tutulması' nedeniyle)[143] karmasını bir araya getirmesinin nedeni işte budur. Kapitalizmin ihtiyaçlarına uyarlandığı halde, kredi hiçbir zaman gerçekten sermayeyle aynı anda ortaya çıkmaz. Kapitalist üretim şeklinin ürünü olan finansman sistemi, gayrimeşru bir biçimde varlığını sürdürür. Söz konusu sistemin 'parasal tabanı', millî ya da uluslararası finansal devreler sorunu olsun ya da olmasın, finansman sistemini hizmet dışı bırakacak bir tehlike ortaya çıktığında gerçekleşecektir. Bunu çevrim sorunuyla ilintili olarak ele almadan önce, bu analizi, uluslararası ödemeler devrelerini inceleyerek tamamlamak gerekmektedir.

c. Ödemeler Dengesi ve 'Dünya Para Talebi'

Parasal kredi teorisi cinsinden, bankacılık sisteminin rezerv fonları bir iddihar aracıdır. Hem millî ve hem de uluslararası alanda faaliyet gösterir. 'Her ülkenin yurtiçi dolaşım için bir para rezervine gereksinim duyması gibi, dünya pazarlarındaki dış dolaşım için de böyle bir rezerv gereksinimi bulunmaktadır. Bu nedenle, iddiharın işlevleri, paranın kısmen yurtiçi dolaşım ve yurtiçi ödeme aracı olma işlevinden, kısmen de dünya parası olma işlevi nedeniyle ortaya çıkmaktadır'.[144]

Yurtiçi ve uluslararası finansal devreler birbirlerini tamamlar. Ancak, bu noktada Marx, hem Ricardo'nun fikirlerine tümüyle ve hem de Tooke ve Fullarton'un analizlerine kısmen karşı olduğundan, söz konusu tamamlayıcılığın doğasının önemi dikkatli bir biçimde incelenmelidir.

---

143. *Critique*, s. 176.

144. *Capital*, I, s. 144.

Ödemeler dengesi ve 'dünya' parası talebi tartışması, *kredinin yapısal ve çevrimsel analizinin arasındaki sınır üzerinde* yer almaktadır. Bununla birlikte, kredinin çevrimsel analizi, spekülâsyonun kendine özgü çevrimsel sorunu dışında, kredinin yapısal analizi çerçevesinde ortaya konur.[145] Parasal sistemin yapısının ve kredi sisteminin yanlış anlaşılması, Ricardo'nun altının uluslararası dolaşımındaki değişmeleri hatalı bir biçimde analiz etmesine neden olmuştur. 'Ricardo örneğiyle, bunların dolaşım aracı miktarını düzenleyen kanunların yanlış anlaşılmasının, değerli madenlerin uluslararası hareketleri konusunda aynı derecede yanlış anlamalara da nasıl yansıdığını göstermiştim'.[146]

Ricardo 'örneğin, 1800 ilâ 1820 yılları arasında İngiltere'de hasadın düşük olduğu dönemlerde altın, buğday ihtiyacı nedeniyle ve altının para olarak işlev görmesi yani altının daima dünya pazarında etkili satın alma ve ödeme aracı olması nedeniyle değil de, değerinin diğer emtiaya oranla düşmesi ve dolayısıyla da, düşük hasatla karşı karşıya kalan ülkenin *parasının* diğer millî *para birimleri* karşısında değer kaybetmesi nedeniyle ihraç edilmiştir' demektedir.[147]

Yurtiçi ve uluslararası parasal devrelerin karşılıklı bağımlılığına ilişkin hatalı düşünce Paranın Miktar Teorisi'ne dayanmaktadır. Ricardo'ya göre, dolaşımdaki para, emtiayla ilintili olarak (burada buğday) nispî bir biçimde aşırı derecede bollaşır ve dolayısıyla da, altın değerini yitirir. Bu nedenle, eşanlı olarak fiyatları yükselen yurtiçi emtia ve döviz kurunun lehine gelişme gösterdiği yabancı para birimleri karşısında değerini düşürür. Bununla birlikte, parasal denge, ister altın üretiminde meydana gelen bir azalama ya da isterse de altın ihracatıyla (buna karşılık emtia ithaliyle) millî para biriminin vereceği bir tepki çerçeve-

145. Bakınız s. 165 ve devamı.

146. *Capital*, I, s. 143.

147. *Critique*, s. 177.

sinde otomatik olarak yeniden kurulur. Malthus ve diğer iktisatçılar tarafından ciddi bir biçimde eleştirilen bu düşünce, 'değerli madenlerin miktarındaki artış ve azalışın burjuva ekonomisi üzerinde, Parasal Sistemin hurafelerinde bile hiçbir zaman hayâl edilmeyen mutlak bir etki yaratmasına bağlanarak sonlanmaktadır'.[148]

Malthus, Tooke ve Fullarton'un Ricardo'nun düşüncelerini eleştirilmesi, Marx tarafından 'değerli madenlerin değeri değişmediğinde nakit para miktarındaki artış ve azalışların daima fiyat değişmelerinin nedeni değil de sonucu olduğunu'[149] ifade eden genel teorisi temelinde ele alınmıştır. Buradan iki sonuç ortaya çıkmakta ve finansal mekanizmanın çevrimsel analizinin önermeleri haline gelmektedir: bir ülkedeki dolaşımdaki para miktarı, genelde sadece sermaye piyasasına bağlı olan[150] faiz oranını ve 'normal' koşullarda (kriz olmadığında) döviz kurunu etkilemez. Aksine, fiyatlarda meydana gelen çevrimsel değişmeler, ister yurtiçi kaydî para ya da isterse de diğer para türleri biçiminde olsun, ticarete ilişkin para talebini etkiler. Bankacılık mekanizmasına tabi olan tüm yurtiçi ve uluslararası finansal devrelerin karşılıklı bağımlılığı, çevrimin işlevsel önemini değiştirir. Bu nedenledir ki, Marx'a göre, altının uluslararası dolaşımı dünya pazarı çerçevesinde ve finansal çevrim cinsinden ele alınmalıdır. Bu görüş öncelikle finansal çevrimin sadece iktisadî çevrimin bir yansıması olması nedeniyle doğrulanmaktadır: parasal ve finansal hareketler, parasal ve finansal olmayan yurtiçi ve uluslararası sapmaları yansıtmaktadır. Ancak, kendine özgü finansal yapıların bulunması nedeniyle, finansal hareketler, parasal ve finansal olmayan yurtiçi ve uluslararası sapmaları *olduğu gibi* yansıtmaktadır. Bu nedenle, uluslararası ticaret, yurtiçi ticaretin sadece ta-

148. Ibid., s. 185.

149. Ibid., s. 186.

150. Bakınız s. 87-88. ve s. 108-110.

mamlayıcısı olmasına rağmen, 'Ödemeler dengesi, ticaret dengesinden, ticaret dengesinin belli zamanda kapatılması gerekliliği çerçevesinde ayrılır'.[151] Burada, bir başka düzeyde, ticarî ilişkileri finansal sisteme dönüştüren bir mekanizmanın olduğu görülür. Sonuç olarak, yurtiçi dolaşım araçları talebinden farklı kendine özgü bir uluslararası para talebi vardır. Ancak, bu iki talebin bir arada görülen değişmeleri millî altın stok hacmini etkilediğinde, çevrimsel gerilimler de hem yurtiçi kredi sistemini ve hem de uluslararası ödemeleri etkilemektedir.

Bu, Marx'ın, *Kapital*'in üçüncü cildinin birçok kesiminde yapmış olduğu analizin mantıkî bir sıralaması olmakla birlikte ortaya koymuş olduğu genel para ve kredi teorisine dayanmaktadır. Bu nedenle, Marx'ın konuyla ilişkili görüşlerini ortaya koymak ve söz konusu görüşlerinden alıntı yapmak yeterli olacaktır.

Marx işe, tek bir ülkede aşırı para dolaşımını ele alarak başlama ve parasal ve finansal olguların anlamını yanlış anlayan bir yöntem olan bu girişimin etkilerini tahmin etme prosedürünü eleştirmektedir. 'İngiliz iktisatçıların belli başlı özelliği, ... kriz zamanlarında, döviz kurlarındaki bozulmaya rağmen değerli madenlerin ihracına, tam anlamıyla millî bir olgu olarak sadece İngiltere açısından bakmalarıdır'.[152]

İki yanlı işlemler konusunda işe en azından dengesizlik mekanizmasını inceleyerek başlamak gereklidir. Örneğin, İngiltere'nin pamuklu ürünleri ihraç edilir ve krediyle satılırsa, Hindistan'ın ihracatı küçüldüğünde ticaret dengesi İngiltere'nin lehine gelişir.[153] Ancak, Hindistan'a ödünç verilmesi İngiltere'nin, Hindistan'ın borç ithal etmesi yani borçlanması daha da açıkçası İngiltere lehine borç kaydetmesine tekabül eden bir para sermaye harcamasıdır. Koloni sömürüsü yani Hindistan'a yatırılan İngiliz

151. *Capital*, III, s. 517.

139. Bakınız s.111-112.

152. Ibid., III, s. 492-493.

153. Ibid., III, s. 317-318.

sermayesine verilen faiz ve Hindistan parasına yapılan yatırımın sağladığı gelirin diğer kaynakları İngilizlere ödenecek borç olarak kaydedilecek bir biçimde düzenlenmezse, İngiliz ödemeler dengesi açık verir ve altın ihracıyla kapatılmalıdır. Bu nedenle, altın ihracatının nedenlerini anlamak için, ödemeler dengesini bir bütün olarak ele almak gereklidir. İngiltere ve Hindistan gibi tek bir örnekle işe başlamış olsak bile, Ricardo'nun altın ihracına ilişkin olarak, asla doğrudan doğruya yurtiçi nispî aşırı para nedeniyle olmayan ve dolayısıyla da, emtia fiyatları üzerinde Ricardo'nun zannettiği etkileri yaratmayacak olan hatalı düşüncelerini görmek mümkündür. İki yanlı sermaye hareketleri, İngiliz ve uluslararası finansal piyasalar ve dolayısıyla da, İngiltere'deki faiz oranları ve İngiliz pound sterling'i ve Hindistan rupi arasındaki kur üzerinde baskı yaratır; bunlar, 'finansal' fiyatları doğrudan doğruya etkilemekle birlikte İngiliz malları üzerinde etkili olmaz. Bunlar aynı zamanda Hindistan finansal piyasasını da etkiler.

Marx, çevrimsel stresin yaşandığı bir dönemde, İngiliz ödemeler bilânçosundaki dengesizliğinin kaçınılmaz olarak bulaşıcı olacağını vurgulamaktadır.

> İthalat ve ihracatla ilgili olarak, bütün ülkelerin birbiri ardına krize sürüklendikleri ve o zaman da, birkaçı dışında hepsinin de, çok fazla ithalat ve ihracat yaptıkları, bu nedenle de tümünün, aleyhlerine olan bir ödemeler dengesine sahip olduklarının belirtilmesi gerekir. Bu nedenle, yaşanan rahatsızlık, aslında ödemeler dengesinde değildir. Örneğin, İngiltere, dışarıya altın çıkışından muzdariptir. Çok fazla ithalat yapmıştır. Ancak, aynı zamanda, tüm öteki ülkeler de, İngiltere'nin aşırı derecede arz etmiş olduğu mallarla dolup taşmıştır. Bu nedenle, söz konusu ülkeler de aşırı ithalat yapmışlardır ... Kriz önce, ödemeler dengesi nedeniyle, en fazla kredi veren ve en az kredi alan, hemen tasfiye edilmesi gereken vadesi gelmiş ödemeler dengesinin, genel ticaret dengesi

lehte olsa bile, aleyhte olduğu ülke olan İngiltere'de patlak verebilir. Bu durum, kısmen verilen kredilerin ve kısmen de, yabancı ülkelere büyük miktarlarda ödünç verilen sermayenin, geriye büyük kütleler halinde meta akışına yol açmasının bir sonucu olarak açıklanmaktadır. ... İngiltere'de dışarıya altın çıkışıyla başlayan ve onunla birlikte görülen çöküntü söz konusu ülkenin ödemeler dengesini kısmen, bu ülkenin mallarını ithal edenlerin iflâsıyla ... kısmen, meta sermayenin bir kısmını düşük fiyatlarla dış ülkelerde elden çıkartmasıyla ve kısmen de, yabancı değerli senetlerin satışı ve İngiliz değerli senetlerinin satın alınmasıyla dengelenmektedir. Şimdi bir başla ülkeye sıra gelmiştir. Şimdi altının İngiltere'ye doğru bir altın geri dönüşü, diğer ülkelerde ise dışarıya doğru bir altın çıkışı başlamıştır ...

Ödemeler dengesi, genel kriz dönemlerinde, her ülke için, hiç değilse ticarî olarak gelişmiş bir ülke için, aleyhtedir ancak daima her ülke için, yaylım ateşi gibi yani her birine ödeme yapma sırası gelir gelmez, bu durumla karşılaşılır; ve kriz bir kez patlak verdi mi, örneğin İngiltere'deki gibi, bu süreler dizisini, çok kısa dönemler halinde sıkıştırır. İşte o zaman bütün bu ülkelerin eşanlı olarak aşırı ihracat yaptıkları (yani aşırı üretimde bulunduklarını) ve aşırı ithalat yaptıkları (aşırı ticaret yaptıklarını), hepsinde fiyatların şiştiği ve kredinin gereğinden fazla yayıldığı ortaya çıkar. Ve çöküş söz konusu ülkelerin tümünde gerçekleşir. Hepsinde dışarıya altın çıkışı olgusu birbiri ardına gelir ve bu da, tam da genel niteliğiyle 1) dışarıya altın çıkşının, krizin nedeni değil, yalnızca bir krizin bir olgusu olduğunu; 2) krizin çeşitli ülkelerde görülme sırasının yalnızca bu ülkelerin kıyamet günlerinin ne zaman olduğunu yani krizin ne zaman başladığını ve potansiyel halde bulunan unsurların buralarda ne zaman ortaya çıktığını gösterdiğini ispatlar. [154]

Yapmış olduğumuz bu uzun alıntı, finansal krizlerin neden ve nasıl yayıldığını göstermektedir. Her birine ilişkin dengesizlikler

154. Ibid., III, s. 491-492.

nedeniyle her ülke işbirliği yaptıkları ortaklarında yaşanan finansal rahatsızlıklardan etkilenir. Bununla birlikte, finansal rahatsızlıkların yayılması, üretim yeri ve ürünün nihaî olarak satıldığı piyasa arasındaki mesafeden, meta alımı ve para karşılığının ödenmesi arasındaki gecikmeden, spekülâsyon nedeniyle ilk ve nihaî fiyatlar arasındaki farktan, v.s. oluşan bir ortak zamandan oluşan 'bir zaman sorunudur'. Bu ticarî ve finansal zaman kendini sadece, nakit para yaratma ve aynı zamanda da tüm borçları ödemenin gerekli hale geldiği tasfiye anında gösterecektir; o zaman bu, evrensel para olan altının açtığı yoldan dünya finansal alanmca yeniden massedilecektir.

Finansal rahatsızlıkların bulaşıcı niteliği, çevrimsel krizin tipik özelliğidir. Normal bir dönemde, millî finansal devrelerin basit orantısal yenidenüretimi olan uluslararası finansal devrenin işlemesi söz konusudur. 'Altın ve gümüş ... çeşitli ülkelerin her birine ait iddiharı çerçevesinde içinde bulunduğu denge durumuyla orantılı olarak dağılım gösterir. Diğer koşullar değişmediğinde, her ülkedeki iddiharın nispî büyüklüğü, ilgili ülkenin dünya piyasasında oynadığı rolle belirlenecektir'.[155]

Aksine, dengesizlik döneminde, aşırı derecede genişlemiş bir piyasa karmaşası gelişir. Bir millî ödemeler dengesinin bozulması, başka yerlerde de benzer gelişmeleri beraberinde getirir. İşte o zaman, normal zamanlarda hiçbir önemi olmayan döviz kurunda ve altın ihracında meydana gelen değişmeler, uluslararası finansal krizin unsurları haline gelir.

Genel olarak, 'döviz kuru değişebilir':

> 1) Nedeni ne olursa olsun -tümüyle ticarî ya da yurt dışı sermaye yatırımı ya da savaşa yönelik olarak yapılan devlet harcamaları, v.b. gibi, dış ülkelere nakit ödemeler yapıldığı sürece -o anki ödemeler dengesi sonucu.[156]
>
> 2) Belli bir ülkede -madenî ya da kâğıt- paranın değer

155. Ibid., III, s. 569-570.

kaybetmesi sonucu. Bu tümüyle itibarî bir durumdur. 1 pound sterling eskisine göre ancak onun yarısı kadar bir parayı temsil ediyorsa, 25 frank yerine 12,5 frank sayılması doğaldır.[157]

3) 'Para' olarak bir tanesi gümüş ve diğeri ise altın kullanan iki ülke arasındaki döviz kurları söz konusu olduğunda, döviz kurları, söz konusu iki madenin değerindeki nispî dalgalanmalara bağlıdır.[158]

Döviz kurundaki değişmeler temelde her tür uluslararası işlemlere yönelik belli bir yabancı para talebine dayanır. Fiyatlar üzerindeki etkileri açısından, veri bir anda, İngiliz parasının düşüşünü açıklayan unsur yurtiçi aşırı para arzı değildir. Daha ziyade, ödemeler dengesinin içinde bulunduğu duruma bağlı olan İngilizlerin yabancı döviz talebi, döviz piyasasında pound'un düşmesine neden olur. Tooke ve Fullarton gibi, Marx da, yurtiçi ve uluslararası dolaşım ve ödeme araçları talebini birbirinden ayırmıştır.

Değişik millî para birimlerine ilişkin döviz kurlarını istikrara kavuşturma amacının güdülmesiyle 1870 yılından sonra gelişen uluslararası altın standardı sisteminden söz etmemiştir. Ancak, *Kapital*'deki analiz, normal zamanlarda döviz kurlarında ve değerli madenlerin uluslararası hareketinde meydana gelen değişmelerin pek önemli olmadığını, buna karşılık, gerilim döneminde söz konusu unsurların kaçınılmaz olarak ülkelerin birbiri ardına altın kaybedeceğini ifade eden ciddi finansal sonuçları olduğunu açık bir biçimde göstermektedir. Altın ihracı, ilk dengesizliğin nedeni olmadığından, aynı zamanda parasal deflâsyonla nihaî olarak ulaşılan dengeyi de sağlayan unsur değildir. Bu sa-

156. *Capital*, III, s. 570.

157. Devalüasyonun aritmetik ifadesi ne yazık ki Marx tarafından sadece burada ele alınmıştır.

158. *Capital*, III, s. 591.

dece kendi çözümü olan bir global krizin parasal ve finansal düzlemini enine boyuna ele almaktadır.

Bununla beraber, kendine özgü finansal yapıların bulunması nedeniyle bir finansal kriz yaşanmaktadır; yurtdışına altın çıkışı sadece genel bir krizin göstergesi olmakla birlikte, böylesi bir anda talep edilen *altın*dır. Koşullar ne olursa olsun, ödemeler dengesini dengeleyecek olan ve *talep edilen* 'dünya parası' olan altındır.

Yine de, ister yurtiçi ve isterse de uluslararası finansal devre sorunu olsun, borçları tasfiye edecek ödeme araçlarının banka tarafından *sağlanma* mekanizması aynıdır. Banker, bir para aktarıcısıdır.

'Para talebi, olumsuz bir millî ödemeler dengesi nedeniyle ortaya çıkıyor ve bu nedenle de, dışarıya bir altın çıkışı olduğunu ifade ediyorsa, sorun çok basittir. Poliçeler, banknotlarla iskonto edilir. Banknotlar, bizzat banka ... tarafından değiştirilir ve bu altın ihraç edilir. Banka, poliçeleri iskonto ederken, sanki banknotları aracı olarak kullanmaksızın doğrudan doğruya altın ödemiş gibidir'.[159]

Millî banka, tüm bankacılık sistemine yönelik olarak ortak bir madenî rezerv fonunu elinde bulundurur; bu, tüm bankacılık işlemlerinin temelini oluşturur.

> Sözüm ona millî bankalar adı verilen bankaların maden rezervini belirlemesi yani sadece yurtiçi ve dış ticaretin felce uğramasıyla büyüyebilecek olan söz konusu maden iddiharının büyüklüğünü bizzat düzenleyemeyen bir belirleme, üç yönlüdür: 1) uluslararası ödemelere yönelik rezerv fon, bir başka deyişle, dünya parasına yönelik rezerv fon; 2) peş peşe genişleyen ve daralan yurtiçi maden dolaşımına yönelik rezerv fon; 3) mevduatların ödenmesi ve kâğıt paranın altına çevrilmesi için

159. Ibid., III, s. 451.

> rezerv fon ... Bu nedenle, rezerv fon, bu üç işlevin her birini etkileyen koşullar tarafından da etkilenebilir.[160]

Bir gerilim döneminde, merkez bankasının rezerv fonları, sermayenin yurtiçi ve uluslararası olmak üzere farklı devrelerinin odak noktası haline gelir. Ancak, genelde, bir iddihar aracı olarak söz konusu fonlar, bir taraftan, yurtiçi para dolaşımının parasal temeli ve diğer taraftan da, ülkenin uluslararası kredisinin garantisi haline gelir.

Böylece, yurtiçi ödeme araçları arzı konsolide edilmiş olur, rezervlerin miktarı esas olarak dünya parası olan altın talebine bağlıdır. 'İç piyasa şu anda bile madene ihtiyaç duymamaktadır',[161] en azından kredi sistemi iyi işlediğinde bu durum söz konusu olacaktır. Aksine, dünya piyasasında değerli maden, gerçek para, evrensel genel eşdeğer olarak varlığını sürdürmeye devam edecektir. Değerli maden eşanlı olarak hem nakit para ve hem de para sermayedir. Ödeme aracı olarak ihraç edildiğinde değerli maden, 'değerli bir madde, bir değer miktarı olarak' işlevini yerine getirir.[162] '[Değerli maden-ç.n.], meta sermaye olarak değil, emtia şeklinde olmamasına karşın para şeklindeki sermaye olan para sermayedir (ve kelimenin dikkat çekici anlamıyla paranın, evrensel dünya piyasası metası olarak). Burada, ödeme aracı olarak para talebi ve sermaye talebi arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Çelişki daha ziyade, para şeklindeki sermaye ve meta şeklindeki sermaye arasındadır; ve burada talep edilen ve işlevini yerine getirebileceği düşünülen tek şekli, para şeklidir'.[162]

Marx, para ve sermayeyi sıkça birbirine karıştıran Tooke ve Fullarton'un aksine, ülke aleyhine gelişme gösteren ödemeler dengesinin düzeltilmesi için talep edilen altının kendine özgü

160. Ibid., III, s. 567-568.

161. Ibid., III, s. 517. Thornton bunu 1802 yılında ortaya koymuştur.

162. *Capital*, III, s. 460.

niteliğe sahip dünya parası olduğunu belirtmiştir. Burada millî para ve dünya parası arasındaki ayırımla bütünleştirilen para ve meta arasındaki ve para sermaye ve meta sermaye arasındaki temel ayırımı görmek mümkündür. Böylece, parasal bir sorun olan ödemeler dengesi sorununun iki yönü vardır: kredi ve altın. Bunlar sadece arada sırada bir araya gelir.

Tek bir rezerv fonun farklı işlevleri olarak, ülke parasından farklı olan dünya parasına yönelik talep söz konusudur. Bu nedenle, finansal devrelerin tamamlayıcı doğası ve bunların millî iddihardaki ortak temeline rağmen yurtdışı sermaye piyasası nispî bir otonomiyle işlevini yerine getirebilir. Böylelikle, İngiltere'de para bolluğu söz konusu olduğunda, uygun olmayan bir döviz kuru ya da ülkeden altın çıkışı yaşanmaya başlayabilecektir'.[163]

Her şey iş çevrimlerine dayanmaktadır. Ülkeden altın çıkış olduğunda ve aynı zamanda da yurtiçi para talebi ödünç verilen sermaye arzını aştığında, faiz oranları yükselir ve döviz kuru olumsuz etkilenir. Faiz oranlarındaki yükseliş, para sermaye ihracının önüne geçerse, döviz kuru kendini düzeltir. Bu koşullar altında, altın standardı bir rol üstlenir ve 'Faiz oranı döviz kurunu ve döviz kuru da faiz oranını etkileyebilir ...'[164] Ancak, sermaye piyasalarının bu karşılıklı davranışı özü itibarıyla finansal çevrimlere dayanır. Finansal çevrimler, doğrudan doğruya emtia fiyatları üzerinde etkili olmaz: 'faiz oranlarındaki hareketler, maden rezervi ve döviz kuruna sıkı sıkıya bağlandığında'[165] anlık gelişmeleri belirleyebilir.

Finansal devrelerin bir bütün olarak incelenmesi ister istemez finansal çevrim tartışmalarına gidilmesini beraberinde getirir. Genel olarak ortaya konacak bir parasal kredi teorisi, şimdi ele alacağımız çevrimsel analizi içerir.

---

163. Ibid., III, s. 592.

164. Ibid., III, s. 581.

165. Ibid., III, s. 588.

B. KREDİ ve İŞ ÇEVRİMİ

Sıklıkla sıradan bir para teorisyeni olarak addedilen Marx, 'sıradan bir çevrim teorisyeni miydi?'. H. Bartoli şunları söylemektedir: 'Bir genel denge teorisi olarak Marksist teori, dengenin neden bozulduğuna ilişkin bir inceleme yapılması imkânını vermekle beraber, konu çevrimin neden kapitalizmin gelişme şekli olduğu konusuna geldiğinde işe yaramamaktadır'.[166] Bartoli'nin de dediği gibi, Marx'in iş çevrimi teorisi oluşturmadığı su götürmez bir konudur; bu açığın olumsuz bir ispatı, her birinin *Kapital*'de yer alan kimi paragrafları temel alan Marksist çevrim teorilerinin artmasıdır. Ancak, Marx'ın tanımladığı çevrimsel dengesizlikler iş çevrimlerinin düzenli dalgalanmaları değilse, Bartoli'nin sözünü ettiklerinin hiçbiri kısmî tesadüfler dahi olamaz; söz konusu dengesizlikler, kapitalist yapıların işleyişine ve farklı iktisadî, finansal ve siyasî yapıların tümüyle düzenlenme kalıplarına tekabül eder.

Kapitalist finansman yapılarını tamamlayan finansal çevrimlerin incelenmesi, bu noktada, detaylı bir biçimde incelemeden önce çerçevesini çizeceğim çok sayıda yorumu içinde barındırmaktadır. a) kendine tümüyle dışsal, kapitalist yenidenüretimin finansmanına uyarlanan finansal devrelerin basit bileşimi ve aynı zamanda da, kredi sisteminin kendine özgü hareketinde bir başlangıcı ve sonu olması anlamında tümüyle kendine güvenmekte; b) genel kriz parasal bir olgu olmamasına rağmen finansal kriz bir bütün olarak iş çevrimlerinde rol oynar. Ancak, etkileri esasen finansal niteliktedir; kredi sistemini geçici olarak işlemez hale getirme noktasında sistemin parasal temellerini yeniden kurar ve kapitalist yenidenüretimin finansmanında iş görmesini sağlar; c) para politikası, öncelikli olarak, iş çevrimlerinin

166. H. Bartoli, *La doctrine économique et sociale de Marx*, 1950, s. 221. Aynı yazarın Marksist kriz teorileri üzerine yapmış olduğu Fluctuations économiques adlı çalışmaya bakınız, Domat-Monchrestien, 1954 (symposium).

ve finansal krizlerin ikili niteliği nedeniyle anlamlıdır. Finansal sistem sadece işlevsel ve ekonominin finansmanıyla sınırlı olsaydı, üretim şeklinin dönüştürülmesiyle finansal krizler karşısında tavır geliştirmek mümkün olabilirdi. Tam anlamıyla kendine güvenen bir nitelikte olsaydı, para politikasının hiçbir iktisadî önemi olmazdı.

Marx'ın, *Kapital*'in üçüncü cildinde finansal çevrimlere ilişkin olarak sunmuş olduğu çok sayıda tanımlama büyük bir düzensizlik içinde olmakla birlikte, hepsi de tümüyle doğrudan doğruya parasal finansal yapılar teorisine dayanmaktadır. Söz konusu tanımlamalar hem krizlerin rolünün ve hem de iş çevrimlerinin genel yapısal öneminin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Ticarî sermaye ve bu nedenle de, kısmen finansal sermayeyle ilgili olan aşağıda yer vereceğimiz alıntı, çevrimsel kredi tartışması konusunda iyi bir giriş niteliğindedir:

> Bağımsız yapısına rağmen tüccar sermayesinin hareketi, dolaşım alanında, sanayi sermayesinin hareketinden başkaca bir şey değildir. Bu bağımsız statüsü nedeniyle, belli bir ölçüde, yenidenüretim sürecinin bağlı olduğu sınırlardan bağımsız olarak ve böylece de, onun sınırlarını daha öteye itecek bir biçimde belli sınırlar içinde hareket eder. Bu iç bağımlılık ve dış bağımsızlık tüccar sermayesini, iç bağlantının bir krizle zorla yeniden kurulduğu bir noktaya iter.
>
> Bu nedenle, krizlerin, önce doğrudan tüketimle ilgili perakende ticarette değil de, toptan ticarette ve toplumun para sermayesini toptan ticaretle uğraşanların kullanımına sunan bankacılıkta ortaya çıkması ve patlak vermesi olgusunun nedeni işte budur.[167]

167. *Capital*, III, s. 304.

a. Finansal Çevrim

Finansal hareketler başlangıçta sadece, sırasıyla emtia ve sermaye dolaşımına bağlı olan parasal dolaşımı yansıtır. Kredi sisteminin, parasal sistemin temeli olarak söz konusu sistemle birlikte geliştiğini ve 'para ticareti'[168] için de para dolaşımının gerekli olduğunu gördük. Bu nedenle, finansal çevrim, esas itibarıyla sanayi kapitalistlerinin ve tüccarların 'nakit para' talebine bağlıdır. Üretim ve gelirler artarken, gelir ödemelerinde kullanılan para miktarı da artar. Aynı zamanda, kapitalistler arasındaki işlemler, kaynak talebini artırmaksızın, ticarî krediden yararlanır. Aksine, bir resesyon döneminde, kapitalistlerin ödeme aracı talebi artarken, gelir ödemesinde kullanılacak para talebi azalır. Marx, 'tüketiciler ve tüccarlar arasındaki nakit para talebi, refah dönemlerinde ve kapitalistler arasındaki nakit para talebi ise depresyon dönemlerinde ön plâna çıkar' demektedir.[169]

Doğrusunu söylemek gerekirse, bu, finansal çevrime yapılan bir atıf değildir; parasal dolaşım hareketleri kendini, genel çevrimin bir fonksiyonu olarak hacimden ziyade anlamı değişen bir talep niteliğindeki dolaşım aracı talebine uyarlar. Böylesi bir finansal çevrim sadece dolaşım aracı talebi değil de, kredi *arz* ve *talebi* arasındaki ilişki ele alındığında belirginleşir. Fullarton'un düşündüğünün aksine, 'Depresyon dönemini, refah döneminden ayıran şey ... ödünç verilecek sermayeye yönelik güçlü talep değil, bu talebin refah dönemlerinde kolaylıkla, depresyon dönemlerinde ise güçlükle karşılanmasıdır. Bir refah dönemi boyunca kredi sistemlerindeki muazzam gelişme ve dolayısıyla da, aynı zamanda ödünç verilen sermaye talebindeki muazzam artışla bu talebin söz konusu dönemlerde kolayca karşılanması, bir depresyon dönemi boyunca yaşanan kredi darlığının kesin nedenidir'.[170]

168. Ibid., III, s. 321.

169. Ibid., III, s. 450.

170. Ibid.

Bu nedenle, kredi arz ve talebinin ayarlanmasını ve bu çerçevede faiz oranında meydana gelen değişmeyi incelemek gereklidir. Bir genişleme döneminin başlangıcında, bol miktarda ticarî kredi bulunur ve parasal kaynak talebi, parasal kaynak arzına göre daha zayıftır. Sanayi kapitalistlerinin, finansal kapitalistlere pek fazla ihtiyaçları bulunmamaktadır.

> Yenidenüretim süreci, aşırı gerilimden önceki refah durumuna tekrar ulaşır ulaşmaz, ticarî kredi aşırı ölçüde genişler; bu, gerçekten de yine, hazır getiri akışı ve genişletilmiş üretim için 'sağlam' bir temel oluşturur. Bu durumda, faiz oranı, minimum düzeyin üstünde yükselmesine rağmen hâlâ düşüktür. Bu aslında, düşük bir faiz oranı ve sonuç itibarıyla da ödünç verilebilir sermayede nispî bir bolluğun, sanayi sermayesinde gerçek bir genişlemeyle örtüştüğünün söylenebileceği *yegâne* zamandır. Yaygın ticarî krediyle birlikte hazır getiri akışı ve düzenliliği, artan ödünç verilebilir sermaye talebine rağmen ödünç verilebilir sermaye arzını temin eder ve faiz oranı düzeyinin yükselmesini önler.[171]

'Ödünç verilen sermaye bolluğu, sanayi sermayesindeki büyük genişlemeyle eşanlı olarak görülür'.[172] Çevrimin bu aşamasında, finansal dalgalanmalar tümüyle iktisadî hareket tarafından massedilir.

Ancak, 'ödünç verilen sermayenin faiz oranıyla ifade edilen hareketi, sanayi sermayesinin hareketinin aksi yönünde olduğunda',[173] diğer çevrimsel safhalar yer almaktadır. Canlanmadan önce, çevrimin başlangıcında 'sanayi sermayesinde daralma' söz konusu olduğunda düşük faiz oranı düzeyi, ödünç verilen sermayede nispî fazlalık olduğunu gösterir. 'Sanayi sermayesinin

171. Ibid., III, s. 488.

172. Ibid., III, s. 489.

173. Ibid.

bol olduğu' bir dönem olan çevrimin sonunda, faiz oranı maksimum düzeyine ulaşır ve dolayısıyla da, para sermaye yetersizliğini yani para sermaye talebine göre kıt olmasını ifade eder. Bu nedenle, genel çevrimi yansıtan kendine özgü bir finansal çevrim yaşanmaktadır.

Finansal çevrimin nispî bağımsızlığı, bu çevrimle birlikte gelişme gösteren faiz oranlarındaki ve genel iş çevrimiyle birlikte ortaya çıkan fiyatlardaki farklı değişmelerle gösterilmiştir. Faiz oranı, sadece sermaye piyasasına ve veri bir anda, ödünç verenlerin ve borçlananların nispî gücünü ve ortalama kâr oranının söz konusu kesimler arasındaki dağılımını belirleyen koşullara bağlıdır. Marx'a göre, faiz oranında meydana gelen bir artış emtia fiyatlarında meydana gelen bir artışa bağlı değildir ve faiz oranı söz konusu emtianın net fiyatlarını belirleyen hesaplara dâhil olmamışsa, emtia fiyatlarını de etkilemez. Emtianın paradan farklı olması gibi, emtia fiyatları da paranın fiyatından farklı bir şeydir.[174]

Finansal çevrimin kendine özgü niteliği, genelde çevrimde kendi yolunda davranması anlamına gelmektedir. Söz konusu çevrimin kendine özgü etkisi, kapitalist üretimin gelişmesini sağlayan ve kapitalist üretimin kendini 'sınırlarının ötesine' geçmesi imkânını veren kredi sisteminin finansal niteliğine bağlanır. Hem sermaye piyasası ve hem de meta piyasaları, temelleri sanayi ve ticaretin gelişmesi olan, kredi yoluyla genişleyen ve er ya da geç özellikle de finansal spekülâtif işlemlerle bütünleşen 'spekülâyona' konu olduğundan, belirtilen piyasaların işleyişi çevrimin belli noktalarında birbirleriyle kesişir.

Marx'a göre spekülâsyonun, sanayicilerin ve tüccarların, maddî yatırım yapmaları ya da yapmamaları ya da parayı finansal iş-

174. Ibid., III, 178 ve devamı. Bu noktada Marx, Cantillon ve Ricardo'ya gelinceye kadar geçen süre içinde yer alan birçok bilinmeyen yazara ilişkin geleneği izlemiştir. Charles Rist, op. cit., s. 118-119 ve 169.

lemlere yatırmaları ya da yatırmamaları, stoklanacak mal almaları ya da bunları derhal elinden çıkarmaları, v.s. gibi tüm alım satımı içeren çok geniş bir anlamı vardır. Bizatihi kapitalist yenidenüretime ilişkin temellerden bir tanesi, karşılığını bir an önce bulmaksızın sermayeyi hareketsiz kılan uzun dönemli yatırımdır.

> Bir taraftan, para piyasası üzerinde baskı yaratılırken, diğer taraftan da, rahat bir para piyasası bu gibi girişimleri kitlesel olarak ortaya çıkarır ve dolayısıyla da, para piyasası üzerinde daha sonradan baskıyı artıran durumları yaratmış olur. Burada uzun zaman dönemleri için sürekli olarak büyük miktarda para sermaye yatırımları gerekli olduğundan, para piyasası üzerinde baskı yaratılmıştır. Ve bu, sanayicilerin ve tüccarların, kendi işlerini yürütebilmek için gerekli olan para sermayeyi, spekülâtif demiryolu projelerine v.s. yatırmaları ve bunu da para piyasasından borç alarak gerçekleştirmeleri gerçeğine rağmen böyledir.
>
> Diğer taraftan, toplumun mevcut üretken sermayesi üzerinde baskı söz konusudur. Üretken sermayenin unsurları sürekli olarak piyasadan çekiliği ve bunların yerine sadece para olarak bir eşdeğer piyasaya sürüldüğü için, kendisi herhangi bir arz unsuru sağlamadığı halde, efektif bir talep ortaya çıkar*. Bu nedenle, üretken malzemenin fiyatlarında olduğu gibi, geçimlik araçların fiyatlarında da bir artış meydana gelir. Buna bir de borsa oyunlarının olağan bir hal almasını ve büyük ölçekli sermaye transferlerini eklemek gerekir. Bir yığın spekülâtör, müteahhit, mühendis, avukat, v.s. zenginleşir. Bunlar piyasalardaki tüketim mallarına yönelik güçlü bir talep yaratır, aynı zamanda da ücretler yükselir. ... İthalat işinin bu dalındaki aşırı ithalat ve spekülâsyon ortaya çıkar. [175]

---

* Marx'ın efektif talep kavramı Keynes'in kullandığı anlamda değildir. Bkz *Kapitalist Gelişme Teorisi*-Sweezy ve *Genel Teori*-Keynes ç.n.).

175. s, II, s. 315-316.

Tooke'nin de söylemiş olduğu gibi, finansal spekülâsyonun kaynağı genel iktisadî durumdur; kredi genişlemesi bir neden olarak ortaya çıkmadan önce sanayicilerin ve tüccarların genel spekülâsyonunun sonucudur.

Bu bağlamda, finansal spekülâsyon kendi temelleri üzerinde gelişir ve para sermaye talebini artırarak ve faiz oranlarının yükselmesine yardımcı olarak finansal boomu besler. Ancak, Marx'ın buna verdiği önemi açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Kredi işlemlerinin kendine özgü alanından kaynaklanan finansal spekülâsyon, *Kapital*'de esas itibarıyla veri bir anda, tüm kapitalistlerin varlıklarının dağılımı üzerindeki etkisi ve kaynakların kapitalistler arasında yeniden dağılımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Hiç şüphesiz Marx, ister ürün cinsinden, isterse de menkul varlık cinsinden emtia olsun, beklentilerin artış ya da azalış yönünde gelişme gösteren spekülâsyon üzerinde oynadığı rol üzerinde durmuştur.[176] Ancak, bu tür beklentileri ya da söz konusu beklentilerin spekülâtif olguyu belirleme biçimini analiz etmemiştir. Genel olarak, P. Dieterlen'in tanımına başvurursak, 'spekülâsyon, kullanma ya da acil olmayan bir sonuca ulaşma amacı çerçevesinde bir beklenti nedeniyle ortaya çıkan tercihleri içerir'.[177] Ancak, Marx'ın en çok ilgilendiği nokta, -ve hiç şüphesiz burada Marx'ın finansal analizinin statik niteliğini görmek mümkündür- spekülâtif tercihlerin parasal kaynakların bölüşümü üzerindeki etkisidir. Belli kredi vadelerine ve gelecekle ilgili belli bir beklentiye bağlı olan finansal spekülâsyon -sermeye piyasası üzerine baskı ve fonların gerçekleşen yeni dağılımı-, Marx'm gözünde gerçek önemi olan etkilere sahiptir. Böylelikle, bu yolla spekülâsyonda bulunan sanayi kapitalistine benzemeyen bir biçimde, 'kredi şövalyesi sahip olduğu banknotları işini genişletmek ve kâr amacıyla değil de,

176. Ibid., III, s. 467-468, 480-481, s. 502 ve II, s. 254-255 ve s. 316.

177. P. Dieterlen, *Quelque enseignements de l'evolution monétaire française de 1948 á 1952*, A. Colin, 1954, s. 82.

diğerlerinin sermayesini ele geçirmek amacıyla kuşku duyulan bir işlemi bir işlemle örtbas etmek üzere bir süvari gibi davranarak ıskonto eder'.[178]

Buna ilişkin uygun koşullar, finansal spekülâsyonun karikatür olmaktan öteye geçemediği söz konusu spekülâsyonun genel gelişimi tarafından sağlanır.

Bununla birlikte, yukarıda yurtdışına altın çıkışının olduğu durumda görmüş olduğumuz gibi, nispî olarak otonom olan finansal çevrim sadece genel koşullar bu çevrime ilişkin bir senaryo ortaya koyduğunda bir etkiye sahiptir.[179] Böylelikle, 'Nisan 1847 tarihinde, her şeyden bağımsız bir biçimde bir parasal panik yaratan yurtdışına altın çıkışı ... bir krizin habercisiydi ve kriz patlak vermeden önce, tersine dönen bir akım başlamıştı' yani çöküş başlamadan önce döviz kuru İngiltere'nin lehineydi. 'Şirketler çok güçlü bir çöküş içindeyken, 1839 tarihinde tahıl, v.s. satın alınmasına yönelik olarak yurtdışma güçlü bir altın çıkışı gerçekleşti. Ancak, ne kriz ve ne de parasal panik vardı'.[180] Nispî para sermaye kıtlığı biçiminde nitelenen finansal kriz, çevrimin sadece belli aşamalarında ortaya çıkmaktadır. Çevrimin genel hareketlerinden bağımsız olarak baş göstermekle birlikte, sadece çevrimin içinde yer alan bir bölümdür. Bu acayip davranış, kredi sisteminin kendine özgü yapılarından kaynaklanmaktadır. Finansal sistemin kendi ritmi olmasına ve kendiliğinden gelişmesine rağmen, 'gelecekteki üretime ilişkin kanunî hakların elde toplanmasının', fiilî üretim için sağlanan iyi bir pazar oluşturulması dışında hiçbir iktisadî garantisi yoktur.

Finansal krizlerin belirsiz bir niteliğe sahip olmasının nedeni budur. 'İnanılmaz ölçülere varan ... düpedüz bir dolandırıcılık ... çöktüğünde'[181] ortaya çıkan bir gerçek andır. Ancak, kredi

178. Ibid., s. 91.

179. Bakınız s. 106-107.

180. *Capital*, III, s. 569.

181. Ibid., III, s. 490.

sisteminin yeniden ancak farklı bir biçimde daha sonra gelişmesini mümkün hale getirir.

b. Kriz ve Kredi Sistemi

Marx, her sanayi krizinin bir safhası olan parasal krizi, 'aynı zamanda parasal kriz olarak adlandırılmakla birlikte, sanayi ve ticarete sadece dolaylı olarak tepki verecek bir biçimde bağımsız bir olgu olarak kendi başına ortaya çıkabilen'[182] krizden ayırmıştır. Birinci tür parasal kriz, zor durumda bulunan sanayicilerin ve tüccarların nakit para ihtiyacını içermektedir, ikinci tür parasal krizin 'doğrudan yaşandığı alan ... bankacılık, borsa, finanstır'. Bununla birlikte, dolaylı bir koşul ve sonuç olan genel krizden önce ortaya çıkabilir ve sonlanabilir. Ancak, her durumda, bir kriz kredi sistemini geçici olarak devre dışı bıraktığında, eşanlı olarak yaşanan parasal ve finansal kriz söz konusudur.

Bir kredi krizi, çevrimsel gerilimin bulunduğu bir dönem boyunca, önemsiz olaylar çerçevesinde ortaya çıkabilir. Para sermayenin nispî kıtlığı ve faiz oranlarının yükselmesi ön plândaysa, kredi sistemi kırılgan hale gelebilir ve marjinal değişim bir finansal krizin ortaya çıkması için yeterlidir ve finansal ve genel krizi iç içe geçirir. Parasal hassasiyet eşiği çok düşüktür. Marx, bu noktaya gelinceye kadar spekülâsyon analizinde ihmâl edilen beklentilerin önemli bir rol oynadığını belirtmektedir.

Kredi işlemleri altın ihracıyla, faiz oranlarının ve merkez bankasının ıskonto oranının yükseltilmesiyle (daha sonra ele alacağız) perdeleneceğine genişletilmişse, bunun nedeni, pesimist beklentilerden doğan genel finansal spekülâsyonun bir sonucu olarak vuku bulan bir kümülâtif olgu nedeniyledir.

> ... kimi tehlikeli durumlar bankayı, ıskonto oranını yükseltmek durumunda bırakır bırakmaz ... bunun hızla yükseleceği konusunda her yeri genel bir kaygı kap-

182. Ibid., I, s. 138.

lar. Herkesten ve her şeyden önce de kredi sahtekârları, böylelikle, gelecekteki senetleri iskonto ettirmek ve veri bir zamanda mümkün olduğu kadar çok kredi aracını ellerinde bulundurma çabasına düşerler. Bu nedenler, o zaman, şu noktaya ulaşmaktadır: etkisini hissettiren şey, ithal ya da ihraç edilen değerli madenlerin, değerli maden olarak yalnızca miktarı değil, ilk önce, değerli madenin para sermaye biçiminde sermaye olarak taşıdığı kendine özgü nitelik sayesinde ve ikinci olarak da, terazinin bir kefesine konduğunda sallanmakta olan göstergenin kesinlikle bir yana yatmasına yetecek bir tüy gibi hareket ettiğinde bu etkisini gösterir; bu, yapılacak bir ilâvenin, terazinin bu ya da şu kefesi lehine olacağının düşünüldüğü koşullarda ortaya çıkacağından söz konusu etkiyi gösterir. Bunlar olmadan, beş milyon ya da sekiz milyon pound sterling tutarındaki bir altınının yurtdışına çıkışının -ve bu da, bugüne kadar görülen üst sınırdır- hissedilebilir bir etki yaratmasını açıklamak imkânsız olacaktır. İngiltere'de ortalama olarak dolaşımda bulunan altınının yetmiş milyon pound sterling'iyle karşılaştırıldığında bile önemsiz görülen, sermayenin bu küçük azalışı ve artışı, bu hacmin üretiminin İngiltere'nin sahip olduğu gibi bir üretim hacmiyle karşılaştırıldığında, gerçekten de ihmâl edilebilir küçük bir büyüklüktür.

Ancak, bir taraftan, bütün para sermayeyi üretimin emrine sokmaya (ya da aynı şey demek olan, tüm parayı sermayeye dönüştürmeye) yönelmiş bulunan, diğer taraftan da, çevrimin belli safhasında maden rezervini en aza indirerek yerine getirmesi gerekli işlemleri yapmasına imkân tanımayan, işte bu gelişmiş kredi ve bankacılık sistemidir -tüm organizmadaki bu aşırı hassasiyeti yaratan kredi ve bankacılık sisteminin gelişmidir. Üretimin daha az gelişmiş aşamalarında, birikimin, ortalama düzeyinin altına düşmesi ya da üzerine çıkması nispî olarak önemsiz bir sorundur. Benzer şekilde, diğer taraftan, sanayi çevriminin kritik döneminde ortaya çıkmadıkça, altının yurtdışına çok önemli ölçüde olduğu söy-

lenebilecek bir düzeyde çıkışı bile nispî olarak etkili değildir.[183]

Yukarıda ortaya konanları toparlayan ve tamamlayan bu alıntı benim için önemlidir: gelişmiş kapitalist ekonomilerin iki kat marjinal olan olgulara karşı kendine özgü hassasiyeti -yani nispî olarak önemsiz ve özellikle de kapitalist olmayan-, kapitalizmin özellikle bu olgularla bütünleşme biçimi ve söz konusu olguları kendi gelişiminin unsuru haline getirebilmesi nedeniyledir. Bu da, finansal krizin doğası ve işlevini açıklamaktadır.

Marx'a göre, kredi sisteminin krizi, tüm kapitalist finansal örgütlenmenin gerilemesini, 'kredi sisteminin hızlı bir biçimde para sistemi haline gelmesini' temsil etmektedir. Bu bakış açısından, finansal kriz ve parasal kriz bütünleşir; her ikisi de paranın ödeme aracı olma işlevini yitirmesine neden olur ve parayı, 'mutlak meta' haline getirir.

'Bir krizde, emtia ve emtianın değer şekli yani para arasındaki zıtlık mutlak çelişki haline gelir. Bu nedenle, böylesi durumlarda, paranın, hangi şeklide görünürse görünsün, hiçbir önemi yoktur. Ödemeler ister altınla, ister banknot gibi kaydî parayla yapılsın, para kıtlığı devam eder'.[184]

'Gelişmiş burjuva üretimi koşullarında meta sahibi kapitalist haline geldiğinde, Adam Smith'i tanımakta ve sadece altın ve gümüşün para olduğu ya da bu paranın yine de diğer emtiadan farklı olarak mutlak meta olduğu hurafesine tepeden bakarak gülümsemektedir -işte o zaman para, mübadele aracı olarak değil de, bir kez daha, mübadele değerinin sadece uygun şekli, iddihar eden tarafından da değerlendirildiği gibi servetin yegâne şekli olarak ortaya çıkar'.[185]

183. Ibid., III, s. 571-572.

184. Ibid., I, s. 138.

185. *Critique*, s. 146.

'Kredi sisteminin birden bire değişerek para sistemi haline gelmesi' paranın işlevlerinin tek bir işlev şeklini alması yani paranın iddihar amacına dönüşmesi anlamına gelmektedir.

Kredi sisteminin, yurtiçinde madenî parayla yapılan ödemeler çerçevesinde süregiden ekonominin yerini alması, bir kez daha altın ve gümüşün egemenliğinin altında girmiştir. 'Krizde tüm poliçelerin, senetlerin ve emtianın eşanlı olarak banka parasına ve tüm bu banka parasının da altına konvertibl olması istenir'.[186]

Ancak, sistemin bu şekilde gerilemesi tam da geliştiği koşullara bağlanmıştır. Yukarıda, kredi sisteminin, para sisteminin yerine geçerken bile, merkez bankasının altın rezervinde maddileşen bir 'parasal taban' bulundurduğunu gördük. Kriz yalnızca normal zamanlarda sadece kaydî paranın dolaşımının bir koşulu olan 'parasal tabanı' dışarıda bırakır. Marx, krizin bir özelliği olan iddiharın, emtia değerlerinin hayalî değer kaybına tekabül etmemekle birlikte, tüm emtianın, meta sermayenin ve finansal kâğıtların efektif devalorizasyonuna tekabül eder. 'Altın ve gümüşün bir kısmı kullanılmaz yani sermaye olarak işlev görmez'.[187]

İddiharın bu yönü kredi krizine ve söz konusu krizin kapitalist koşullarına özgü olduğundan, iddihar kendine has bir işleve sahiptir: spekülâsyonla aşırı gelişmiş hale gelen kredi sistemi ve ödünç verilecek reel para sermaye arzı arasındaki bağlantıyı yeniler.

Bankacılık sistemi, devre dönmeye devam etmesine rağmen likiditesi çok azaldığında iddihara yönelir. 'Bu hızlı ve güvenli geriye akış görüntüsü, kredilerin devam etmesi nedeniyle daima gerçekte sonlandıktan sonra da uzunca bir süre daha devam

---

* devalorizasyon: s. 58'deki dipnotta valorizasyon kavramına ilişkin açıklamaların tersi durum olarak anlaşılmalıdır. (ç.n.)

186. *Capital*, III, s. 574.

187. Ibid., III, s. 254.

eder. Zira kredi geri dönüşleri, gerçek geriye dönüşlerin yerini almıştır. Bankalar, müşterileri paradan çok poliçeyle ödeme yapmaya başlar başlamaz tehlikenin kokusunu alırlar'.[188]

Bankalar, ödünç vermeyi reddetmeleri anlamında, iddihara yönelirler. Bu şekilde davranarak, finansal paniği yumuşatırlar ya da artırırlar.[189] Ancak, kendilerine ait kredilerin batmasının uzağında durma ve kendilerini kredi sisteminin organları olarak koruma eğilimine girerler. Bankalarca yapılan iddihar sistemi kitlerken, aynı zamanda da kendisini koruma elde eder. İddihar, bankaların mudiler tarafından sağlanan ödünç verilen sermayenin nispî kıtlığıyla uyumlu olarak arz ettiği krediyi sınırlamanın yollarını arar.

Finansal krizin içinde bulunan diğerleri için de Marx, bunların iddihar taleplerinin kredi yetersizliği nedeniyle ortaya çıktığını söylemektedir. Bir kriz döneminde bile, ödeme aracı olarak banknotlardaki artış satın alma aracı olarak dolaşımdaki banknotların azalışından daha fazlaysa, iddihar talebi dolaşımdaki bir para miktarı artışına dönüştürülebilir.[190] O zaman dolaşımdaki para miktarı bankaların krizi hafifletebilecek ya da şiddetlendirebilecek kredi politikasına dayanmaktadır. Bununla birlikte, bankaların manevra marjı, belli bir likidite derecesini koruma gereksinimiyle sınırlanır. Ödünç vermenin reddedilmesi olarak iddihar ikili bir işleve sahiptir: *kredi sistemini kilitlemesine rağmen bankacılık sisteminin itibarını korur.*

Marx'tan yaptığımız şu alıntı hiç şüphesiz bir kriz döneminde bankalar tarafından yapılan iddiharı açıklamaktadır: 'Mutlak dolaşım miktarı, sadece zor zamanlarda, faiz oranları üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Tam anlamıyla dolaşım talebi ya kredi yetersizliği nedeniyle ... yalnızca iddihar aracı talebini yansı-

188. İbid., III, s. 447.

189. Aşağıda c.'ye bakınız.

190. *Capital*, III, s. 458-459.

tabilir ... ya da 1857 yılında yaşanan koşullarda olduğu gibi fiilen gerekli olan dolaşım aracından daha öte bir şey olabilir'.[191]

Genelde faiz oranı, parasal dolaşımdan farklı olan sermaye piyasasının veri durumuna bağlı olduğunda bile, istisnaî durumlarda banka kredisindeki değişmelerden dolayı dolaşımdaki para miktarı tarafından etkilenebilir. Finansal kriz aynı zamanda bir parasal kriz olduğundan, tüm devreleri likit para talebinin bir sonucu olarak anlık birleşir. Bu durumda, faiz oranı, kaydî para talebi kıtlığına ve ödünç verilen para sermayeye bağlıdır. Ancak, bu düşünce, kredi sınırlamalarının daha sonra faiz oranı üzerinde hiçbir etkisi olmayan dolaşımdaki para miktarını kaçınılmaz bir biçimde etkilemeyeceğinin ele alındığı *Kapital*'in ikinci cildindeki analizlere tam anlamıyla uymamaktadır. Bu bakış açısından, banka kredisi arzı konusunda yapılan tartışma açık değildir.

Sonuç olarak, finansal kriz analizi, bir bütün olarak iş çevrimindeki söz konusu krizin ikincil rolünü göstermekle işe başlamaktadır: 'para piyasasında kriz olarak görünen husus, gerçekte, tam da üretim ve yenidenüretim sürecindeki anormal koşulların bir ifadesidir'.[192] Krizde iddihar sadece emtia satma başarısızlığının ve peşi sıra üretim ve ticaret fazlalığının ortaya çıkacağı yatırım durmasının aksi yönüdür. Diğer taraftan, finansal kriz, finansal sistemin işleyişinde temel bir rol oynar. Bu, kapitalist üretim şeklinin, işlemesini sağlayan koşullara tümüyle işlevsel bir nitelik kazandırma gücüne sahip olamadığını göstermektedir; kredi sistemi, nispî olarak otonom bir gelişme sürdürür. Para talebi, reel üretimin tümüyle dışında olduğundan, kriz zamanlarında para sisteminin yeniden dirilmesi bu otonominin bir işaretidir. Ancak, finansal kriz aynı zamanda kredilerin 'hayalî' olarak hızla büyümesini azaltır ve kredinin parasal temelini

191. Ibid., III, s. 530.

192. Ibid., II, s. 318.

onarır. Fan Hung'un da dediği gibi,[193] Marx borçları, sadece *normal değeriyle orantılı bir biçimde* paranın yerini alması (satın alma ya da ödeme aracı olarak) ölçüsünde para olarak addetmektedir. Değer kanununun vahşi bir ifadesi olan kriz, kredinin kapitalist üretimin finansmanında paranın yerini almasını mümkün hale getirmektedir. Para politikası bu spontane sürece yardım edebilir ya da engelleyebilir.

c. Bankacılık Politikası ve Para Gücü

'Ancak, bir taraftan, üretim ve durgunluğu dolaşım aracındaki yetersizliğe bağlamak popüler bir kanı haline gelirse, bu, diğer taraftan, fiilî bir dolaşım yetersizliğinin örneğin, para dolaşımının düzenlenmesine yönelik aptalca bir kanunî müdahalenin böylesi bir durgunluklara yol açacağı anlamına gelmez'.[194]

Marx'a göre, ister iyi isterse de kötü olsun, her para politikasının finansal çevrim üzerinde etkileri bulunmaktadır. Para otoritelerince gerçekleştirilen müdahalenin etkinliği millî bankanın, bankacılık sisteminin merkezileşmesine ve millî banka ve devlet arasındaki ilişkiye dayanan harekete geçme yeteneğine bağlıdır.

Paranın kendine özgü niteliği nedeniyle, tüm ekonomiye yönelik bir politika niteliğinde olmayan bir para politikası olabilir. Bununla birlikte, bankacılık politikası, kredi sisteminin kendine özgü niteliğine uyarlanmalıdır. Bankacılık politikası, Ricardo'nun ve Nakit Para Ekolü'nün fikirlerine dayanan parasal sistemi ve kredi sistemini, 1844 yılındaki Bankacılık Kanunu gibi bozarsa zararlı etkilere sahip olacak ve bir finansal krizi, yetersizlik konusunda spekülâsyonda bulunarak, sadece kimi bankerlerin lehine olacak bir biçimde genel bir iflâsa dönüştürebilecektir.[195] Bankacılık Kanunu Bank of England'm işlemini, banka tarafından çıkarılan banknotların hemen hemen tümüyle made-

193. Fan Hung, op. cit.

194. *Capital*, 1, s. 122.

nî para ya da altın külçe biçimindeki rezervler tarafından ihtiva edilecek bir biçimde düzenlemiştir. Rezervde, örneğin altın ihracıyla meydana gelen bir azalma, banknot basımına otomatik olarak bir sınırlama getirecektir. Bu nedenle, finansal piyasa üzerine baskılar, düzenlemesi gereken sistemin kendine özgü niteliğini yanlış anlayan bir kredi politikasıyla ağırlaştırılacaktır. Son olarak, büyük bankalar, ülke çapında geçerli banknot ihtiyacı temelinde spekülâtif iddiharı paniğe kapılmadan gerçekleştireceklerdir.[196]

Tooke, hatalı Bankacılık Kanunu yerine, Bank of England'ın kendine özgü bankacılık rolüne dayanan ıskonto oranında bir artış yapılmasını savunmuştur. Sanayicilerin poliçelerini ıskonto ederek parasal kaynakları elde etmeleri gibi, ülke çapında geçerli banknot ihtiyacı olan özel bankalar da parasal kaynakları, bankaların bankası rolünü oynayacak millî bir bankada poliçelerini yeniden ıskonto ederek (reeskont) elde ederler. Millî banka, reeskont oranını yükselterek tüm bankaların ödünç vereceği oran üzerinde etkili olur. Bu ise kredi fiyatını yükseltir ve para arz ve talebine ilişkin spekülâtif fazlalığı düzeltebilir.[197]

Marx banknotları suni bir biçimde sınırlandırılmasının finansal krizleri yatıştırmak yerine şiddetlendirdiği konusunda Tooke'yle hemfikirdir. İngiltere'deki merkezileşmiş kredi örgütü kriz zamanlarında millî bankanın 'milletin kredisi tarafından garanti edilen'[198] kendisine ait krediyi kullanmayı mümkün hale getirdiğinden, kıtlık zamanlarında ödemeler sisteminin çöküşünü önleyecek ve efektif spekülâtif iddiharı sınırlayacak bir bi-

195. Ibid., III, Kesim. s. 33.

196. Ibid., III, s. 541.

197. C. Rist, op. cit., s. 237.

198. *Capital*, III. s. 403-404, '...banknot ihraç eden büyük bankalar ... arkalarında onları destekleyen millî bir kredi vardır ve bunların çıkardıkları banknotlar üç aşağı beş yukarı kanunî paralardır...'.

çimde banknot arzını artırmak gerekecektir. Bu durum, Tooke'nin, Marx'ın banknot iddiharmın çözülmesi çerçevesinde uygun bulduğu miktar teorisini desteklemesi nedeniyle değildir. Belirtilen husus, daha ziyade, Tooke'nin para arzındaki bu artışın suni kıtlığı kısmen telâfi ederek, artan para talebini karşılamayı mümkün hale getireceğini ve madenî rezervlerle ilintili olarak kredinin kendine özgü esnekliğini sürdürmesini sağlayacağını düşünmesi nedeniyledir.

Diğer taraftan, Marx, Tooke'nin tavsiye etmiş olduğu reeskont oranlarını yükseltmenin sinir bozucu spekülâsyon riskini harekete geçireceğini ve finansal bir paniğe neden olacak kümülâtif olgu yaratacağını düşünmektedir. Ancak, Marx, reeskont oranlarını yükseltmenin panik ve iflâsın yönünü değiştirmekle birlikte periyodik olarak krediyi aksatacak güven krizlerini ve bankacılık sisteminin spekülâtif faaliyetlerini ortadan kaldıramayacak 'iyi' kredi politikasının kendine özgü sınırları nedeniyle kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Marx, açıkça, Saint-Simonyen reformistten daha öte bir para reformisti değildir.

Tanım olarak, para politikası finansal gerginliğin iktisadî nedenlerini ortadan kaldıramaz; nispî otonomisi nedeniyle para politikasının bir etkiye sahip olması, aynı zamanda faaliyet alanını da sınırlar. Finansal kriz zamanlarında millî banka tarafından faaliyet alanının daraltılması, tüm para politikasının kendine özgü sınırlı niteliğini temsil eder.

Marx'ın krizi hafifletme konusunda ödeme araçları arzının artırılması biçimde tavsiye ettiği yöntem, ekseni millî banka olan bankacılık sisteminin merkezileşmesi biçimindedir. Bankacılık politikasının bir para politikası olabilmesi, tüm ülke tarafından kabul edilen banknotların basılması tekeline sahip olan ve tüm bankaların altın rezervlerinin yatırıldığı bu merkez bankasına bağlıdır. Bu bakış açısından merkez bankası devlet aygıtının bir kısmını oluşturur. Ancak, merkez bankasının bir güce sahip olmasını beraberinde getiren bu siyasî rol, aynı zamanda söz ko-

nusu bankayı son derece kırılgan hale getirir.[199] Merkezileştirdiği altın rezervleri, 'millî kredinin' tehlikeye düşmesi korkusuyla çok fazla azalamaz, Marx bunun nedenini 'Modern bankacılık sisteminin altın ihracı konusunda duyduğu korku, değerli madenleri tek gerçek servet olarak kabul eden parasal sistemin o güne kadar hayâl edebileceği her şeyin önüne geçer'[200] biçiminde ifade etmektedir.

Madenî rezervlerin merkezileşmesi, merkez bankalarına, çok küçük değişmelere karşı aşırı hassas hale getiren merkezi bir önem kazandırır. Merkez bankasının kredi sistemi üzerindeki gücü gerçek olmakla beraber, aynı zamanda para üzerindeki hâkimiyetleri çerçevesinde sınırlandırılmıştır.[201]

Buna ilâveten, 'yarı özel' bir organizma olarak merkez bankası, kendi gücünü artırma konusunda finansal krizlerden yararlanmak ister. 'Bununla birlikte, devlet koruması altında bulunan bir kamu kurumu olarak Bank of England kendi gücünü bir özel işletme gibi insafsızca sömüremez'.[202]

Ancak, merkez bankası 'millî ve özel bankaların kendine özgü bir karması olduğundan'[203] işlevlerinin ne olduğu belirsizdir. Stratejisi, kamusal para politikası ve paraya sahip olanların özel kararları arasındaki bir uzlaşmayı temsil eder. Böylelikle, devletin parasal gücü özel kişilerin yanı sıra merkezi devlet aygıtına bağlanan bankacılık sistemi tarafından sınırlandırılır.

Gerçek olmasına rağmen, para politikasının organik dayanağı, böylelikle kırılgandır. Uygulanan para politikası doğru olsa bile,

---

199. Marx bu bağlamda, merkez bankasının kamu borcunu monetize etmesini ve bunun parasal kontrol üzerindeki etkisini ele almamıştır. Banka ve devlet arasındaki bu finansal ilişkiyi sadece vergi ödeyenlerin aleyhine fonların biriktirilmesi yöntemi olarak görmüştür.

200. *Capital*, III, s. 452.

201. Bakınız Bölüm I, s. 52.

202. *Capital*, III, 543.

203. Ibid., III, 404.

merkez bankasının manevra alanı yani kredi sisteminin parasal dayanağı sınırlı kalır. Kapitalist üretim şeklinde kredi konusunda varılan sonuç, genel para teorisi ve Marx'ın başlangıç noktası olan genel eşdeğerin kaynağı ve önemiyle bir araya getirilmiştir.

> Paranın, değerin bağımsız bir şekli olarak, emtiaya karşıt bir durumda bulunması ya da değişim değerinin parada bağımsız bir şekle bürünmek zorunda olması, kapitalist üretimin temel ilkesidir; ve bu da ancak, belli bir metanın, değeri diğer tüm emtianın ölçüsü haline gelen bir madde halini alarak, genel bir meta -diğer tüm emtiadan farklı olarak- *par excellence* bir meta şeklini almasıyla mümkündür. Bunun, kendisini özellikle paranın yerine bir taraftan, kredi işlemlerini, diğer taraftan, kaydî parayı geniş ölçüde koyan, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında iki açıdan ortaya koyması zorunlu olur. Kredilerin kısıldığı ya da tümüyle durduğu bir sıkışma anında, para birdenbire, yegâne ödeme aracı ve diğer tüm emtiayla mutlak bir karşıtlık içerisinde, değerin gerçek bir varlık biçimi olarak ortaya çıkar. Emtianın evrensel değer kaybı, bunların paraya yani tamamıyla kendi hayalî biçimlerine dönüştürülmesindeki güçlük ya da hatta olanaksızlık işte buradan kaynaklanır. Bununla birlikte, ikinci olarak, kaydî paranın kendisi de, ancak, nominal değeri tutarındaki gerçek paranın mutlak olarak yerini aldığı ölçüde paradır. Yurtdışına bir altın çıkışıyla çevrilebildiği yani fiilî altınla özdeşleştiği sorunlu hale gelir. Bu çevrilebilirliğin koşullarının korunması amacıyla alınan, faiz oranlarının yükseltilmesi, v.s. gibi tedbirlere de işte bunun için başvurulur. Bu durum, hatalı para teorilerine dayanan ve Overstone ve aynı türden para tüccarlarının çıkarları için ulusun sırtına yüklenen yanlış kanunlarla, üç aşağı beş yukarı bu uçlara kadar götürebilir. Bununla beraber, bunun asıl temelini hazırlayan, üretim tarzının bizzat kendisinin dayandığı temeldir. Kaydî paradaki değer kaybı (para olarak taşıdığı tümüyle hayalî niteliğini kaybetmesinden söz etmiyoruz) tüm mevcut ilişkileri altüst eder. Bu nedenle, para-

> daki bu değerin hayalî ve bağımsız varlığını korumak amacıyla, emtianın değerleri feda edilir.[204]

Finansal ihtiyaçlarına uygun bir kredi sistemi yaratma yeteneğine sahip olan kapitalist üretim şekli, parasal krizlere kendinden önceki üretimlerine göre daha hassastır. Hiçbir para politikası finansal krizlerin ortaya çıkmasının ve parayı, genel eşdeğer, iddihar aracı olarak yeniden saptama rolünü oynamasının önüne geçemez.

Kapital'e ilişkin olarak yapılan bu analizler hiçbir paranın, kreditebilitesini kaybedecekse, sürekli olarak dolaşım aracı olamayacağını göstermiştir. Kredi sisteminde, iddihar koruyuculuk rolüne sahiptir. Gelişmiş ve etkin bankacılık sistemi bulunduğunda tartışmasız 'altın açlığı', Marx tarafından kapitalist sistemin başlangıcına gerçek anlamda bir geri dönüş olarak düşünülmüştür. Ancak, kriz zamanlarında parasal sistemin bir yadigârı olarak ortaya çıkan iddihar, kredi sisteminin hayatta kalması için bir koşuldur. Bu anlamda, en gelişmiş kapitalist toplum daima tüccar geçmişini peşi sıra sürüklemektedir.

Ancak, *Kapital*'in hiçbir yerinde para teorisi, ekonomiye ilişkin parasal teori biçiminde yer almamıştır; tümüyle parasal iktisat teorisi olarak kalmıştır. Bu olmadan, kapitalizm pek anlaşılamayacak olmakla birlikte bununla da paranın anlaşılması asla mümkün değildir.

---

204. Ibid., III, s. 516-517.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Althusser, Louis and Etienne Balibar, *Reading Capital* (New York: Pantheon, 1970).

Bartoli, H., *Fluctuations économiques. Domat-Monchrestien*, 1954 (symposium).

_____, *La doctrine économique et sociale de Marx* (Paris, 1950).

Denis, H., *La Monnaie* (Paris: Editions sociales, 1951).

Dieterlen, P., *Quelque enseignements de l'evolution monétaire française de 1948 á* 1952,

Establet, R., *Reading Capital*, op. cit.

Hung, Fan, *The Review of Economic Studies*, vol. 7, No. 1, Oct. 1939.

Keynes, J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money* (New York: Harcourt, Brace & Co., 1936).

_____, *The Pure Theory of Money*, vol. I of A Treatise on Money (New York: Harcourt, Brace & Co., 1930),

Luxemburg, Rosa, *The Accumulation of Capital* (New York: Monthly Review Press, 1964).

Marx, Karl, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (New York: New World Paperbacks, 1970),

_____, *Capital/I*, II, III. (New York: International Publishers, 1970),

_____, *Contribution á la critique de l'économie politique* (Paris: Editions sociales, 1972),

_____, *The Poverty of Philosophy* (New York: New World Paperbacks, 1967).

Revue économique, Jan. 1967.

Ricardo, David, *The Works and Correspondence of David Ricardo*, Vol. I, *The Principles*

of Political Economy and Taxation, Piero Sraffa, ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1961).

Rist, C., *Historie des doctrines relative au crédit et á la monnaie* (Sirey, 1951), s. 170-171.

Schumpeter, Joseph A., *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press),

Sweezy, Paul M., *The Theory of Capitalist Development* (New York Monthly Review Press, 1968).

Wicksell, Knut, *Lectures on Political Economy* (London: Routledge, 1934),

Suzanne De Brunhoff

Marx'ın Para Teorisi

Türkçesi: Prof. Dr. Uğur Selçuk Akalın

Suzan de Brunhoff'un da göstermiş olduğu gibi, Marx'ın parayı ele alışı, onun para konusunda çalışan önde gelen yazarların yazdıklarını okuduğunu ve eleştirdiğini, parasal ekonomilerin önde gelen olgularına bilimsel açıklama getirdiğini göstermektedir. Bunun ötesinde, bu açıklama, yirminci yüzyıl para teorisinde hâkim olan durumlardan açık bir biçimde farklıdır ve belli tarihî olayların farklı açıklamasını ortaya koymaktadır. Bunun bir örneği, devletin para politikasının sermaye birikiminde krizleri yaratabilme ya da yumuşatabilme sorunudur. Keynes'in soruna ilişkin olarak, para politikasının oldukça geniş sınırları içinde yatırım oranını değiştirebileceği ve derneşik talebi belirleyebileceği biçiminde ortaya koyduğu analiz, Marx'ın, para politikasının etkilerini para ve kredi alanıyla sınırladığı ve söz konusu politikanın temel etkisinin, kriz dönemlerinde sermayenin yoğunlaşması olarak gördüğü tartışma temelinde ulaştığımız varsayımla kesinlikle uyuşmamaktadır.

Duncan K. Foley

KİTAP

ISBN 978-605-5679-04-0